

CONTENT / NAVEROK

Çimeyanê Almankî de Kurdê Zaza

(Zaza Kurds in German Sources)

Nurettin BELTEKİN

Lêgerîna Kurmanciyê Standard: Lêkolîneke Kalîtatîv

bi Mamosteyên Zanîngehê yê Beşên Kurdî re

(Searching for a Standard Kurmanci: A Qualitative Research
with University Teachers in Kurdish Departments)

Ziyattin YILDIRIMÇAKAR

Pêşgira Dariştinê ya ‘Ve-’ yê û Fonksiyonên Wê yê Morfosemantîk di Berhemên Klasîk ên Kurmancîya Jorîn da

(The Derivational Prefix of ‘Ve-’ and its Morpho-Semantical Functions
in the Classical Works of Upper Kurmanji as a Dialect of Kurdish)

Ahmet SEYARÎ

Murat AKTAŞ

Hinek Çîrokên li Farqînê yê Têkildarî Çanda Îslamê-Ereban

(Some Fairy Tales Associated with Arab - Islamic Culture in Silvan)

Abdulhalim EKEN

Tarih-i Erdelân Kitabının Dil ve Muhteva Özellikleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme

(A General Assessment of the Language and Content Characteristics of the History Erdelan Book)

Hatice Yılmaz ASLAN

İlham ZARE - Iran

ل باشور فیمینیزم د ئهدهبا کوردیدا

‘هۆزانیین سهلوا گولی وهکو نموونه’

(Feminism in Kurdish Literature of the Southern Kurdistan

‘Selwa Gulli’s Poems as Examples’)

Bafreen Rasheed HUSEEIN

Rabeea Ismael Khalid ZEBARI

Nasname, Vatij û Medyaya Nû ya Kurdî

(Kurdish Identity, Discourse, and New Media)

Translation From English: Ahmet KAN

Saladyn i Kruçjaty

(Saladin and The Crusades)

Book Review: Wojciech KACZOR

Kovara Kurdiname'yê ya Bi Hakem û Navnetewî
International Peer-Reviewed Journal of Kurdiname
Uluslararası Hakemli Kurdiname Dergisi
(e-Journal)

Publisher

Assoc.Prof. Osman ASLANOĞLU –Dicle University - Türkiye
Email: aslanogluosman@gmail.com – Orcid: 0000-0001-6534-3125

Frequency - Demên weşanê

April - November // Nîsan – Mijdar

Articles' Languages - Zimanên Gotaran

Kurdish – Turkish – English - Persian - Arabic

Website - Malper

<https://dergipark.org.tr/pub/kurdiname>

Editorial Board // Licneya Edîtorîyê

Prof. Dr.Hayreddin KIZIL /Dicle University/ Türkiye, hkhayreddin@gmail.com
Orcid: 0000-0001-9165-3274
Asst.Prof. Yadollah Pashabadi / University of Kurdistan, Sanandaj / Iran: y.pashabadiuok.ac.ir
Orcid: 0000-0002-5781-4975.
Assoc. Prof. Ahmet KIRKAN / Mardin Artuklu University/ Türkiye: ahmetkirkkan@gmail.com
Orcid:0000-0003-3885-5218
Asst. Prof. İlyas SUVAĞCI. (Hakkari University) Türkiye: ilyascembeli@gmail.com
Orcid: 0000-0001-6409-1229
Dr. Nevzat Eminoglu / Muş Alparslan University/ Türkiye: nevzat.eminoglu@hotmail.com
Orcid: 0000-0002-4980-7556

Associate Editors // Alîkarên Edîtor

R. A. Resul GEYİK // Mardin Artuklu University - resulteacher@gmail.com
Orcid: 0000-0003-3516-098X
R.A. Betül ÇOBAN // Mardin Artuklu University - cbnbetul@gmail.com

Fields' Editors // Edîtorên Qadan

Classical Literature:

Assoc. Prof. Hayrullah ACAR, Mardin Artuklu University, Türkiye / hayrullahacar@hotmail.com
Orcid: 0000-0001-5263-7765
Dr. Nevzat EMİNOĞLU / Muş Alparslan University, Türkiye / nevzat.eminoglu@hotmail.com
Orcid: 0000-0002-4980-7556

Modern Literature

Asst. Prof. İlyas SUVAĞCI / Hakkari University, Türkiye / ilyascembeli@gmail.com
Orcid: 0000-0001-6409-1229
Assoc. Prof. Nurettin BELTEKİN / Mardin Artuklu University, Türkiye / nurettin.beltekin@gmail.com
Orcid: 0000-0001- 6121- 2849
Assoc. Prof. Hacı ÖNEN / Dicle University, Türkiye / hacidicleyeni@gmail.com
Orcid: 0000-0001-9528-0209

Grammar and Linguistic

Asst. Prof. Mehmet YONAT / Mardin Artuklu University, Türkiye / mehmetyonat49@gmail.com
Orcid: 0000-0001-8576-7486

Prof. Dr. Tahirhan AYDIN / Dicle University: tahirhan@hotmail.com

Orcid: 0000-0002-2586-2956

Folklor and Culture

Prof. Dr. Hayreddin KIZIL / Dicle University, Türkiye / hkhayreddin@gmail.com

Orcid: 0000-0001-9165-3274

Languages' Editors // Edîtorên Zimanan

Arabic: Prof. Dr. Mustafa ÖNCÜ / Mersin University, Türkiye / mustafaoncu63@hotmail.com

Kurdish/Soranî: Asst. Prof. Hemin OMAR AHMAD / Bingöl University, Türkiye / hahmad@bingol.edu.tr

English: Dr. Resul GEYİK / Mardin Artuklu University, Türkiye / resulteacher@gmail.com

Kurdish/Kurmanji: Dr. Ayhan YILDIZ Mardin Artuklu University, Türkiye / ayhanmeretowar21@gmail.com

Kurdish/Kurmanji: Betül ÇOBAN / Mardin Artuklu University, Türkiye / cbnbetul@gmail.com

English: Yasser ABDY / Dicle University, Türkiye / yasser.abdy@dicle.edu.tr

Kurdish/Zazaki: Esat ŞANLI / PhD student, Türkiye / esatsanli84@gmail.com

Kurdish/Kurmanji: Haşim ESEN / PhD student, Türkiye / esenhasim2102@gmail.com

Kurdish/Zazaki: Veysel YILDIZHAN/ PhD student, Türkiye / vyildizhan@outlook.com

Persian Ebrahim Shadman MESRKANLU / Iran / e.shadiman@gmail.com

Advisory Board // Licneya Şêwrê

Prof. Dr. Abdurrahman ADAK / Mardin Artuklu University: abdurrahmanadak@gmail.com

Orcid: 0000-0002-9124-1605

Prof. Dr. Tahirhan AYDIN / Mardin Artuklu University: tahirhan@hotmail.com-

Orcid: 0000-0002-2586-2956

Prof. Dr. Hasan TANRIVERDİ / Dicle University: tanriverdi21@hotmail.com

Prof. Dr. M. Edip ÇAĞMAR / Dicle University: mecagmar@hotmail.com

Orcid: 0000-0001-9756-0327

Prof. Dr. Nesim DORU / Mardin Artuklu University: nesimdoru@artuklu.edu.tr

Orcid: 0000-0002-3519-7654.

Prof. Dr. Yadgar R. Hamadameen / Soran University: Iraq: ya@soran.edu.iq

Prof. Dr. Carina Jahani, Uppsala University, Sweden, E-mail: carina.jahani@lingfil.uu.se

Prof. Dr. Ludwig Paul, Hamburg University, Germany, E-mail: ludwig.paul@uni-hamburg.de

Prof. Dr. Michael Chyet, USA, mooklash@yahoo.com

Prof. Dr. Mustafa ÖNCÜ / Mersin University: mistefaoncu63@hotmail.com

Prof. Dr. Hüseyin YAŞAR / Siirt University, Türkiye: hyasar@siirt.edu.tr

Prof. Dr. Hayreddin KIZIL / Dicle University: hkhayreddin@gmail.com

Prof. Dr. Zahir ERTEKİN / Mardin Artuklu University: zahirertekin@hotmail.com

Prof. Dr. Hayrullah ACAR / Mardin Artuklu University : hayrullahacar@hotmail.com

Assoc. Prof. Jaffer Sheyholislami, Carleton University, Canada, JafferSheyholislami@cunet.carleton.ca

Assoc. Prof. Ayhan TEK / Muş Alparslan University: ayhan_tek@hotmail.com

Assoc. Prof. Nesim SÖNMEZ / Van Yüzüncü Yıl University: nesimsonmez@gmail.com

Assoc. Prof. Mustafa ÖZTÜRK / Mardin Artuklu University: mustafaozturk47@gmail.com

Assoc. Prof. Canser KARDAŞ / Muş Alparslan University: kardascanser@gmail.com

Assoc. Prof. Osman ASLANOĞLU / Dicle University: aslanogluosman@gmail.com

Assoc. Prof. İlyas AKMAN / Mardin Artuklu University: ilyas.akman21@gmail.com

Assoc. Prof. Ahmet GEMİ / Dicle University : ahmetgemi04@gmail.com

Assoc. Prof. Birgül Açıkıldız / Paul Valéry Montpellier III University, birgul@acikyildiz.com

Assoc. Prof. Necat KESKİN / Mardin Artuklu University: necatkeskin@gmail.com

Assoc. Prof. Hassan Sarbaz / Kurdistan University: Sanandaj- Iran h.sarbaz@uok.ac.ir

Assoc. Prof. Mustafa ASLAN / Mardin Artuklu University: mustafaaslan@artuklu.edu.tr

Assoc. Prof. Hacı ÖNEN / Dicle University: hacionen@gmail.com

Assoc. Prof. İsmail SÖYLEMEZ / İnönü University: ismail.soylemez@inonu.edu.tr

Assoc. Prof. Ahmet KIRKAN / Mardin Artuklu University: ahmetkirkkan@gmail.com

Assoc. Prof. Ercan GÜMÜŞ / Mardin Artuklu University: ercangumus1977@gmail.com

Assoc. Prof. Nurettin BELTEKİN / Mardin Artuklu University: nbeltekin@yahoo.com

Assoc. Prof. Mehmet Emin PURÇAK / Muş Alparslan University: epurcak@hotmail.com

Assoc. Prof. Zülküf Ergün / Mardin Artuklu University: zxweshevi@gmail.com

Assoc. Prof. Mehmet Veysi Babayığit / Batman Univeristy: mveysi.babayigit@batman.edu.tr

Feryad Fazil Omar, Freie Universität Berlin, Germany, Email: feryad-fazil.omar@fu-berlin.de

Argun Çakır, University of Bristol, Germany: argun.cakir@bristol.ac.uk

Asst. Prof. Hemin Omar Ahmad AHMAD / Soran University: Irak: hemin.ahmad@soran.edu.iq

Asst. Prof. Yusuf BALUKEN / Yozgat Bozok University: yusufbaluken@gmail.com

Asst. Prof. İlyas SUVAĞCI / Hakkari University: ilyascembeli@gmail.com

Asst. Prof. Mehmet Rezan Ekinci / Mardin Artuklu University: merekinci@gmail.com
Asst. Prof. Faruk KAZAN / Dicle University : fkazan21@hotmail.com
Asst.Prof. Mehmet YONAT / Mardin Artuklu University: mehmetyonat49@gmail.com
Asst.Prof. Yakub AYKAÇ / Mardin Artuklu University: aykacyakup@gmail.com
Asst.Prof. Muhammed Şerif AZARKAN / Dicle University: serifazarkan0324@gmail.com
Asst.Prof. Kenan SUBAŞI / Mardin Artuklu University: kenanenado@gmail.com

Orcid:0000-0001-7744-1646

Asst.Prof. Bakhtiyar Sajjadi / Kurdistan University: Sanandaj /Iran: bakhtiar_sajjadi@yahoo.com
Asst.Prof. Yadollah Pashabadi / University of Kurdistan, Sanandaj / Iran: y.pashabadiuok.ac.ir
Asst.Prof. Esmail Shams, University Of Allameh Tabataba'i, : Tahran / Iran, shams.guranlur@gmail.com
Asst.Prof.Arkhwan MOHAMMED OBAID-Karkuk University: Iraq: arkhawanmohammed83@uokirkuk.edu.iq
Dr. Hewa Salam Khalid/ Koya University: Iran: hewasalam@gmail.com
Dr. M. Şirin FİLİZ / Mardin Artuklu University: Türkiye: mehmetSirinfiliz@gmail.com

Referee Board / Licneya Hakeman

Journal of Kurdiname uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers.

Referee names are kept confidential.

(Kovara Kurdinameyê nîrxandîna herî kêr "du hakemên kor" bikar tîne.

Navên hakeman tên veşartin)

INDEX

MLA, EBSCO Host, Brill Linguistic Bibliography

Index Islamicus

CONTACT/TÊKILÎ

Chief-Editor: aslanogluosman@gmail.com
Journal : kurdiname@dicle.edu.tr
Website: https://dergipark.org.tr/en/pub/kurdiname

ABOUT JOURNAL

Kurdiname is a Refereed International Journal Published in Electronic

Publish period is biannual (Twice for a year)

This journal uses double-blind review

Publishing article is free for authors

The journal articles are open access for readers

Articles being controlled for plagiarism before review

All articles are licensed under the "Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BYNC)"

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

The Responsibility of the articles published in the journals belongs to the author/authors.

CONTENT / NAVEROK

Research Articles / Gotarên Lêkolîni

		Page/ Rûpel
1	Çimeyanê Almankî de Kurdê Zaza (Zaza Kurds in German Sources) Nurettin BELTEKİN - Mardin Artuklu University- Türkiye	1-14
2	Lêgerîna Kurmancîyeke Standard: Lêkolîneke Kalîtatîv bi Mamosteyên Zanîngehê yê Beşên Kurdî re (Searching for a Standard Kurmanci: A Qualitative Research With University Teachers in Kurdish Departments) Ziyattin YILDIRIMÇAKAR - Mardin Artuklu University- Türkiye	15-35
3	Pêşgira Dariştinê ya 'Ve-' yê û Fonksiyonên Wê yê Morfosemantîk di Berhemên Klasîk ên Kurmancîya Jorîn da (The Derivational Prefix of 'Ve-' and its Morpho-Semantic Functions in the Classical Works of Upper Kurmanji as a Dialect of Kurdish) Ahmet SEYARÎ - Türkiye Murat AKTAŞ – Muş Alparslan University-Türkiye	36-50
4	Hinek Çîrokên li Farqînê yê Têkildarî Çanda Îslamê-Ereban (Some Fairy Tales Associated with Arab- Islamic Culture In Silvan) Abdulhalim EKEN - Türkiye	51-64
5	Tarih-i Erdelân Kitabının Dil ve Muhteva Özellikleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme (A General Assessment of the Language and Content Characteristics of the History Erdelan Book) Hatice Yılmaz ASLAN - Türkiye İlham ZARE - Iran	65-83
6	ل باشور فیمینیزم د نهدهبا کوردیدا 'هۆزانین سەلوا گولی وهکو نمونه' (Feminism in Kurdish Literature of the Southern Kurdistan 'Selwa Gulli's Poems as Examples') Bafreen Rasheed HUSEEIN - University of Duhok- Kurdistan Region-Irak Rabeea Ismael Khalid ZEBARI - Knowledge University, Kurdistan Region-Irak	84-100

Translation Articles / Gotarên Wergerî

7	Nasname, Vatîj û Medyaya Nû ya Kurdî (Kurdish Identity, Discourse, And New Media) Jaffer SHEYHOLISLAMI From English: Ahmet KAN-Türkiye	101-122
---	--	---------

Book Review / Nirxandina Pirtûkan

8	Saladyn i Krucjaty (Saladin And The Crusades) Wojciech KACZOR - Poland	123-126
---	---	---------

Çimeyanê Almankî De Kurdê Zaza (Zaza Kurds in German Sources) (Almanca Kaynaklarda Zaza Kürtleri)

Nurettin BELTEKİN •

Article Type: Research Article // Gotara Lêkolînî
Received // Hatîn: 11.11.2023
Accepted // Pejirandin: 22.11.2023
Published // Weşandin: 29.11.2023
Pages // Rûpel: 1-14
DOI: 10.55106/kurdiname.1389415

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Citation/Atif: Beltekin, Nurettin (2023). Çimeyanê Almankî de Kurdê Zaza, *Kurdiname*, 9, r. 1-14

Plagiarism/Întihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website // *Ev gotar herî kêr ji aliyê 2 hakeman va hatiye nirxandin û di malpera întihalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.*

Kilmnuştîş

Rojhelatnasê Almanî seserr ra 18ine û bi taybetî sereyê 19ine ra nat kurdanê zazayan ser o xebitîyayî. Ê seserran de hemê Awrupa de rojhelatnasî sey yew îlim yena kerdiş la motivasyon û çerçeweyê xebatê înan giredayê kolonyalizme yê. Rojhelatnasê Almanan zafî Enstîtuya Rojhelatnasî ya Berlînî û bi taybetî Leibzîg de perwerdeyê xo girewto. Xebatê ke zazayan ser o yê zafane miyane 1850-1940 de ameyê kerdiş. Nê wextan de Almanya de ekola rojhelatnasîya tetbiqî (angewandte orientalistik) hakîm bî. Tîya de çîyo balkeş oyo ke rojhelatnasê Almanan ê bînan ra ciya yê. Rojhelatnasê Almanî çarçewaya projeyê aryanî de eqsê rojhelatnasanê awrupayîjanê bînan xo aîdê rojhelat vînenî. Coka nê serran de nasnameyê netewî yê almanî occidental nê, eqsê ci sey oryantî viraşto. Helbet semedê înan datayî lazim ê û no rid ra zaf gêrayîşê cigêrayîşî ameyê kerdiş. Mavajî Schlegel Hindîstan, Friedrich Carl Andreas Îran, Oskar Mann û Albert Von Le Coqî hîna zaf Kurdistan gêyrênî û derheqê zîwan, kultur, bawerî û unsuranê binan ê rojhelat û Kurdan de zanayîşan arêdanî. Na xebate de cigêrayoxê sey Friedrich Müller, Peter I. Lerch, A. Houtum-Schindler, Albert Von Le Coq, Karl Hadank, Friedrich Carl Andreas, Oscar Mann, Wilhelm Strecker ve Otto Blau, Friedrich von Spiegel ameyê dasînaşnayîş.

Kilitçekuyî: Çimeyê Almankî, Kurdê Zaza, Zîwan, Kultur, Cografya

Abstract

German orientalisks have begun to study on Zaza Kurds in the 18th and especially at the beginning of the 19th century. In these centuries, orientalism was made like a science, but the motivation and framework of their works are related to colonialism. German orientalisks have graduated educated in the institutes of Oriental Studies of Berlin and especially in Leipzig. The studies have been done on Zazas most of them are between 1850 and 1940. In these years, applied orientalism (angewandte orientalistik) school was dominant in Germany. It is very interesting, German orientalism is different from other European orientalism. They saw themselves as belonging to the East, unlike other Europeans. Therefore, in those years, the German national identity was not built as an occidental, but rather as an oriental. Of course for this project they need materials and in this framework, they had research traveling. For example, Schlegel traveled to India, Friedrich Carl Andreas to Iran, and Oskar Mann û Albert von Le Coq to Kurdistan, collecting material on the linguistic, cultural, and other specialties of the East and the Kurds. In this study, it is tried to introduce the works of some researchers such as Friedrich Müller, Peter I.

Lerch, A. Houtum-Schindler, Albert Von Le Coq, Karl Hadank, Friedrich Carl Andreas, Oscar Mann, Wilhelm Strecker, Otto Blau and Friedrich von Spiegel.

Keywords: German, Zaza Kurds, Language, Kultur, Geography

Özet

Alman oryantalistler 18. yüzyıl, özellikle de 19. yüzyıldan itibaren Zaza Kürtleri üzerine çalışmışlardır. O yüzyıllarda Avrupa'da oryantalizm bir bilim olarak icra edilmektedir. Fakat motivasyonu ve çerçevesi kolonyalizme bağlıdır. Alman oryantalistler çoğunlukla Berlin Doğu Enstitüsü ve özellikle de Leibzig'de öğrenim görmüşlerdir. Zazalar üzerine yapılan çalışmaların çoğu 1850-1940 arasında yapılmıştır. O tarihlerde Almanya'da uygulamalı oryantalizm ekolü (angewandte orientalistik) hakim idi. Alman oryantalistleri ilginç bir şekilde diğerlerinden ayrılmaktadır. Alman oryantalistleri Aryanlık projeleri kapsamında diğer Avrupalı oryantalistlerin aksine kendilerini Doğuya ait görürler. Bu nedenle Alman milli kimliği occidental değil, aksine oryantal olarak inşa edilmiştir. Elbette bunun için de veri gerekmiş ve bu kapsamda çok sayıda araştırmaya gezisi yapılmıştır. Sözelimi Schlegel Hindistan, Friedrich Carl Andreas İran, Oskar Mann ve Albert Von Le Coq daha çok Kürdistan'ı gezmiş; dil, kültür, inanç ve diğer konularda Doğu ve Kürtlere dair bilgi toplamışlardır. Bu çalışmada Friedrich Müller, Peter I. Lerch, A. Houtum-Schindler, Albert Von Le Coq, Karl Hadank, Friedrich Carl Andreas, Oscar Mann, Wilhelm Strecker ve Otto Blau, Friedrich von Spiegel gibi araştırmacıların çalışmaları tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Almanca Kaynaklar, Zaza Kürtleri, Dil, Kültür, Coğrafya

DESTPÊK

Hetê tarixî ra eşkera yo ke îlimê cematkî yê modern goreyê ihtîyacanê sîyasî û iktîsadî yê rojawayî virazîyêyî. Bi vatişo bîn dewleta netew û kapîtalîzm bi îlimanê cematkî xo rê aqlêk virşat. Hem semedê eyinîkerdişê xo hem zî seba depolîtîzasyon. Zanayîşê îlimanê cematkî xo ser û şaranê bînan ê. Zanayîşê înan zafane wextê kolonîzasyon de bîyo. Na poroses de çekuyê cigêrayîş û kolonîzasyon vîr de têhet de vîndenî. Edward Said (1991) na proses de rolê îlimanê cematkî sey pêşengê kolonîzasyon vînenê. Goreyê ey zanayîşê rojawanîjan semede zanayîşê îlimî niyo, semedê ihtîyacanê xo yê kolonîzekerdişê o. Heto bîn ra derheqê rojhelat de yew lîteraturo gumrah rojawan de ameyo pêser.

Çimeyê rojawanîjan seba xebatê kurdî sey çimeyê sereke yenê zanayîş. Xususan sereye 1800an ra dest pê keno heta ewro dewam kenî. Xebatanê înan de derheqê cuya rojhelatîjan de her mewzû ser o gelêk xebatî ameyê kerdiş. Mavajî zîwan, kultur, awanîyê cematkî, awanîyê sîyasî û îdarî (beg, mîr, axa), coğrafya, dîn û bawerî ûêb. sero gelêk xebatî kom bîyê. Nê çimeyan balê kurdan zî antê. Seke yene zanayîş xebatê rojawanîjan miyane kurdan de sey kurdolojî bi vatişo bîn yew îlim yeno qebul kerdiş; îlmo ke kurdan ser o cigêrayîş keno.

Rojawanîjan goreyê ihtîyacanê xo gelek grubanê etnik û bawerî ser o cigêrayîş kerdî. Cigêrayoxî zafî sey esker, sefir, mîsyoner û alîmê ke bi mîsyonanê xususîyan ameyê mintîqa. No kontekstê Kurdê Zaza zî di se serrî maruzê cigêrayîşanê rojawanîjan benî (Çaglayan, 2016). Seke cor ra vacîya aktorê viraştîşê zanayîşî zafane oryantalist bî. Xebatanê de nîyetê înan bi şeklo eşkera yan zî nîmitikî eysenî. Nê xebatan de derheqê rojhelatîjan de vateyê şaş, kêmi û neyinî zaf ê (Firat, 2015; Kula, 2011).

Vera înan zî rojawan de derheqê rojhelatî de xususan kurdan ser o yew lîteraturo gumrah virazîyo. Her çend zanayîşê înan de qesit bibo zî zafane kare arêdayîşî û pawitîşê berhemanê

destnuşteyan kerdo. Reyna badê îlimbiyayîşê oryantalizmi zaf xebatê analitik zî vecîyê meydan. Ewro zanayîşê oryantalistîk û yê îlimanê cematkî yê modern tedawul de yê. Tiya de cigêyrayoxî ganî vera hem bi zanayîşê oryantalistîk û hem zî yê îlimanê cematkî yê modern de tawrêk awan bikerî. Eqse ci de bi zanayîş, pêname û nirxnayîşê hegemonîk yê oryantalîstîk û yê îlimanê cematkî yê modern newe ra awan kenî.

Zazayan ser o zaf rojawanijan xebatî kerdî la miyane înan de humarê almanan hîna zaf ê. Beltekîn (2020) yew xebata xo de no motîvasyonê almanan ser o vindeno. Eslê xo de humarê înan qaso ke ma zanê hend nîyê. Çunkî înan raştaraşt nêvato zaza, zafane bi çekuyê kurd îfade kerdo. Coka cigêyrayox ganî bi no çim berhemane rojawanijan de bigêrî zazayan.

Rojhelatnasê Almanan zafî Enstîtuyê Rojhelatnasî yê Berlîn û bi taybetî Leibzîg de perwerdeyê xo girewto. Xebatê ke zazayan ser o yê zafane miyanê 1800-1940 de ameyê kerdiş. 1800 ra pey Almanî bi tayî motîvasyonan mintiqayê zazayan de xebitîyê tewir bi tewir zanayîşî goreyê ihtîyacê xo arêdayî. Xora merdim wexto ke kamîyê cigêyroxan ra ewnîyeno no xususiyet eşkera vînenê. Nê motîvasyonî zî xora giredayê yewbînan ê. Zafê înan pey wazîfeyê resmî yê dewletanê xo şawiyênî mintîqa. Înan ra tayî zî împaratorîya Avusturya- Macarîstan ra yê. Semedo ke o wextan miyane Almanan, Avusturya- Macarîstan û Osmanîyan de pêameyîş (ittîfaq) estbi. Coka zaf Alman û Avusturya- Macarîstanîjî ordîyê osmanîyan de xebitîyo û na çarçawe de ameyî mintîqa.

Na xebate de Friedrich Carl Andreas, Oskar Mann, Friedrich Müller, Peter I. Lerch, A. Houtum-Schindler, Albert Von Le Coq, Karl Hadank, Wilhelm Strecker, Otto Blau, Friedrich von Spiegel, C. Bartholomoe, Friedrich von Spiegel, Heinrich Alfred Barb, Desiderius Butyka, Heinrich von Handel-Mazzetti, C. Haussknecht, Walter Hinz, C.H. Lehman-Haupt, Felix Luschan, Paul Rohrbach, Carl Eduard Sachau, Anton von Scala, Jean Baptiste Tavernier, James G. Taylor, N. Volland û Josef Wünschî ca diyayo. Tayê înan binêna bi detay, ê bînan zî sey kunye ameyê dasinaşnayîş.

Peter I. Lerch (1827- 1884)

Zazakî ser o xebata verîn Lerchî kerda. Her çend o yew alman o zî bi tradîsyonê oryantalizmê rusan perwerde bîyo û nameyê Akademîya Îliman yê Rusya xebitîyayo. Xebatê Lerchî yew xebatê arêdayîş a. Hikayeyê ke Şerê Qirimî de hêsîrê şerî kirdanê sîwanij/kasanijan ra ameyê arêdayîş sey metnê nuştekîyê verîn yenê qebul kerdiş. Labelê Lerch no materyal ser o yew analizêk nêkeno û arêkerdişê xo serra 1858 ruskî û almankî weşaneno. Kîtabê ey de nuşteyê ke bi lehçeya kirdkî yê (Kuriş, 2014):

- Hîrî Birayî-Hesenek, Qasim, Şaban
- Hesênî di Qisêkerdiş (Roportaj bi Heseno Sîwanij a)
- Elî Axa, Mîreyî Qerebegûn
- Qoxê Nerib û Sîwani
- Qoxê Nerib û Hiyênî
- Sanikê Mirçika Goîn
- Sanikê Arwûnçî û Luy

Friedrich von Spiegel (1820-1905)

Rojhilatnas û îrannaso Alman o. O zafane xebatanê xo de giranî daya cigêrayişanê îrano kehan û zerdeştî, o bi yew nuştoxto tewr berhemdar yê wextê xo yo û sey pêşengêko îrannas welatê ke almankî qisey kenî de bingehêk saxlem ronayo. Perwerdeyê xo unîversîteyanê Erlangen û Leipzig de vere cû teolojî dima zî xebatê rojhelatnasî de kerd. Xebatanê xo de hîna zaf giranî daya Avesta û Pehlewîkî. Reyna sey Friedrich Carl Andreas, Christian Bartholomae, Wilhelm Geiger û Philipp Keiperî zaf îranologî verê Spiegelî de perwerde dîyo (Schmitt, 2002).

Kîtabê ey o ke kurdan ra zî behs keno Eranische Alterumskunde -Geographie, Ethnographie und Älteste Geschichte- yo û 1871 de Leipzig de çap bîyo. Kîtabê xo de cografya, etnolojî û tarîxê verîn ê îran ra behs keno. Helbet tede behsê kurdan cayo muhîm geno. Înan ra yewî kurdê dushikî (duşik) ke bade cû zî zaf çimeyan de sey *tujik*, *dojik*, *dujik*, *tuzik*, *dudjook*, *durdjuk* bi ciya ciya nameyan ca genî yê. Dushik ke Spiegel vano qezayê Dêrsimî Pulur de nameyê yew koyî yo. Kurdê Dêrsimî tira vanê Tujîk yan Tuzîk. Eynî wext de yew zîyar tede esta û uca ra zî vanî Tujîk Baba. Seba dêrsimijan yew cayo bimbarek o. Şarê a mintiqa kurdê alewî yê û kirmanc (zaza)¹ yê. Spiegel derheqê înan û cografyayê înan de zanayîşan dano:

Kurdê ke bi dushik name benî, ne kê yew eslo bîn ra yenî, semedê cugehê înan ê dûr, esayîşo xususî û pawitişê edetanê xo yê kahanan yew behso xususî heq kenî. Rêzekoyê ke beyntarê di qolanê Feratî de, Xarpêt de, Lîwayê Dêrsim de, qezayanê ErzîrûmTercan û Gêxi de ciwîyenî. Mintiqayê înan zaf darîstan o û xususan bi daranê mazêran pîrr o; miyane mintiqa de zaf mergê awinî û hegayê ke tede xele û cew ramîyenî estî. Yeno famkerdiş ke mintiqa de madenî qerşunî û metalê qiymetin û heta wextanê verînan ra mendê nuşteyê verînî estî. Kurdê dushikî teber ra sey muslumanan eysenî zî goreyê vînayîşê umumî waharê bawerîyê xususî yê (Spiegel, 1871).

Derheqê zîwanê kurdan zî Spiegel zaf çîyî vatî û nê fikrê ey miyane almanan de ca girewto:

Hima nimuneyê heme lehçeyanê kurdan destê ma de nîyê. Labelê ma eşkenî panc lehçeyan yewbînan ra ciya bikerî: Zazakî, Kurmanckî, Kalhûrkî, Gurankî ve Lûrkî. Hîre lehçeyê peyinî aîdê koyanê Zagrosan ê û zîwanê kurdanê rojhelatî yê. Kurmanckî mintiqayê rojawanî de, Musil ra heta Asyaya Qicik vilabiyaya. Lehçeyê Zazakî Muş, Pali, kurdê dushik û bi mintiqayê dorê eşîra dumbeli de esta. Zazayî zafane kurmanckî fam kenî. Zazakî zaf hetan ra xo kurmanckî ra cîya dana şinasnayîş. Zaf balkeş o ke lehçeyê rojawanê kurdî zaf nêzdîyê fariskîya newe yê û eşkenî sey eynî lehçe bêrî qebul kerdiş la bi arminkî tekîldar nîyê. Coka merdim eşkeno vajo ke kurdî hetê rojhelat ra rojawa vila bîyê (Spiegel, 1871).

¹ Seke yeno zanayîş zazayê dêrsimî xo ra vanî kirmanc, kurmancan ra vanî kirdas.

Friedrich Müller (1834- 1898)

Müller sey yew ziwannas û etnolog yeno şinasnayîş. Almananê Avusturya ra yo. Hemwelatîyê împaratorîya Avusturya bîyo. Perwerdeyê xo unîversîteyanê Gottîngen û Vîyena de ziwannasî û etnoloji ser o kerdo. Serra 1864 de Friedrich Müller zazakî ser o xebatêk kerda. Friedrich Müllerî xebata xo de, materyalo ke Peter Lerchî kirdanî kasaniyan ra arêdayo şuxilnayo. Nameyê xebatê ey Zaza-Dialekt der Kurdensprache. Beiträge zur Kenntniss der neupersischen Dialekte. (Lehçeyê ziwane kurdkî zazakî. Hawilî semedê zanayîşê lehçeyanê newe yê fariskî) a. Xebatê Friedrich Müllerî 1965 de terefê Akademîya Îlimanê Împaratorîye (Kaiserliche Akademie der Wissenschaften) ra ameya çapkerdiş.

Xebatê ey 27 ripel a û tede çekuyanê zazakî, kurmanckî û farsikî nano têver. Xebate di beşan ra yena pê, fonolojî û morfolojî. Müller peynîyê xebatê xo de vano lehçeyê zazakî zaf hetanê bingeyîyan ra kurmanckî ra abiryeno. Bi çimo peroyî zaf hetan ra sepêy nîyê. Mavaji, hem peygirê nameyan û karan yewbînan nêgenî. Reyna, hetê pawitişê h, v û s yê xazmikî ra goreyê farsikîya newe û kurmanckî waharê xususîyetê verînan a.

- Zaza-Dialekt der Kurdensprache. Beiträge zur Kenntniss der neupersischen Dialekte.

Wilhelm Strecker (1830-1890)

Wilhelm Strecker yew esker o, verê cû orduyê Prusya de wezîfe girewto. Wextê Herbê Qirimî de kewto lejyonê îngîlîzan mîyan. Dima zî bîyo konsolosê îngîlîzan yê Erzîrûmî. Badê cû kewto xîzmetê orduyê osmanîyan. Heta rutbeyê ferikî terfî kerd. Sey Strecker Paşa yan zî Reşît Paşa yeno zanayîş (Meyers, 1909). Çimeyan ra yeno famkerdiş ke Wilhelm Strecker qezayanê Dêrsimî de xebatêk kerda û terafê Otto Blau ra ameya çap kerdiş. Na xebate yew xebatê topografya ya. Mintiqa de wînasî zaf xebatî ameyê kerdiş. Goreyê cigêrayoxan Streckerî hîre xebatî kerdî (Verheij, 2017):

- Beiträge zur Geographie von Hoch-Armenien (Cografyayê Ermenîstanê Corîn Ser o Havilêk). Na xebate *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin* 4 (1869) s. 145-162, 512-552 de weşaniyaya. Hîna zaf cografyayê Erzurum- Erzincan ser o ya.
- Topographische Mittheilungen über Hocharmenien (Topografyayê Ermenîstanê Corîn Ser o Dazanayîşî). Na xebate *Zeitschrift für allgemeine Erdkunde, Neue Folge*, 11 (1861) s. 258-279 Topografyayê Erzincan- Dêrsim – Çewlîg – Xarpêt ser o ya.
- Notizen über das obere Zab-Ala-Gebiet und Routiers von Wan nach Kotur (Derheqê Mintiqayê Zapa Corîn Notî, û Van ra Koturî guzergahî). Xebate *Mittheilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiet der Geographie* (1863) s. 257-262 de weşaniyaya. Hîna zaf zanayîş û guzergahanê Van – Hekkarî ra behs keno.

Otto Blau (1828– 1879)

Otto Blau, yew diplomat, ziwannas û cigêrayox o. Ziwane rojhelatî, îlahîyat û felsefe wend. Dima kewt xîzmetê dewlete û İstanbul, Trabzon, Bosna, Rusya de sey sefir û konsolos

xebitîya. Semedê arêdayîşê zanayîşan Ege, Deryaya Sipî, Erzîngan, Dêrsim û Ermenîstan gêrayîşê kerdî. Înan ra yew zî gêrayîşo ke Sînop ra heta zerreyê Îran kerdo yo (Deutschebiographie, 2020; Kirdkî, 2020). Otto Blau wexto ke konsolos bi, ameyo Dêrsim û Erzîngan. No gêrayîşê xo bi Wilhelm Streckerî ya kerdo. Dêrsim de mîyanê eşîranê zazayan de gêrayo û derheqê ziwan, bawerî û kulturê înan da malumat arê dayo. Otto Blau hîna zaf mintiqaya Pulur de gêrayo. Derheqê eşîranê na mintiqa de malumat da arê. Goreyê Otto Blau eşîrê mintiqaya Dushikî nê yê (1862): Çariqlî (Şêx Husênolî), Abbasuşaxî, Gulabîuşaxî, Ferhaduşaxî, Riskeuşaxî, Karabaluuşaxî, Kerîmoxluuşaxî, Rotanîuşaxî, Şemiklî, Letçînuşaxî, Qureslî, Lolanglî, Aşuranlî, Demanlî, Basxeranlî, Galanlî, Mewalî, Bagistîyarlî, Sûroxluuşaxî, Topuzuşaxî, Beytuşaxî.

Otto Blau sewbîna derheqê bawerîyê şarê welatê Dêrsimî malumat dano. Vano şarê Dushik hemê qizilbaş ê. Hezretî Elî semedê înan merdimêko muhîm o. Keyeyê Hezretî Elî [Ehlî Beyt] zî zaf muhîm o. Menga Muharremî de Aşura virazenî. Menga Şewwal de zî roşanê Xidirellezî yo. Merdimê ke hetê bawerî de pîl ê, ci rê vanî seyîd (Kirdkî, 2020). Otto Blau wexto ke şino hetê Quzîçan uca de fekê Quzîçan ra tay çekuyî arê dano. Otto Blau nêzdî 60 hebî çekuyê ke rojane zaf yenî şuxulnayîş sey nan û aw (non, awo); waslê bedenî fek, dest, lingî (fik, dest, lingî) û humarî goreyê fekê mintiqa nuştî;

Blau, Nachrichten über kurdische Stämme.**627**

non, Brod	tidschi, Sonne	tschem, Auge
avo, Wasser	aschmi, Mond	fk, Mund
ssolleh, Salz	istiri, Stern	gosch, Ohr
mum, Licht	lille, Jahr	dest, Hand
mûru, Birne	schischaschmi,	lingi, Fuss
	Halbjahr	
ssaië, Apfel	heriaschmi, Viertel-	djini, Frau
	jahr	
ârde, Mehl	sieh aschmi, 1 Monat	djimirdi, Mann
goschd, Fleisch	higa, Acker, Feld	ladjik, Knabe
bise, Ziege	genem, Weizen	tschinek, Mädchen
mie, Schaaf	dschio, Gerste	dschemiet, Versammlung
âstori, Pferd	hok, Ei	maie, Mutter
gha, Kuh	kerk, Huhn	bäu, Vater
gûke, Kalb	serindji, Rebhuhn	bira, Bruder
herin, Esel	awrisch, Hase	woie, Schwester
hott, sanre Milch	kutschik, Hund	tornun, Enkel
erón, Butter	muje, Haar	amige, Onkel (Vatersbruder)
kóli, Holz	kémür, Stein	chal, Onkel (Mutterbruder)
wóre, Schnee	dschenawar, Wolf	pirek, Grossvater
schilli, Regen	chis, Schwein	dika, Grossmutter
	hingérir, Weintraube	

Çime: Zeitschrift Der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 1862, 16: 4, 627

• Otto Blau, “Nachrichten über Kurdische stämme, Mittheilungen über die Duşik-Kurden”, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft Leibzîg, 1862, r. 621-627.

Friedrich Carl Andreas (1846–1930)

Yew îranlogo namdar o. Wendişê xo unîversîteyanê Erlangen, Göttingen, Halle, Leipzig Copenhagen û Kiel de xebatanê Îran û rojhelatî (Îran and Oriental studies) ser o kerdî. Beyntarê serranê 1875 û 1881 de Hînt û bakurê Îran de xebatê wareyî kerda. Netîceyê xebatê xo çap nêkerdî, la semedê îstîfadeyî cigêrayoxan û wendekaranê xo rê akerdî. Coka xebatê ey kîtabanê alîmanê bînan de ca genî. Zaf oryantallîstan rê mamostetî kerda û tesîrê ey sey Kaj Barr, Arthur Christensen, Bernhard Geiger, Walter Bruno Henning, Paul Horn, Wolfgang Lentz, Herman Lommel û Oskar Mannî ser biyo. Miyanê notanê ey de gelêk destnuşte estî. Tewr balkeşan ra yew zî lehçeya kurdkî Mokrî ra yew destnuşte yo.

Andreas, pisporê ziwanan û medenîyetan o û 1903 ra heta mergê xo unîversîteya Göttingen de sey profesore ziwananê Asyaya Rojawan wazîfe kerd. Almanya de sey awanî, ronayîşê îranoloji de cayê ey giran o (Lentz 1985 neqlkerdox Avci, 2021: 166). Miyan xebatanê ey de zazayan ser ma raştê çiyêk nêamê. La wîna fam beno ke xususan tesnîfê Mannî ser tesîrê ey bîyo. Wîna eyseno ke Andreas dersanê xo de behsê zazakî kerdo û wendekarê ey zî uca ra hesiyê zazakî. Coka Andreas na mesele de merdîmo giran o. Mumkin o ke berhemê ey ke nêweşanîyê zî estî. Eke ey peyda bibê ma tesîrê ey hîna zaf fam kenî.

Oscar Mann (1867-1917)

Oskar Mann, cigêrayîşanê zazayan de oryatalîstê almanan ke tewr zêde referans mojnîyeno. Lîse ra nat mereqê ziwani tede esto û beyntarê serranê 1886– 1891 de Heidelberg û Berlin de filolojîyê rojhelatî ser o lisans wendo. Teberê unîversîteyî de zî Carl Friedrich Andreas û dîplomat-oryantalîst Friedrich Rosenî ra ziwani fariskî û dîyalektê ey, kulturê reojhelatî, cografya ve tarîx ser o dersê xususî girewtî (Kolivand 2014: 9).

Sey yew cigêrayoxê wareyî beyntarê serranê 1901-1907 de di gêrayîşê keşfî kerdî rojhelat. Reywanîya xo ya yewin goreyê neqlê Marchand (2009), Mann 1900 de terefê selahiyetdaranê Asinrayîrê Almaya ra wazîfedar bîyo. Projeyê asinrayîrê Berlîn-Bağdadî ke terefê Asinrayîrê Almaya ra virazîyenî, semedo ke yew qismê xete mintiqayê kurdan ra vîyertenî ihtîyacê xebatnayîşê yew alîm beno (kurdolog). Semedê nê karî zî Oskar Mann ke lehçeyanê kurdan ser xebitîyo ameyo peşnîyaz kerdîş. No saye de semedê yew gêrayîşê di serran terefê Asinrayîrê Almanya ra finansman temîn bîyo. Gêrayîşo diyin ser nameyê Akademîyê Îliman yê Prusya û armancê wekerdişê gramatik yê ziwananê rojawayê ameyo kerdîş. Mannî xebatê ziwani beytarê serranê 1901-1903 de kerdî û bi sernuşteyê *Kurdisch Persisch Forschungen* 1906-1910 de sey çahar cild ameyê çap kerdîş (Marchand, 2009). Cigêrayîşanê wareyî de vengî qeyd kerdî, materyal û destnuşteyî arêdayî (Kolivand, 2012). Xebatê ey yê ke zazakî ser o ameyê kerdîş fekê Sîwerek û Kûr ser o yê û arêkerdiş ê. Nê metnan ser o xebatêk nêkeno bade mergê ey Karl Hadank semede tamamkerdişê xebate wazîfedar bîyo.

Oskar Mann nê gêrayîşan de deheqê zazakî û gorankî fikrê ey vurîyeno. La wîna eyseno ke derheqê zazakî de sereyê Mannî temîyandeyeyo. O wexto ke yeno Siwerek mektubanê xo de vano *Kurden Zaza*, bade cû vano mi qanat ardo ke *zazakî kurdkî* nîya. O argumanê xo antişê karan ra ano: *antişê xerîb yê karanê lehçeye başur yê fariskîya miyanîn zazakî de eysenî*. La

seke cor ra ame vatiş eynî çî terefê Müllerî zî amebi vatiş û Mannî ra zaf rew vatibi. Oscar Mann seke ey keşf kerdo neql keno. Esasê xo de na antişê karanê zazakî û talişkî, gilakî yewbînan zî nêgenî. La no idîayê ey no ware de zimeyo. Heto bîn ra Mann wexto ke Sîwerek de bîyo uca ra waya xo rê mektubêk (30 Haziran 1906) nuseno û vano: ..Nê çahar rojan de xebatanê zazakî de çiyoy ke mi ardo meydan fewqelade yo.... (Nê xebatî) mojnênî ke vere cû zî mi îdîa kerdinî ke zazakî kurdkî nîya, eksê ci diyalektîkê gorankî ke Îran de ya, ziwanê Kandula (Kirmanşah) Hewramanî de yo, yew merdimatîya nezdî esta. Goreyê mi no ziwan binbêşê ziwanê Medî yo (Kolivand 2014: 513). Seke eyseno tîya de zazakî kurdkî niya la ziwanê Med ra ya, labelê baş yeno zanayîş ke Medî hetê tarîxî ra sey kalikanê kurdan hesabiyênî. Nika goreyê Mannî kurmanckî û sorankî kurdkî nîyê. Otir eyseno ke ey zî yew prosesê şinasnayîş û keşf de nê pênaseyî kerdî.

Materyalê ziwanê Îranî ke Mann arêdayê (Kolivand, 2014):

- Kurdisch-Persische Forschungen (Cigêrayîşê Kurdkî-Fariskî)
- Die Mundart der Mukri-Kurden (Diyalektê Kurdanê Mukrî)
- Die TâjîkMundarten der Provinz Fârs (Diyalektê Tacîk yê Eyaletê Fars)
- Die Mundarten der Lur-Stämme im südwestlichen Persien (Diyalektê Lûran yê bakurêrojawanî).

Albert Von Le Coq (1860-1930)

Albert Von Le Coq sey arkeolog û tirkolog yeno zanayîş. Eslê xo fransiz o, keyeyê ey Protestan o, ridê şeranê dînî ra bar kerd ameyo Berlîn, Le Coq tîya de bîyo. Perwerdeyê xo Berlîn û Amerîqa de kerd, bi doktorê tibî. La meslegê ey her tim pey de mend, meraqê ey xebatanê rojhelatî ser bi. Coka Seminar für Orientalische Sprachen de perwerde dî. Xebatê arkeolojîk yê almanan ke Mezopotamya û Asyaya Qicik de bî, beşdar biyo. Tîya de kare arêdayîş kerd. Îskenderun, Beyrut û Şam de koleksiyonê xo hîra kerd. Arêdayîşê xo bi nameye Kurdische Texte weşanê û bi kîtabê xo unîversîteyê Kielî payeye doktora da ci (Görgün, 2003; Beltekin, 2020).

Albert von Le Coq, materyalê zazakî Şam de yew zazayo çermugij ra arêdayî û 1903 de weşanayê, la hetê ziwannasîyê analîzêk nêkerdo. Le Coq yew aktorê kolonyalîzmê kulturî yo. Seferê Turfanê ke miyanê serranê 1902-1914 de samedê arêdayîşê materyalê rojhelatî ameyê kerdiş terefê Le Coq ra ameyê tertîb kerdiş. Na çarçewa de berhemê kahanê rojhelatî kiriştî muzeyanê Almanya (Beltekin, 2020).

Materyalo ke Le Coq arêdayo hîre hîkayeyî, yew sohbet (Ekmekçîdo Muşawero) û hîre hebî zî latîfeyî ra yeno pê. Hîkayeyî ke kîtabê ey de yê, Îbrahîm Paşa, Dünnya Güzelî, Yüsub wo Azîz ê. Hîkayeya verîn zazakî arêdaya, Dünnya Güzelî û Yüsub wo Azîz kurmanckî ra tadîyaya (Le Coq, 1903).

- Albert Von Le Coq: Kurdische Texte, Reichsdruckerei, Berlin 1903

Karl Hadank (1882–1945)

Karl Hadank eslê xo de yew tarîxnas û cografyanas o. 1901 ra heta 1905, unîversîteyê Berlîn de tarîx û cografya wend. Ziwananê Îranî ser yew perwerdeyo resmî nêgirewt. Têna teber ra ziwananê îranî xebityeno. Mavaji şino yew qurs ke metnanê Peter Lerchî analiz keno. Reyna sey tadayox beşdarê Herbê Dinya ya Yewin beno û mintiqayê osmanîyan ra gêreno. Na çarçewa de Şam de maneno Xebatê ziwani sey yew wazîfeyo resmî diyayo ci. Seke cor ra ame vatiş Oscar Mannî fekê Sîwerek û Kûr ra tayî materyal arêdabi. La emrê Mannî nêvet ke materyale xo ser bixebito. Badê mergê ey terefê komîsyonê Akademîyê Prusya o wazîfe da Karl Hadankî (Paul, 2020).

Hadank no wazîfe ra dima dest bi xebatê ziwani keno û yew gramere zazakî nuseno. Hadank kîtabê xo Die Mundarten der Zâzâ 1932 de Leipzig de çap keno. Seke vateyê ey ra fam beno ke o semede îdiayê Oscar Mannî “zazakî ziwananê bakurê îran ra yo” rê paşt virazo na xebat kerda. Xebatê xo de na mesela wîna îfade keno: “Awanîyê gramatik no ziwani bakurê rojawanê îranî [zazakî] ke heta ewro kes nêkerdibî mi bi serkewtiş tamam kerd.” Yanî ey sey yew mîsyonerî yew karo nêmcet tamam kerdo. Nê ke bi hewayê têvernayîşê ziwananê rojawanê îran yew tehlîl viraşt. Her çend o vano kes nêxebitîyayo la seke cor ra ma va Müllerî verê înan hem fonolojî hem zî morfolojîyê zazakî ser o xebatêk kerdibî.

Desiderius Butyka

Butyka, yew doktorê eskerî yo, avusturyayij o. O xizmetê ordîyê osmanîyan de kolordîya IV. de bi serran xebitîyo. Şîyo herbê rusan û osmanîyan, hîre serrî Dîyarbekir de mendo. Kîtabanê xo de behsê Dêrsim, Dîyarbekir, Riha û Elbak keno (Butika 1892 neqlkerdoxî Amryan, Kubâlek, Six-Hohenbalken, 2023; Verheij, 2017: 147-171). Badê herbê rus û osmanîyan, dewlet waşt ke Dêrsim de otorîteyê xo bişedîno. Bi yew plana eskerî, hamanê 1878 de eskerê xo kerd koyanê berzanê Dêrsimî. Ordî Erzîngan ser ra esker ramit Pulumur ser û no gûzergâh ser o bî nêzdîyê Dêrsimî. Butyka zî bi no eskerî ya ame mintiqa sey doxtorê eskerî yê ordîyê osmanîyan (Butika 1892 neqlkerdoxî Amryan uêb., 2023: 147-171). Miyanê osmanîyan û almanan (Prusya, Avusturya-Macarîstan) de 1800yan ra nat yew pêameyîşî esta û na çarçewa de ordîyê osmanîyan de sey doxtor, esker û muhendîsan zaf meslekan ra almanî xebitîyayî.

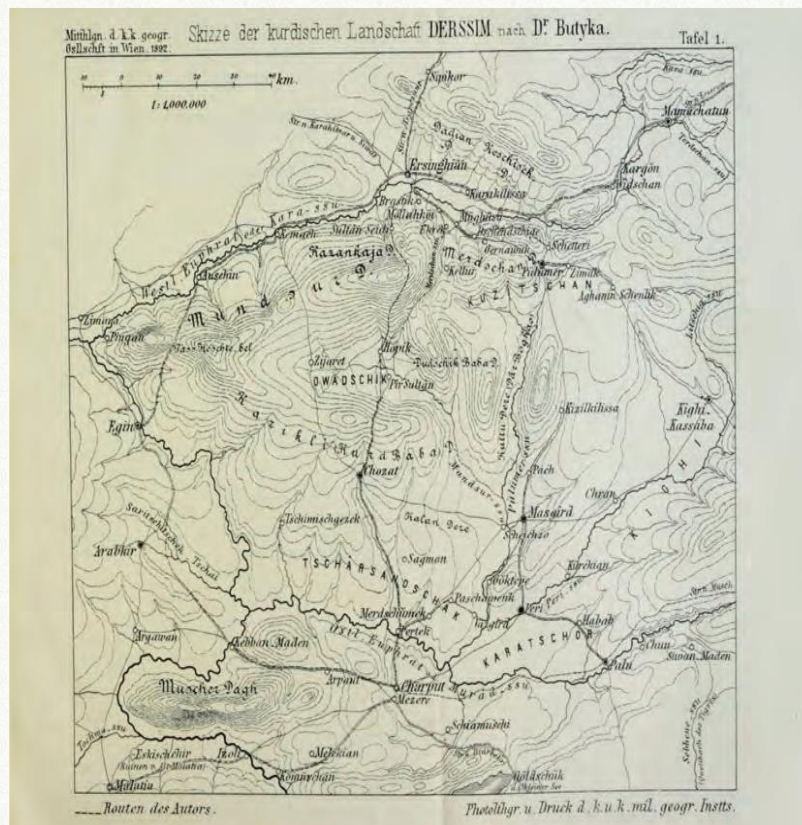
Butyka na mintiqa de gelek cayan gêreno û deheqê nê cayan de zanayîşan, vînayîşanê xo nuseno. Mavaji kîtabanê ey de zanayîşê coğrafya, ciwiyayîşê o wextî, awanîyê sîyasî, bawerî sey înan gelêk zanayîş tede esto. Butyka Dêrsim de Pah, Mazgirt, Kizilkîlise, Quzîçan, Hozat gêyrayo û diyayîşê xo nuştî. Mavaji vano “Mazgirt ra Pah çahar seat o, reye pak nîyo, bahçeyê ucayî rind ê û arêdayîşê gezmî ra behs keno. Reyna qalê arminîyan keno, zafê înan Xarpêt ra amê, karê heywandarî û behçedarî kenî. Gorêyê şarê ciwiyayîşê înan hîna yew sewîyeyê berz de yo. Butyka, 1887 û 1889 de Hozat zîyaret kerdibi. Goreyê vatişê ey o wext Hozat yew cayo qicik bîyo. 1879 de înatê yew çarşî dewam kerdinî, çarşî de têna yew reye/cade bi, başurê dewe ra royêk şînî û dormale de behçeyî bî. 1887 de Hozat sey walîlix yan zî muteserriflix bi, yew qerargehê eskeran bi, wextanê peyinan de bi îkametgehê liva-paşa (tirkî tuğgeneral), postaxane çin bi, 1879 de yew ofisê telî (telgraf) ronîyabî, keyeyê walî yan zî muteserrif û ekeran çin bi, 1879 de giridayîyê qeymaqamîya Hozatî nêzdîyê se dewî bî (Butika 1892 neqlkerdoxî Amryan, uêb., 2023: 147-171).

Butyka yew rêy hetê Erzingan ra, yew zî başur ra di rêy şîyo Pulur û binê tesirê girdiyê koyê Munzurî de mendo. Pulur ra şîyo Hopik, o wext uca sey yew cayo tersdayox amenî zanayîş. Butyka vano neyî raştaraşt şilnayîş nêkenî, nimitkî paşt danê eşîran û eşîr kare şilnayîş kenî. Û kurdanê Hopik bi wasifanê “wişk û how” pênasê keno. Butyka kurdan merdimê tehlukeyin dano şinasnayîş, Mavajî cayê qerargehê xo Pah de vano yew esker 15 deqîqa cesaret nêkeno têna vecîyo teber (Butika 1892 neqlkerdoxî Amryan, uêb., 2023: 147-171). Nê tewir îfadeyê ey zaf ê. Xora metnanê osmanîyan de zî sey wişksare, how, wehşî, telukeyin uêb. eynî wesfê neyinî yenî humartiş. Butyka semedo ke kurdan hîna zaf çîmanê osmanîyan ra banderbîyo o sterotîp newe ra însa keno.

• Das ehemalige vilajet Derssim, Mittheilungen der kaiserlich-königlichen geographische Gesellschaft in Wien, 35 (1892) s. 99-126, 194-210.

• Meine Reise von Kharput nach Diarbekir und mein Aufenthalt dortselbst, in: Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik, 15(1893), 151-160; 215-212.

Butyka semedo yew esker o, ey yew xerîtayê mintîqa zî viraşta. Seke yeno zanayîş no yew wasfo xususî yo û derse înan eskerîye de yenî dayîş. Butyka zî gêrayîşanê xo ra xerîteyêk viraşta. Seke yeno zanayîş no tewir zanayîş rojawan de zaf erjeyeno. Heta semede nê karî zî topografî erşawitî. Cêr de yew eskîzê Dêrsîm eysena:

Sketch of the Kurdish landscape Dersim according to Dr. Butyka. The map is part of the article „Das ehemaligen Vilajet Derssim“ by Desiderius Butyka. Mittheilungen der k.k. Geographischen Gesellschaft in Wien. 1892, XXXV, Tafel 1. Reprinted with friendly permission of the Austrian Geographical Society (07.05.2020)

Tayê Cigêrayoxê Bînî

Hecmê yew meqaleyî na mewzu nêvedarena, tîya de têna tayî cigêrayoxî sey kûnye ameyê dayîş. Semedê daşinasnayîşê înan name, wazîfe, cayê gêrayîş, berhemî û îzahatê bîn ameyê şuxulnayîş:

Tablo 1: Tayê Cigêrayoxê Bînî

Name	Wazîfe	Cayê Gêrayîşî	Berhem	Îzahat
Heinrich Alfred Barb (1826-1883)	Akademîsyen		<p>1. Geschichte der kurdischen Fürstenherrschaft in Bidlis. (Aus dem Scherefname, IV. Buch). Wien: Gerold, 1859.</p> <p>2. Geschichte von fünf Kurden-Dynastien. Wien: Gerold, 1858; <i>Geschichte von weiteren fünf Kurden-Dynastien.</i> Wien: Gerold, 1859.</p> <p>3. Geschichtliche Skizze der in der Chronik von Scheref behandelten dreiunddreissig verschiedenen Kurdischen Fürstengeschlechter. Wien: Gerold's Sohn, 1857.</p> <p>4. Kurdische Fürstengeschlechter. Wien: ?, 1856.</p>	Avusturya ra yo. Hukuk wendo û zîwanê fariskî ser o xebitîyo. Şerefname de hîris hîre miranê kurdan ser o xebitîyo. Xebatê ey zafanê tarîxê miranê kurdan ser o yê.
Heinrich von Handel-Mazzetti (1882-1940)	Botanîknas	Amed, Motikan	Pteridophyta und Anthophyta aus Mezopotamien	Avusturya ra yo. 1910 de bi zoolog Viktor Pietschmann şîyo gêrayîşê Mezopotamya û Kurdistanî. Kurdistan de nebatan ser xebatî kerdî (Global Plants, 2023).
C. Haussknecht (1838-1903)		Xarput, Palu	Vorbericht über Prof. C. Haussknecht's orientalische Reisen: nebst Erläuterungen von Prof. Dr. H. Kiepert	Botanîknas û dermannas o. Mîntîqayê zazayan de nebatan ser xebitîyayo. Gêrayîşê ey ser Prof. Dr. H. Kiepertî raporêk nuştî.
Walter Hinz (1906-1992)		Amed, Ergani, Xarput, Çermûg, Riha	<p>1. Iranische Reise. Eine Forschungsfahrt durch das heutige Persien (Berlin 1938).</p> <p>2. Zarathustra (Stuttgart 1961).</p>	Rojhelatnas, Alman o. Tarîx, siyaset, arkeoloji û zîwanê îranî ser o xebitîyayo. Berhemê ey zaf ê (Eş Şahid, 2023). Di hebî raştarast kurdan eleqedar kenî.
C.H. Lehman-Haupt (1861-1938)		Xarput, Palu, Erzingan	Armenien einst und jetzt: Reisen und Forschungen	Alman, rojhelatnas û tarîxnas. Xususan tarîxê ermenîyan xebitîyayo.
Paul Rohrbach (1869 –1956)		Muş, Palu, Xarput, Sewas	Vom Kaukasus zum Mittelmeer	Botanîknas o. Gêrayîşê xo Kafkasya ra Deyayê Sipî de dîyayîşanê xo nuseno.
Carl Eduard Sachau (1845–1930)			Reise in Syrien und Mesopotamien, Leipzig, 1883	Botanîknas o. Zîwanê samî û îranî ser xebitîyayo.
Anton von Scala (1845-1909)		Amed, Sêwerek	Kurdische Textil und Bekleidungsindustrie -1876	Pisporê muze û îktisadnas o. Endustriyê tekstîl û piragirewtîşê kurdan xebitîyayo. Semedê tarîxê îktisadî çimeyêko erjaye yo.
James G. Taylor		Xarput	Die Kissilbaschen in Kurdistan, 1867	Mîsyoner o. Dormaleyê Xarputî de mîsyonerî kerdî. Xususan qizilbaşanê Kurdistan ser xebitîyayo.
N. Volland			Beiträge zur Ethnographie der Bewohner von Armenien und Kurdistan, 1909	Xebatê ey de dorê Dîyarbekîr ra materyalê muzikî estî. Kurmancî kurdê rojawa û dimilîyan zî kurdê rojhelat penase keno. Dimilkî yew beşa kurdîya kuhan vînenî.

Peynîye

Çimeyanê almankî de kurdan ser o gelêk materyal esto. Berhemê ke miyanê serranê 1800-1940an ameyî daşinasnayîş. Zafê cigêrayoxî oryantalist, ziwannas, teolog, esker, topograf, cografyanas, memûrê îdarî û doktor ê. Qismo pîl Prusya ra yê, ê bîn zî Avusturya ra yê. Cigêrayoxî zafane nameyê dewletanê xo ra amê, yew qismo bîn zî ser nameye dewletanê bînan xebatê xo kerda. Peynîye de yew lîteraturo hîra û derheqê zıwan, bawerî, tarîx, cografya, cuya cematkî ûêb. de zanayîşo erjaye vecîyo meydan.

Helbet almanan nê zanayîşê semedê xo arê dayî, rapor kerdî û xebatanê îlimanê xo rê kerdî mewzû. Coka famkerdiş û şuxulnayîşê zanayîşan de ganî kurdî semedê xo newe ra mana bikerî. Tîya de semedê çimeyanê almanan ra bi hewayo rast îstifadekerdiş ganî cigêrayoxî bale xo bidî tayî nuqtayan; perwerde û karê înan, serrê înan, çend serrî mendî, bi çi wazîfe û motivasyona ameyî, xerîbî û cayî, emnîyet û tehlike, tebaiyet û polîtîkayê dewletan uêb.

Zanayîşo ke çimeyan de yo goreyê esasanê corîn bedilyeno. Butyka nameye xo ser biamênî Dêrsîm û derheqê kurdan de osmanîyan ra agahî nêgirewtenî bi ihtîmalo pîl nêvatenî “kurdî tahlukeyin ê.” Karl Hadank bi wazîfeyê resmî dest bi xebata xo nêkerdenî, ey vîr zî nêamenî ke vaco “Zazakî yew zıwanê rojawanêbakurê îranî yo.” Merdim eşkeno nimuneyan bizêdne, tîya de muhîm oyo ke seba îstîfadeyê çimeyan ganî senî yew vînayîş û reye bêrê wekenitiş. Rasta zî xususan semedê nuştîşê tarîxê 1800an, xususan tarîxo cematkî gelêk zanayîş estî. No çimeyan de çîyo tewr balkeş zıwan o ke îdiayê nê çimeyan ewro zî zazayan meşgul kenî. Coka nê çimeyî goreyê esasê ke cor ra ameyî vatiş ganî reyna bêrê wendiş û wekenitiş.

Çimeyî / References

Amryan, T., Kubálek, P., Six-Hohenbalken M. (2023). Dersim From Different Angles. <https://www.austriaca.at/0xc1aa5576%200x003d2107.pdf>

Avcı, R. (2021). Oryantalist Oskar Mann'ın (1867–1917) Osmanlı Seyahati Mektuplarında Zazacanın Tasnifi. *Nüsha*, 21(52), 161-178.

Blau, O. (1862). Nachrichten über Kurdische stämme, Mittheilungen über die Duşik-Kurden. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft Leibzîg*, 1862, 621-627.

Beltekin, N. (2020). Kolonize Edilmiş Bir Alanı Araştırmak: Alman Oryantalist Çalışmalarında Zazalar. *Şarkiyat*, 12(3), 559-574.

Deutsche-biographie, (2020). Otto Balu <https://www.deutschebiographie.de/sfz4675.html?language=en>. 31.03.2020

Ercan Çağlayan, Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik. 3. Baskı, İstanbul, 2016.

Fırat, N. (2015). “Aşiret ve İsyan: Batı'nın Kürt Algısı” İstanbul: Weşanxaneyê Avesta

Global Plants (2023). Handel-Mazzetti, Heinrich R.E. (1882-1940). <https://plants.jstor.org/stable/10.5555/al.ap.person.bm000337165>

Görgün, H. (2003). Albert August von Le Coq. <https://islamansiklopedisi.org.tr/le-coq-albert-august-von> Erişim 16.04.2020

Kirdkî, (2020). Otto Blau. <http://www.kirdki.com/?p=1290>. 31.03.2020

Kolivand, Mojtaba “Stimmen Aus Der Vergangenheit: Eine kurdisch musikalische Entdeckung im Nachlass von Oskar Mann”, *Bibliotheks Magazin*, 3, Berlin, 2012, s.17-21

Kolivand, M. (2014). Persische und kurdische Reiseberichte. Die Briefe des Berliner Orientalisten Oskar Mann während seiner beiden Expeditionen in den Vorderen Orient 1901–1907. Wiesbaden: Harrassowitz.

Kurj, S. (2014). The Studies of Peter Lerch on Kurdology. *Nûbihar Akademi*, 1/1, İstanbul, s.93-108.

Meyers, (1909). Meyers Großes Konversations-Lexikon, Band 19. Leipzig 1909, s. 113. [http://www.zeno.org/Meyers-1905/A/Strecker+\(Reschid\)+Pascha](http://www.zeno.org/Meyers-1905/A/Strecker+(Reschid)+Pascha)

Mann, O., Hadank, K. (1932). *Die Mundarten der Zâzâ*. Hauptsächlich aus Siverek und Kor. Leipzig.

- Marchand, S. (2009). *German Orientalism: Religion, Race, Scholarship*, Cambridge: Cambridge University Press,
- Friedrich Müller: *Zaza-Dialekt der Kurdensprache*. (=Beiträge zur Kenntniss der neupersischen Dialekte. 3). (Aus dem November-Hefte des Jahrganges 1864 der Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften, XLVIII. Bd., besonders abgedruckt), 1865 eingeschränkte Vorschau in der Google-Buchsuche
- Onur B. Kula, “Batı Edebiyatında Oryantalizm: Batı Edebiyatında Oryantalizm I-II”, İstanbul, 2011.
- Paul, L. (2020). Karl Hadank (1882–1945) and the Kurdisch-Persische Forschungen: Ambitions, Achievements, and Ideological Entanglements. *DIYÂR*, 1(2), 289-309.
- Schmitt, Rüdiger (2002). Friedrich von Spiegel. The Encyclopædia Iranica. <http://www.iranicaonline.org/articles/spiegel> Erişim 31.03.2020
- Said, E. (1991). *Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu*. çev. Salahattin Ayaz İstanbul:Pınar Yayınları
- Spiegel, Friedrich von (1871). *Eranische Alterumskunde*. Erster Band. Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann.
https://archive.org/details/bub_gb_bi8oAqsv4AEC/page/751/mode/2up 15.06.2023
- Eş-Şâhid, S. M. (2023). Walther Hinz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hinz-walther>.
- Verheij, J. (2017). Doğu Anadolu'da Batılı Seyyahlar 1800-1914 Açıklamalı Bibliyografya Denemesi. *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 0(44), 379- 420.
- Von Le Coq, A. (1903). *Kurdische texte*. Gedruck in der Reichsdruckerei. Berlin.

Lêgerîna Kurmanciyê Standard: Lêkolîneke Kalîtatîv Bi Mamosteyên Zanîngehê yên Beşên Kurdî re¹

(Searching For A Standard Kurmanci: A Qualitative Research with University Teachers in Kurdish Departments)

(Standart Bir Kurmanci Arayışı: Kürtçe Bölümlerindeki Üniversite Öğretim Üyeleriyle Nitel Bir Araştırma)

Ziyattin YILDIRIMÇAKAR*

Article Type: Research Article // Gotara Lêkolînî Received // Hatîn: 06.06.2023 Accepted // Pejirandin: 24.07.2023 Published // Weşandin: 29.11.2023 Pages // Rûpel: 15-35 DOI: 10.55106/kurdiname.1310561	This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC). https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/
Citation/Atif: Yıldırımçakar, Ziyattin (2023). Lêgerîna Kurmanciyê Standard: Lêkolîneke Kalîtatîv bi Mamosteyên Zanîngehê yên Beşên Kurdî re, <i>Kurdîname</i> , 9, r. 15-35	
Plagiarism/Întîhal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website // <i>Ev gotar herî kêrî ji aliyê 2 hakeman va hatiye nirxandin û di malpera întîhalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.</i>	

Kurte

Mijara vê xebata kalîtatîv nêrînên mamosteyên beşên kurdî yên kurmançiya standard e û bi analîzeke tematîk nêrînên van kesan dinirxîne. Hejmara beşdarên hevpeyvînê pê re hatine kirin 10 e ku yek ji wan jin e, 9 jî mên in. Dane di sala 2022an de di yek heftêyê de hatine berhev kirin. Armanca vê xebatê ew e ku em nêrînên mamosteyên ku di beşên kurdî de dixebitin, derbarê standardîzasyon û zimanê standard de werbigirin û nêrînên wan raxin ber çavan. Ev xebat ji vî aliyê ve girîng e ku xebatên bi vî awayî kalîtatîv derbarê kurmançî û standardîzasyonê de hatine kirin di kurdî de kêr in, herwiha nêrînên akademîsyenan li ser standardîzasyon û kurmançî de wê çarçoveyekê ji me re çêbike derbarê stratejiyên me yên dahatû ji bo pêkanîna kurmançiyê standard. Di lêkolînê de 6 tema derketin, herwiha bintema û kodên wan jî derketin. Di encama vê lêkolînê de derkete meydanê ku mamosteyên kurdî standardîzasyonê bi têgihîştina hevpar, nivîsandina hevpar û zimanê nivîsê terîf dikin. Nêrînên wan derbarê taybetî, çêbûn, pirsgirêk û çareseriyên kurmançiya standard derketin; dema marûzî kurmançiya standard dibin hestên erênî û neyînî di wan de çêdibin. Herwiha têgehên wekî kurmançiya nestandard û binavkirinên wekî kurdiya akademîk, kurdiya nivîskî, kurdiya standard û kurdiya neakademîk derketin digel binavkirinên din û sedema çima hin kes kurdiya xwe (devoka xwe) wek heqîqî nabînin.

Peyvên Sereke: lêkolîna kalîtatîv, analîza tematîk, zimanê standard, kurdiya standard, kurmançiya standard

Abstract

The subject of this qualitative study is the opinions of university teachers working in Kurdish departments about standard Kurdish. Their views are examined with a thematic analysis. The number of interviewed participants

¹ Ev gotar ji teza min a Doktorayê ya neçapkirî ya binavê "Nêrînên li ser Kurmançiya Standard û Devokên Kurmançî: Lêkolîneke bi Metoda Têkel (Yıldırımçakar, 2023)" hatiye derxistin.

(This article has been derived from my unpublished PHD thesis, titled "Nêrînên li ser Kurmançiya Standard û Devokên kurmançî: Lêkolîneke bi Metoda Têkel (Yıldırımçakar, 2023)."

* Lêkolîner (Arş. Gör.), Zanîngeha Mardin Artuklu, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Tirkîyê, Beşa Ziman û Çanda Kurdî, E mail: ziyayildirim@artuklu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-4809-511X

(Asst. Prof. Mardin Artuklu University, Institute of Live Languages in Türkiye, Department of Kurdish Language and Culture, Türkiye.)

is 10, of which one is female and 9 are male. Data were collected in one week in 2022. The aim of this study is to get the opinions of teachers working in Kurdish departments on standardization and standard language and to highlight their opinions. This study is important in that so far few qualitative studies have been conducted on Kurmanji and standardization in Kurdish, and that the views of academics on standardization and Kurmanji form a framework for our future strategies for standardized Kurdish. In the research, 6 themes, sub-themes and their codes emerged. As a result of this research, it was revealed that teachers working in Kurdish departments defined standardization with common understanding, common writing and written language. Their views on the definition, formation, problems and solutions of the standard language have emerged; Positive and negative emotions arose in them when they were exposed to standard Kurdish. In addition, with terms such as Non-standard language, Academic Kurdish, Written Kurdish, Standard Kurdish, Non-academic Kurdish and other denominations, an answer was sought to the question why some people do not see their Kurdish (their dialect) as genuine.

Keywords: Qualitative research, thematic analysis, standard language, standard kurdish, standard kurmanji

Özet

Bu nitel çalışmanın konusu, Kürtçe bölümlerinde görev yapan üniversite öğretim üyelerinin standart Kürtçe hakkındaki görüşleridir ve bu kişilerin görüşleri tematik bir analizle irdelenmektedir. Görüşülen katılımcı sayısı 10 olup, bunlardan biri kadın, 9'u erkektir. Veriler 2022 yılında bir haftada toplanmıştır. Bu çalışmanın amacı, Kürtçe bölümlerde çalışan öğretim üyelerinin standardizasyon ve standart dil konusundaki görüşlerini almak ve ortaya çıkarmaktır. Bu çalışma, Kurmanci ve Kürtçenin standardizasyonu konusunda az sayıda nitel çalışmanın yapılmış olması ve akademisyenlerin standardizasyon ve Kurmanci hakkındaki görüşlerinin, standart Kürtçe'ye yönelik gelecekteki stratejilerimiz konusunda bize bir çerçeve oluşturması açısından önemlidir. Araştırmada 6 tema, alt temalar ve bunların kodları ortaya çıkmıştır. Bu araştırma sonucunda Kürtçe bölümlerde görev yapan öğretim üyelerinin standardizasyonu ortak anlama, ortak yazı ve yazı dili ile tanımladıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca standart dilin tanımı, oluşumu, sorunları ve çözümlerine yönelik görüşleri ve Standart Kürtçeye maruz kaldıklarında oluşan olumlu ve olumsuz duygular ortaya çıkmıştır. Ayrıca standart olmayan dil gibi terimler, Akademik Kürtçe, Yazı Kürtçesi, Standart Kürtçe, Akademik olmayan Kürtçe ve diğer adlandırmalarla birlikte niye bazı kimseler Kürtçesini (konuştuğu ağız) hakiki görmüyor sorusuna cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nitel araştırma, tematik analiz, standart dil, standart kürtçe, standart kurmanci

Destpêk

Ziman di civakê de xwedî roleke giring e. Ji bo ku mirov bikaribe baştir ji hev fêm bike divê ziman, zarava, devok an jî kodên wê ragihandinê zelal be, nêzî hev be, an jî wekî hev be. Digel gelek sebebên din, ji bo ku mirov bikaribe ji hev fêm bike û bi awayekî tekûz ew ziman bigihîje nifşên din zimanê standard giring e. Ev yek ji bo zimanekî wekî kurdî, herwiha ji bo zaravayê kurmancî jî derbasdar e ku hêj di pêvajoya standardiyê de ye.

Di xebata me de dema em behsa standardîzasyonê dikin, armanca me standardîzasyona di kurmancî de ye, anku em behsa standardîzasyona di zimanekî de nakin lê behsa ya zaravayekî de dikin. Li gorî Sheyholislami (2015:32) Kurmanciya standard bi hin deveran ve tê girêdan, wekî mînak devera Botanê, yan jî hin caran bi nifşekî an bi kovarekê ve tê girêdan wekî mînak kovara Hawarê. Herwiha li gorî Öpengin û Haig (2014:148) jî dîsa standard bêtir bi devera Botanê ve tê girêdan ku navenda wê Cizîr e; û li gorî wan herçiqas standard li ser deverekê ava bûbe jî em nikarin bi yek deverê ve wê girê bidin, ji ber ku ew jî bi saya medyayê, televîzyonê û weşanan ji deverekê derbastir dibe û dibe xwedî statuyeye nû; anku geşedana kurdiya standard dîskürseke nû qezenc dike û loma mirov nikare wê bi yek deverê ve girê bide.

Di xebata Yılmaz (2015:61) de em dibînin ku hin caran dema ku kesek nekaribe bi kurdiya standard bi xwe wek kurd qebûl nake. Yılmaz lêkolîna xwe li Îngilîstanê li kûrseke zimanê

kurdî dike û beşdarên lêkolîna wê kurdên Îngilîstanê ne. Ji xebata wê diyar dibe ku dema ew kes bi kurmanciyeke standard û “têkûz” neaxivin xwe wek kurd qebûl nakin. Mirov di jiyana rojane de jî dikare çavdêriya van mînakên lêkolîna Yılmaz bike. Wekî mînak piraniya kesên ku bi kurdî / kurmancî re elaqedar in gelek caran hevokên bi vî awayî bihîstine û belkî tev li van nîqaşan bûne: “Kurdiya standard heye an kurdiya standard tune ye, devoka heqîqî ya me ye, kurdiya akademîk heye, filan kes bi devoka xwe diaxive lê yên din bi standardê diaxivin û hwd.” Xebata me jî bi mijarên derbarê van gotinan dest pê kir. Lêgerîna bersiva van nîqaşan wê rêya me ya li pey zimanekî (zaravayekî) standard û herwiha nêrîn û fikrên me derbarê devok û zimanê standard de zelaltir bike.

Armanca nivîsandina lêkolîneke bi vî awayî ew e ku em bersiva hin pirsên wekî li jor bidin. Herwiha nîqaşên li ser zimanê standard û kurmanciya standard vê gavê di qada kurdî de berbelav e. Loma bi nivîsandina vê gotarê me xwest em rêyeke din ji bo nîqaşên bi vî awayî vekin û hewl bidin ku bi analîza tematîk û awayekî bêtir teswîrî û şiroveyî nêrînên mamosteyên beşên kurdî raxin ber çavan.

Li ser kurdiya/kurmanciya standard digel gelek xebatan, Matras û Reershemius (1991:104) û vê dawiyê Orak Reşitoğlu (2022) nivîsandiye, lêbelê bi vê metoda ku em bikar tînin ev xebata me ji yên heta niha hatine kirin vediqete; anku nêrînên mamosteyên zanîngehê li ser kurmanciya standard cara ewil tê kirin, loma ev yek giringiya vê xebatê zêdetir dike.

Me xwest em nêrînên mamosteyan bidin ka ew zimanê standard çawa terîf dikin; nêrînên wan derbarê taybetî, çêbûn, pirsgirêk û çareseriyên kurmanciya standard çi ne; dema marûzî kurmanciya standard dibin çi hîs dikin; têgehên çawa ji bo kurmanciya standard derdikeve pêş; û çima hin kes kurdiya xwe wek kurdiyeke heqîqî nabînin.

Bi kurtasî di vê lêkolînê de bi analîzeke tematîk em li pey van pirsan çûn:

1. Nêrînên mamosteyên kurdî derbarê standardîzasyon û zimanê standard de çi ne?
2. Nêrînên mamosteyên kurdî derbarê kurmanciya standard de çi ne?
3. Têgehên derveyî kurmanciya standard dimînin çi ne?

Standardîzasyon

Li gorî OED (Oxford English Dictionary) standard “şêwezareke (variety) zimên a devkî yan nivîskî ya welatekî yan jî herêmên lengûstîk e ku bi giştî wekî herî rast hatiye qebûlkin”. Ji ber vê yekê wateyên din ên Standardê wekî yekîfî, sererastî û qebûlkinê hene. Şêwezareke standard bi yekdengiyê demokratîk çêdibe, lêbelê wekî ku Jenny Cheshire û James Milroy jî balê dikişînin “ewên ku hêza herî zêde di destê wan de ne, tesîra wan herî zêde ye ku biryarê bidin ji bo formên zimanê standard ê “rast”. Loma şeweyên standard tevahiya tiştên sosyopolîtîk û lengûstîk in (Beal, 2016:301).

Li gorî Smakman mirov dikare taybetiyên zimanê standard bi vî awayî bide: Zimanê standard amûreke ragihandinê ya notr e ku mirovên li welatekî digihîne hevdû. Herçiqaş wekî xwezayî neyê dîtin û bêtem xuya bike jî tê hijêkirinê (Smakman, 2012: 54).

Têgehên standard û standardîzasyon ji aliyê zimannasan ve ji gelek aliyan ve tînin bikaranîn. Lêbelê ji aliyê şeweyê nav zimên de pêvajoya standardîzasyonê di dêsmana (structure) zimên de neguherbarî û yekşeweyiyê derdixe pêş. Ji ber wê mirov dikare pênaseke wuha bîne, ku îdeolojîk nîn e, û bi dêsmana hundurîn yan jî şiklê fîzîkî ya tiştê hatiye standardkirî ve girêdayî ye: *standardîzasyon ferzkirina yekşeweyiyê li ser sinifêke tiştan e*. Divê mirov bala xwe bide ser

vê yekê: tiştên ku em behs dikin yek şeweyî nîn in lê guherbar in. Ji ber vê, yekşeweyî li ser wan tê ferzkirin û yekşeweyî yan jî neguherbarî dibe taybetiyeke giring a şeweya zimanê standard a zimanekî (Milroy, 2001:531).

Wekî Matras û Reershemi (1991:104) rave dikin standardîzasyon bi taybetî di nivîsê de derdikeve pêş. Di standardîzasyonê de navê ku herî derdikeve pêş û modêla ku tê nasîn ya Haugen e. Wekî Beal (2016:303) îfade dike li gorî Haugen 4 heb qonaxên standardîzasyonê hene. Qonaxa yekem “hilbijartina norm”ê ye ku ev, bijartina devok an zaravayê ku dê bibe standard e. Anku devokek / zaravayek ji aliyê gel ve tê hilbijartin ku wekî standard bê qebûlkirin. Qonaxa duyem “kodkirina formê” ye, anku çêkirina sîstemeke nivîsê ye. Piştî ku ev qonax derbas bûn êdî “detaykirina fonksiyonê” (stabilîzasyon) dest pê dike. Di vê qonaxê de çêkirina ferhengên, gramerê û keresteyên din giring in. Qonaxa herî dawî “qebûlkirina wê ji aliyê gel ve” (têbîqkirin) ye û di vê qonaxê de jî êdî ev zimanê standard ji aliyê enstîtuyan, nivîskaran, weşanxaneyan, û medyayê ve tê qebûlkirin (Beal, 2016:303; Matras û Reershemius, 1991:104).

Wekî Beal (2016:304/305) neql dike digel ku Haugen pêvajoya standardîzasyonê ji aliyê şeweyê û fonksiyonê ve dinirxîne, Milroy û Milroy bêtir li ser rola îdeolojiyê di şewegirtin û dewamkirina şewezarên standard de (standard varieties) disekinin. Ew îdîa dikin ku merheleyên ku zimanekî standard jê re derbas dibe ji ber îhtiyaca hevîyê (uniformity) ye ku ji aliyê kesên kartêker ên civakê ve derketiye pêş. Fikrên Haugen û Milroy derbarê standardîzasyonê de “nivîsandin”ê derdixe pêş. Lêbelê çarçoveya Agha digel standardîzasyona nivîskî li ser ya şewezarên devkî (spoken varieties) disekine, û di her merhaleya zimên de wê qebûl dike.

Standardîzasyon di kurdî de

Wekî Matras û Reershemius jî diyar dikin heta sedsalên borî standarda edebî ya zimanan bi saya metnên dînî pêk dihat ku rêziman û şeweya wê bi saya wan metnan dihate jiberkirin, kopîkirin û derbasî nifşeke din dibû. Lê di serdema modern de çêkirina normeke standard bi avabûna netewdewletan pêk hat. Biryara normeke standard ji bo danûstandina gel, êdî ji aliyê sazîyên dewletan ve tê dayîn. “Zimanekî neteweyî” yê standard hêj jî ji bo civakên netewî yên xweser taybetiyeke zanavê ya muhîm e. Ev zimanê netewî yê standard ji aliyê gel ve wekî “zimanê kelepuri” (heritage language) yan “çanda netewî” tê dîtin. “Lêbelê rola standardîzasyona modern ji bilî wekî navgîneke sazîyên dewletê çî ye, û “zimanekî neteweyî” çawa derdikeve bêyî piştî xwe bide otorite yan sazîyên dewletê? (Matras û Reershemius, 1991:103). Bi taybetî ev pirsê Matras û Reershemius ji bo kurdî pirsêke giring e. Gelo bêyî sazî û dewletekê standardîzasyon çawa pêk tê? Jixwe Matras û Reershemius jî di peywendî yidîşî (zimanê cihûyên rojavayê ewropayê), kurdî û romanî (zimanê qereçîyan ku miletekî bi eslê xwe ji Hindîstanê ne) li pey vê pirsê geriyane.

Wekî me li jor jî îfade kiribû standardîzasyon *yekformê* derdixe pêş û dixwaze vê yekê bide qebûlkirin. Ev qebûlkirin jî ji aliyê sazî an dewletekê pêk tê. Dema mirov li ser van qaîdeyan bisekine mirov dibîne ku standardîzasyona di kurdî [an di kurmancî de, jixwe mijara me jî ev e] zehmetiyek dikişîne ji ber nebûna sazîyeke bi rêk û pêk. Herçiqas çend hewlên kovara Kurmancî û vê axiriye Weqfa Mezopotamyayê hebe jî, û ev formên yekreng ên zimên di nivîsê de hewldabin bêne avakirin jî ji bo standardîzasyona ku bigihîje her derê civakê divê bi navgînên wek medya, medyaya civakî û perwerdehî di nav gel de belav bibe û ji biçûktiya zarokan ve bê hînîkirin.

Xaleke din a giring ku Matras û Reershemius (1991:103) li ser disekinin ev e ku kurdî xwedî tradîsyoneke devkî ye û piraniya miletê kurdan nexwende ne, wekî mînak hîç ne aşînayî kodên zimanê nivîsê ne; anku piraniya wan xwedî dokumentên edebî nîn in û rabirdûyeke wan a zanîna çandî û nivîsînê nîn e. Li vir xala hatiye behskirin nexwendewariya kurdan e. Herçiqas demeke dirêj derbas bûye ji dema ku wan ev xebat kirine û îro piraniya kurdan xwendewar bin jî, ev xwendewarî li Tirkîyê bi zimanê tirkî ye, ne bi kurdî ye; û ji ber ku perwerdeyeke birêkûpêk a kurdî pêk nehatiye ev yek jî rê nade ku forma nivîskî di nav gel de belav bibe ku di encamê de standardîzasyoneke berbelav çêbibe. Herwiha dema perwerde, nivîsandin û xwendin di nav gel de belav nebûbe wê gavê jî çandê nivîsandinê çênabe ku standardîzasyonê di nav gel de belav bike.

Hassanpour standardîzasyona kurdî wekî armançekî nabîne, lê standardîzasyona di kurdî de wekî navgîneke ji bo berdwamiya hebûna ziman û neteweyê dibîne (Hassanpour, 2005:100). Li vir tiştê Hassanpour balê dikişîne li ser, bêtir ji aliyê berdwamiya neteweyekê ve rola zimên e; anku mirov nikare standardîzasyona miletekî xwedî dewlet û ya kurdan wekî hev bibîne, ji ber ku şert û mercên wan cuda ne. Ji bo standardîzasyonê tevxebateke zimannas, pisporên zimên, kesên perwerde dikin û hin pisporên din lazim in. Herwiha wekî me li jor îfade kiribû li gorî Haugen divê ziman ji çar merhaleyan ve derbas bibe ku bibe standard: Norm bête hîlbijartin, ew forma hîlbijartî bête kodkirin, fonksiyon bête detaykirin anku ferheng, pirtûkên rêzimanê û hwd. bête çêkirin û herî dawî jî di pêvajoya dawî de ji aliyê enstîtu, zanîngeh, medya û hwd. ve ev forma pêkhatî bête belavkirin an tetbîqkirin û ji aliyê gel ve bête qebûlkirin (Beal, 2016:303). Ji ber wê, li gorî neteweyên din pêkhatina zimanekî standard ji bo kurdî / kurmancî zehmettir dibe û barê ku kurdî hildide ser xwe jî cudatir dibe, ji ber ku armanca standardîzasyona zimanekî girtina yekformî û zelalkirin û hêsankirina ragihandinê be ya kurdî armançeke berdwamiya çand, hebûna ziman û miletê xwe jî hildide ser xwe.

Metoda Lêkolînê

Ev lêkolîna kalîtatîv derbarê vê yekê de ye ka qismekî mamosteyên zanîngehê ku di beşa kurdî de dixebitin derbarê zimanê standard, standardîzasyon û kurmanciya standard de xwedî çî nêrinê ne. Me di lêkolînê de analîza tematîk bikar anî. Li gorî Braun û Clark Analîza Tematîk Metoda Kalîtatîv a yekemîn e ku divê mirov hîn bibe û ji bo ku bikaribe analîzên din bike û ev metod tiştên bîngehîn hînî me dike. Herwiha Braun û Clark (2006:78) Analîza Tematîk ji metodolojiyekî bêtir wekî metodekê dibinin. Taybetiyeke baş di Analîza Tematîk de heye ku ew pir livîner e anku mirov dikare li gorî xebata xwe guherînan tê de çêbike. Analîza tematîk metodeke kalîtatîv e ku lêkolîner bi awayekî sîstematîk bikar tînin ji bo organîzekirin û analîzkirina daneyên tevlihev. Bi taybetî di mijarên hinek tevlihev di xebatên kalîtatîv de guncan e (Dawadi, 2020:62). Analîza tematîk wekî di qadên psîkolojî, tenduristî, zanistên civakî di pîvana helwestan de jî tê bikaranîn wekî xebata Banî-Khaled (2014) û Hekanaho (2022).

Daneyên lêkolînê di sala 2022an de hatine berhevkirin. Bi tevahî hejmara beşdarên lêkolînê 10 kes in.

Me beşdarên lêkolînê wekî Mamoste 1, Mamoste 2. ...Mamoste 10 bi nav kirin û ew wekî M1, M2, ..., M10 kod kirin û di nirxandin û analîzan de me bi awayê gotina koda wan behsa wan kir. Agahiyên beşdarên lêkolînê li jêr hatine dayîn:

Beşdar	Bajar (Ji ku ye?)	Zayend	Temen	Kar	Perwerde
M1	Hekkarî	mêr	34	mamoste	Doktoraya kurdî
M2	Mêrdîn (Qoser)	mêr	37	mamoste	Doktoraya kurdî
M3	Mêrdîn	mêr	38	mamoste	Doktoraya kurdî
M4	Mêrdîn (Nisêbîn)	mêr	46	mamoste	Doçentê kurdolojî
M5	Mûş (Malazgîr)	mêr	33	mamoste	Doktoraya kurdî
M6	Bidlîs (Tetwan)	jin	35	mamoste	Doktoraya kurdî
M7	Semsûr	mêr	46	mamoste (derveyî zanîngehê)	Doktoraya kurdî
M8	Diyarbakir (Lîce)	mêr	44	mamoste	Doktoraya kurdî
M9	Sêrt (Misirc)	mêr	35	mamoste	Doktoraya kurdî
M10	Mûş	mêr	35	mamoste	Doktoraya kurdî

Daneyên vê lêkolînê di maweya heftêyekî de hatine berhevkerin. Me di lêkolînê de xwest em bersiva pirsên hevpeyvîneke nîv-sazkirî (semi-structured interview) ji beşdaran werbigirin. Jixwe armanca hevpeyvînê nîv-sazkirî ew e ku mirov bikaribe rasterast agahiyên derbarê fikr, bawerî, hest û zimanê mirovan û hwd. berhev bike (Karasteas, 2022:99). Di encama lêkolînê de 6 tema derketin wekî: (1) Nêrînên mamosteyan ên standardîzasyonê (2), Nêrînên mamosteyan ên kurmanciya standard, (3) Nêrînên mamosteyan dema marûzî kurmanciya standard dibin, (4) Kurdiya nestandard, (5) Baweriya gel ku “kurdiya me ne ya heqîqî ye” û (6) Binavkirinên kurdî. Digel van temayan me bintema û kod diyarkirin û li gorî van ev mijar di peywenda kurmancî de nirxand.

Me analîz li gorî van guherbaran nekir wekî: Cînsiyet, temen, statuya sosyoekonomîk, paşxaneya erdnigarî, yan jî salên ku xebitiye. Mirov dikare di xebateke din de li ser vê yekê bixebite. Temayên hatine diyarkirin hinek ji wan jixwe di hişê me de bûn lê piraniya wan di dema analîzê de bixwe derketin meydanê.

Di lêkolînê de me ewilî dengên mamosteyan ên ku me qeyd kiribû deşifre kir, paşê li gorî keresteyên nivîskî yê di destê me de me tema, bintema û kod diyar kirin. Diyarkirina temayan bi gelemperî li gorî nêrînên mamosteyan bû ke me deşifre kiribûn. Herwiha bintema û kod jî dîsa li gorî wan nêrînan derketin meydanê. Di encama lêkolînê de 6 tema û 20 bintema hatine dîtin. Ji bo ku em hevpeyvînan analîz bikin me “analîza tematîk” guncan dît.

Di analîza daneyan de me dane yek bi yek û di demen cuda de xwendin ji bo ku aşînyai bi daneyan çêbibe. Piştî vê kod derketin, piştî kodan tema û bintema hatine lêgerîn û dîtin. Tema, bintema û kod çend caran hatine xwendin û binavkirin. Ji bo ku piştgirî bide temayan me axaftinên beşdaran¹ li bin *tema*, *bintema* û *kodan* nivîsand.

¹ Me axaftinên beşdaran sererast nekir. Axaftinên wan li gorî bilêvkerina wan hatine nivîsin.

Dîtin û Şirove

Di lêkolînê de li gorî pirsan ev tema derketin ku em li jêrê wekî tablo didin. Ji her sê pirsên lêkolîna me, li gorî bersivên beşdarên tema û bintemayên me yên derhatî wekî jêrê hatine rêzkirin:

Tema: Nêrînên mamosteyan ên standardîzasyonê

Têgihîştina hevpar

Nivîsandina hevpar

Zimanê nivîsê

Tema: Nêrînên mamosteyan ên kurmançiya standard

Taybetî

Çêbûn

Pirsgirêk

Çareserî

Tema: Nêrînên mamosteyan dema marûzî kurmançiya standard dibin

Erênî

Neyînî

Mijarên din

Tema: Kurmançiya nestandard

Binavkirinên kurmançiya nestandard

Taybetiyên kurmançiya nestandard

Pirsgirêkên kurmançiya nestandard

Tema: Baweriya gel ku "kurdiya me ne ya heqîqî ye"

Sebebên wê

Encamên wê

Tema: Binavkirinên kurdî

Kurdiya akademîk

Kurdiya nivîskî

Kurdiya standard

Binavkirinên cuda

Kurdiya neakademîk

Tema: Nêrînên mamosteyan ên standardîzasyonê

Di vê temayê de pirsên ku me pirs kir nêrînên mamosteyan ên giştî yên derbarê zimanê standard de dipêve. Dema ku bersiv hatine dayîn bersivdêr li gorî zimanê kurdî jî fikirîye lê pirs û tema wekî giştî li ser zimanê standard û standardîzasyonê ye. Di temaya *nêrînên mamosteyan a standardîzasyonê* de armanca me ew bû ku em bibînin ka beşdarên me derbarê standardîzasyonê de bi giştî çi difikirin. Di vê temayê de bintemayên wekî *têgihîştina hevpar*, *nivîsandina hevpar* û *zimanê nivîsê* derketin.

Tema	Bintema	Kod	
Nêrînên mamosteyan ên standardîzasyonê	Têgihîştina hevpar	Ji hev fêmkirin Danûstandin Zimanê gel	Lingua franca (Zimanê hevpar) Melodiya zimên a hevbeş Ji bo herkesî heman tiştî dibêje
	Nivîsandina hevpar	Nivîsandina bi yek awayî Fêmkirina hevûdû Zimanê hevpar Rehetiya jihev fêmkirinê Nivîsandina bi heman varyantê	Zimanê çîrok, helbest pê tê nivîsîn Di weşangeriya kurdî de serdestbûn Zimanê ku ji aliyê saziyan ve dertê Di weşanxane, sazî û komeleyan de dertê Ferhenga varyantan
	Zimanê nivîsê	Berhemên bi vî zimanî Zimanê nivîskî Devoka nivîskî Di nivîsîn û axaftinê de standardbûn	Zimanê ku çîrok, helbest, pirtûk pê tê nivîsîn Zimanê ku di weşangeriya kurdî de serdest e Kurmançiya standard bi nivîskî ye Nivîsandina çîrok û romanên

Têgihîştina hevpar: Derbarê vê yekê de hin mamoste van peyvan tînin ziman: “*Yanê zimanê standard bi min ew zimanê axêverê wî zimanê yên hemû heremên cuda yên zimanekî kê m zêde bi rêya nivîskî û bi rêya medyayê û bi rêya perwerdeyî ji hev fê m dikin û danûstandinên xwe pêk tînin.*” (M1, Hekkarî). Herwiha mamosteyekî din bi van peyvan gotinên xwe tîne zimên: “*Zimanê standard, li gorî raya min, li gorî Nêrînên min ev e; zimanekî hemû gelê ku wî zimanî diaxive, hemû gelê ku ji nijadî ye ji axaftina ku tê kirin dikaribe fehm bike û dikaribe li gorî wê em bêjin pêdiviyên xwe bi van bersivan bide. Yanî bi vî zimanê xwe karibe bi kesekî ku ji nijada xwe ye, ji gelê xwe ye yan jî kesê ku dibêje ez vî zimanî hîn bûme, ez bi wî zimanî dipeyvîm karibe bi wî ya ra bi rehetî bi hêsanî danûstandinê bike. Ji bona min zimanê standard ev e.*” (M3, Surgucî). Û di bin vê bintemaya me de mamosteyekî din van gotinan tîne zimên: “*Yanê bo zimanekî standard mirov dikare vê bibêje zimanekî ji bo herkesî heman tiştî beje bêtir jî bo nivîsandinê û ji bo ragihandinê û ji bo têkiliyê û bo hev du fê m bikin yanê ji bo fê m kirina hevdu zimanekî hevpar, mirov dikare zimanekî hevpar û li ser lihevhatibin yanê bo min ev e.*” (M4, Nisêbîn). Û yekî din bi van gotinan wan piştrast dike: “*Yanî zimanekî ku axêverên wî zimanî li ku bin, li kîjan parçeyê, li kîjan welatê, li kî derê bin, kîjan herêmê bin bikaribin hev fê m bikin. / ...ev jî hem tesîrê li axaftina wan bike hem jî xisûsen di nivîsandinê da ji ber ku hevdu têbigihîjin standardîzasyon lazim e. / Dawîya dawî ji bo ku tu vana jî bikaribî bînî ber hev, ji bo ku tu van jî em bêjin nêzî hev bikî, ev jî hem tesîrê li axaftina wan bike hem jî xisûsen di nivîsandinê da ji ber ku hevdu têbigihîjin standardîzasyon lazim e.*” (M5, Malazgîr).

Nivîsandinina hevpar: Nêrînên mamosteyan ku derbarê vê de derdikeve pêş ev in: “*Zimanê standard yanê ew ziman e ku dema nivîsandinê de hemû kes bi heman awayê binivîsin, ji aliye gramatik, ji aliye rastnivîsê de hemû kes dema ku bi heman awayê nivîsandin em dikarin jê re bêjin zimanê standard. / ...yanê ama zimanê nivîskî de hemû kes bi heman awayî dinivîsin ji bo vê em dibêjin zimanê standard.*” (M3, Surgucî). Herwiha nêrînên hin mamosteyên din bi vî awayî ne: “*Yanê bo zimanekî standard mirov dikare vê bibêje zimanekî ji bo herkesî heman tiştî bêje bêtir jî bo nivîsandinê û ji bo ragihandinê û ji bo têkiliyê û bo hev du fê m bikin yanê ji bo fê m kirina hev du zimanekî hevpar, mirov dikare zimanekî hevpar û li ser lihevhatibin yanê bo min ev e.*” (M4, Nisêbîn). “*Têgeha zimanê standard ji bo min tê çî wateyê, yanî ew zimanê ku pirtûk, helbest, çîrok pê tîn nivîsîn. Yanî em bêjin di weşangerîya kurdî da serdest e ew ji bo min zimanê standard e.*” (M9, Misirc).

Zimanê nivîsê: Derbarê vê yekê de nêrînên bi vî awayî derketin: “*... piraniya edebiyatvanên kurd, romannivîs, çîroknivîs, helbestnivîs berhemên xwe bi vî zimanî afirandine û li ser edebiyatê re di kurdî de li Bakur zimanekî standard ê nivîskî çêbûye...*” (M2, Qoser). “*Ê helbet heye jixwe wextê mirov behsa standardbûnê dike hinekê jî behsa nivîsê de derdikeve pêş, standardkirina axaftinê de giredayî nivîsê ye wexta nivîsê de standard tune be di axaftinê de jî standard çênabe yan jî wekê xala duyemîn dimîne yanê loma pêşî divê ew standard di nivîsê de çêbe piştra derbasî gotinê jî dibe.*” (M4, Nisêbîn). “*Lê kurmancîya standard ku em dibêjin an jî axaftina wî jî em bêjin ji ber ku li ser nivîsê pêk tê paşê ji nivîsê dikeve axaftinê...*” (M5, Malazgîr). “*Zimanê nivîskî lê zimanekî çawa ye nivîskî? Zimanekî ku ji aliyê sazîyan ve dertê. Ew zimanê nivîskî yê ku ji weşanxane, sazî, komele û rojnameyan dertê.*” (M9, Misirc).

Tema: Nêrînên mamosteyan ên kurmanciya standard

Me di lêkolînê de nêrînên mamosteyan derbarê kurmanciya standard de di bin bintemayên wekî *taybetî*, *çêbûn*, *pirsgirêk* û *çareserî* îfade kir.

Tema	Bintema	Kod	
Nêrînên mamosteyan ên kurmanciya standard	Pênas	Kurmanciyeke standard heye Bêqisûr nîne Bi nivîskî ye Li Bakur bi nivîskî ye Bi nivîskî û devkî ye Bi sedî sed nêzî tu devoka nîne Standardbûn di nivîsê de ye Standardbûn di axaftinê de ye Ji bo kultura nivîsê lazim e Kurmanciya pirtûkan Kurmanciya kovaran Kurmanciya televîzyonê Têgihîştina hevpar Netewebûn Neteweperwerî Devokek nabe standard Şêwezarên cuda cuda Desthilatî	Zimanê nivîskî yê hevpar Standarda televîzyonê çêdibe Standardkirina axaftinê girêdayî nivîsê ye Têgihîştina hevpar a kesên xwende Kurmanciyeke standard heye lê sedî sed çênebûye Ji aliyê nivîskî ve kurmancî standard bûye lê ne tam Alfabeya latîni Axaftina kesên xwende li gorî standardê Axaftina derdora akademîk bi standardê Lazimiya zimanê standard ji bo kurmancî Zimanekî standard ê nivîskî rûniştîye Jihevfermîkirin Standard di zimanê nivîskî de Hawar Kurmanciyeke cuda Mîrov nikare bibêje ev kurmancî standard e, ev ne standard e
	Çêbûn	Xwendina metnên devokên cuda Xwendina nivîskaran a berhemên hevûdû Girtina peyvên devokên hevûdû ji aliyê nivîskaran ve Nivîs Bi saya nivîskaran Ji hêla enstîtuynê kurdî ve çêdibe	Hawar Ji nişka ve çênabe Afiandina zimên ji aliyê gel ve Xwendin û nivîsandin Piştî Celadet di nivîsê de jixweber çêbû Bi xêra weşanxaneyan Pêvajoyek e
	Pirsgirêk	Nebûna standardîzasyonê baş Bêparmayîna kurmancî ji gelek aliyên ve Hayjênebûna kurmanciya standard ji aliyê kesên nexwende ve Bandora tirkî Nebûna sazîyên ku standardê bidine qebûlîkirin Jiholêrabûna peyvên cuda Nebûna kurmanciyeke nivîskî Nebûna sazîyeke fermî ku karê standardê bike Perwerdenekirina zarokan li dibistanan Henekên xwe bi kurmanciya standard kirin Xwe kêmtirîn dema ku standard nîzane Kesên kurdiya standard dizanin ya devokî biçûk dibînin Dema bi malbatê re xeberdîfî rewşeke komîk derdikeve	Nebûna dibistanan Nebûna pirtûkên ji aliyê pisporan ve hatine amadekirin Lihevnekirina li ser standardê Belavnebûna kurmanciya standard Nebûna desthilatek siyasî Nebûna standardê di axaftinê de Nîqaşên li ser rastnivîsê Bêdewletbûn Bê sazîbûn Bêpergalbûn Bikaranîna peyvên lokal di nivîsê de Ziman di asta xwendin û nivîsandinê de belavî gel nebûye Gel tranê xwe pê dîke
	Çareserî	Pêwistiya zimanê standard Netewetî/neteweperwerî Xwendina metnên hevûdû Xwendina pirtûkên hevûdû Bi berdewamî bikaranîna peyvên Ferzkirina qaîdeyan ji aliyê sazîyekî ve Çêkirina peyvên nû li gorî sistema zimên Parastina kurdiya standard û ya devokî Di zimanê nivîsê de standardbûn Bikaranîna peyvên heta ku rûniştî, cihê xwe girt Hebûna sazîyan Kîjan devok bikeve rêzimanê ew dibe standard Axaftin, nivîsandin, bikaranîna kîjanî hêsantir be divê ew bibe standard Her devok hêja ye bibe standard Sazîyek dikare devokekî wekî standard qebûl bike Navendîbûn	Pêşkêşkirina qaîdeyan wekî Celadet Çêbûna standardê ewilî di nivîsê de Zêdekirina têgihên nû Zêdekirina peyvên aktuel Parastina peyvên devokan Lihevkerîna li ser zimanê standard Perwerdeya bi zimanê zikmakî Kontakta devokan Hayedariya ji edebiyatê Belavbûna standardê li nav civakê Belavbûna xwendin û nivîsandinê Parastina standardê Hilbijartina devoka hêsan wekî standard Hilbijartina devoka axêverên wê zêde wekî standard Belavbûna sistema perwerdeyê Divê sazîyek biryarê bide

Taybetî: Derbarê vê bintemayê de mamoste bersivên bi vî awayî dane: “*Bi min kurmanciyeke standard heye! Em navê vê daynin kurmanciyeke standard heye, ew kurmanciyeke ku bi taybetî piştî salên 80yî di kovaran de û piştî salên 90î di rojname û televîzyonan de tête axaftin, tête belavkirin û li ser avakirina hin têgehên nû, hin peyvên nû û bi hevoksaziyeke têkuztir tête axaftin*” (M1, Hekkarî). “...gor vê esasen me qal kir piraniya edebiyatvanên kurd, romannivîs, çîroknivîs, helbestnivîs berhemên xwe bi vî zimanî afirandine û li ser edebiyatê re di kurdî de li Bakur zimanekî standard ê nivîskî çêbûye, lêbelê axaftinê axaftinê de standardek tunne be jî dema ku mirov dipeyivin dikarin wek nivîsê bipeyivin û standardek ji xwe re ava bikin ev jî di vir de bandora medyayê ji ya edebiyatê bêtir e ji bo axaftinê...” (M2, Qoser). Digel van gotinan, mamoste di avabûn û belavbûna zimanê standard de rola desthilatê derdixin pêş: “*Lewra sîstema perwerdeyê em bifikirin, mamosteyek heye, xwendekarên wî hene. Yan jî sîstema ragihandinê em bifikirin, yanî dewlet dixwaze peyama xwe bi awayekî rast û durist bigihîjîne hemû welatîyan.*” (M8, Lîce). / “*Yanê kurmanciya standard wextê mirov dibêje standard qest him nivîskî him jî devkî yanê him axaftin him nivîsin tê ku bi piranî ji hêla desthilatek sîyasî zimanê standard tê çekirin...*” (M2, Qoser). Mamosteyekî din belavnebûna standarda kurdî û hayjênebûna gel ji wê wiha rave dike: “*Yanî ji ber ku perwerde tune ye, ji ber ku em bêjin sazîyên ku evî standardê bigirin û bi kar binin û tetbîq bikin tune ne, di kurmançî da belav nîne. Yanî kitleyekî, herî zêde pênc deh hezarekî em bêjin li bakur, heke tu bihesibînî, pênc deh hezarekî evî standardê herî zêde hay jê hene û bi kar tînin. Wekî din belav nîne.*” (M5, Malazgîr).

Çêbûn: Derbarê vê bintemayê beşdarekî me di çêbûna kurmanciya standard de rola nivîsê derdixe pêş: “...standardkirina axaftinê de giredayî nivîsê ye wexta nivîsê de standard tinne be di axaftinê de jî standard çênabe ya jî wekê xala duyemîn dimîne yanê loma pêşî divê ew standardat di nivîsê de çêbe piştra derbasî gotinê jî dibe. (M4, Nisêbîn). Beşdarekî din rola xwendina nivîskaran a metnên hevûdu wuha derdixe holê: “*Bi xwendin û nivîsandin, metnê hev du dixwînin mesela em bêjin kesekî ku ji Mêrdîn be metnê Colamêrgî dixwîne, ê ku nivîskarê Colamêrgî metnên Mêrdînî dixwîne, yanê hev du tamam dikin yanê, peyvek di devoka wî de tine be bi xwendinê digire ya jî em bêjin bi standarizasyonek cuda çêdibe, tabî ew nayê vê maneyê ku standardîzasyonekî baş heye yanî hê jî hin nivîskar bi israr dibêjin em bi devoka xwe binivîsin yanê*” (M3, Surgucî). Nêrîneke din derbarê çêbûna zimanê standard de rola weşanxaneyan derdixe pêş: “*Yanî zimanekî standard ê nivîskî rûniştîye. [...] A nivîskî bi taybetî xêra weşanxaneyan çêbûye. Di wan weşanxaneyan de Nûbihar, Avesta, Lîs Belkî. Yanî yê Nûbiharê nizanim lê yê Avesta, Lîsê edîtorê wan dîsa ji herêma derdora Torê ne, herêma Mêrdînê ne. Ne ji Torê bira şaş nebe. Herêma Mêrdînê ne. Yanî ji ber wî em bêjin zimanê nivîskî piçekî edî taybetîyên herêma devoka Mêrdînê dihewîne.*” (M9, Misirc). Derbarê lazimiya çêbûna standardê û ka standard dê herêmên cuda ên kurdan çawa bigihîne hev beşdarek ev gotin anîne zimên: “*kurmanç, li çar pênc parçeyan belav bûne, kafkasyayê filan jî bixî navê, û di nav vê çar pênc parçeyê da gelekî herêm hene, weku me got botan, behdînan. Dawîya dawî ji bo ku tu vana jî bikaribî binî ber hev, ji bo ku tu van jî em bêjin nêzî hev bikî, ev jî hem tesîrê li axaftina wan bike hem jî xisûsen di nivîsandinê da ji ber ku hevdu têbigihîjin standardîzasyon lazim e.*” (M5, Malazgîr).

Pirsgirêk: Bintemayeke din ku me ji hevpeyvînan derxist pirsgirêkên kurmanciya standard derdixe holê û derbarê vê bintemayê de jî ev nêrîn derdikevin pêş: “*Wekî min got kurmanciya standard ji aliyê nivîskî ve sedî sed nebe jî heye. Lê di axaftinê de tune ye, her herêm li gorî xwe diaxive. Ev jî ji ber tunebûna dibistanan pêk tê, zarok li malê tenê zimanê malbata xwe hîn dibin.*”

(M6, Tetwan). Beşdarekî din pirsgirêkeke standardbûna kurmancî wuha rave dike: “Lewra zimanê standardkirin di nava xwe da em bêjin kêmkirinekê jî tîne. Yanî varyantan ji holê radike. Kitekitên, cudatîyên di nav xwe da, peyvyan, agahîyan têgehan ji hev kê m dike, dadixe. [...] Ku tu bêjî na bila her kes fehm bike, ji bo wê jî em bêjin wek meriv darek bipejikîne hemû şaxên wê jê ke, bila tenê rehê wê, koka wê bimîne, wê çaxê ew dewlemendiya, rengînûna darê namîne.” (M7, Semsûr). Mijareke din ku mamoste li ser disekinîn tesîra tirkî li ser kurdî ye ku derbarê wê de ev hatiye gotin: “...li ser herêma em bejin Xerzan û ya Botanê standardbûnekê nû hate dayin hevoksaziyekê nû hate ceribandin ew jî kê m zêde bêtir bi min bin bandora tirkî de ye ew hate qebûlkirin...” (M1, Hekkarî) / “Niha çi bûye em di bin bandora tirkî da dimînin, em ziman baş hîn nabin ji bona wî em hev fê m nakin.” (M10, Mûş). Li vê derê mijara derdikeve holê ev e ku nivîskarên ji herêmên cuda li gorî devoka xwe dinivîsin, loma kurmanciyêke bi sedî sed standard derneketiye û beşdar vê yekê wuha derdibe: “Yanî tu bêjî eva sedî sed kurmancîyêke standard e, her kes li gorî vê dinivîse, tiştêkî wisa bi min hê jî tune ye. Yanî hê jî, erê kurmancîya standard û kurmancîya nivîskî, min wisa serî da pê nase kir, lê dema tu nivîsê jî dinihêrî, tu lê dinihêrî yekî behdî nî hin rengê xwe dixê, yekî botî em bêjin rîngê devoka xwe dixê, yekî serhedî rengê devoka xwe dîyar e ku dixê nivîsê jî. Yanî ew sedî sed çênebûye hêj. Loma kurmancîyêkî, an jî hewlekî kurmancîyêkî standard heye bes ne tamam pijîyayîye.” (M5, Malazgîr). Digel van yekan belavnebûna kurmancîya standard pirsgirêkeke din e ku wuha tê derbirîn ji aliyê mamosteyekî ve: “Yanî kîtle yekî, herî zêde pênc deh hezarekî em bêjin li bakur, heke tu bihesibî nî, pênc deh hezarekî evî standardê herî zêde hay jê hene û bi kar tînin. Wekî din belav nîne. Yanî ez wiha bêjim, biçî nav gundekî, em bêjin ku xwendin û nivîsandina wî hebe, li gundekî bohtî, li gundekî serhedî bi rastî ku bi kurmancî ra eleqedar nebe, xwendin û nivîsandina kurmancî ra ku em bêjin bi gramera kurdî ra eleqedar nebûbe ku nexwendibe, nenivîsandibe, haya wî wê ji standardê jî tune be. Yanî ez ne bawer im standarda ya kurmancî pişik haya wî yê jê hebe. Loma standarda kurmancî standardeke gelekî teng e.” (M5, Malazgîr).

Çareserî: Di vê bintemaya de em nêrî nê n mamosteyan rave dikin ku derbarê çareseriyên pirsgirêkên kurmancîya standard de ne: “...wexta du kesên ji herêmên cuda eger hayê wan bi taybetî ji edebiyatê, ji nivîsê hebin dikarin pir bi hêsanî li ser standardekî hev bikin yanê.” (M2, Qoser). “...yanî saziyekî hebê bêje ‘...heyran ji îro pê de ev devok standard e, perwerde hemû tişt bi vê devokê ye’ ya ewê hebê ya jî bi deme re bê nivîsandin, bê hilberanîn û bi deme re bê qebûlkirin ji xwe re standardek derdikeve, yanê rêya wê tu bêjî tabî başqa rêya wê nîzanim.” (M4, Nisêbîn). Ji bo rûniştina zimanê akademîk mamosteyek bikarneanîna peyvên lokal û ji dewsa wê hevgirtineke di nivîsê de wuha pêşkêş dike. “Ha, ez wiha, yanî çawa bêjim pir pir tiştêkî hevpar hebe êdî hatibe qebûlkirin yanî di kurmancîya standard da halî hazir heye îda, hatibe qebûlkirin, digel wî jî kesekî rabe ewî nenivîse, an jî neaxive an jî nebîne û di şûna wî da biçê tiştêkî pirr pirr lokalê gundê xwe bîne bi kar bîne bi rastî bi min ne durist e jî ne hewce ye jî... / Okey, piştî ku rûnişt, piştî ku em bêjin hêla ewî kîtle ya qet nebe ji bo kurmancî dibêjim, ji ber ku em behsa kîtle yê dikin, dewlet tune ye tiştêk tune ye. Heya ji aliyê hemû kesî ve ew tişt hate qebûlkirin piştî wê ne hewce ye meriv biguherîne...” (M5, Malazgîr). “Heke perwerdehî hê ji zarokatiyê ve bê dayîn, belavbûna zimanê standard dê zûtir bibe, lewre nîfşên nû dê zûtir adapteyî vî zimanî bibin û bi saya xwendin û nivîsandinê dê di nav gel de jî pêş bixin.” (M6, Tetwan). Mamosteyek çêkirina peyvên nû ku di zimên de tune ye wiha rave dike: “dibe ku em bêjin peyva “înternet” ê tune be, “înternet” tiştêkî nû ye, kifşeke nû ye, wexta ku kifşeke nû hebe divê tu li gorî wê kifşa nû tu jî bi zimanê xwe bersivekê jê ra bibî nî. Li gor qalibên zimanê te, li gor

herikbarîya zimanê te, li gor dengsazîya zimanê te, fonetîka zimanê te, semantîka zimanê te divê tu jî tiştêkî jê ra çêkî. Nabe ku tu ê paş bimînî.” / “Yanî piranîya gel bi kîjan devokî bipeyîve ew wek navend tê ecibandin ev yek pîvanek e. Pîvana duyemîn li gorî min axaftin, yanî zelalbûna axaftinê ye; hem ji warê nivîsandinê ve, hem ji warê bikaranîna gotinê da, bilêvkirinê da kîjan hêsantir be divê ew bê wek standard, wek navend bê qebûlkin. Lewra em bêjin tiştê ku hêsan be ew ê zûtir bê fehmkin zûtir bê belavkin û zûtir bê perwerdekin. / Lêbelê heke ku em bêjin em ê kurmançîya Mêrdînê û Diyarbekirê wekî navend bicibînin, ji ber ku em bêjin kêma zêde çil pêncî sal e bi vî zimanî tê nivîsandin, tê axaftin, di televîzyonan da bername tên çêkin, di rojnameyan da nûçe tên çêkin, sîyasetmedar bi vî zimanî diaxivin wê çaxê hêsantir e ku gelê dinê ê çeperê xwe bigihîne navendê. Yanî heta ku em navendê li ser çeperê, li ser qeraxan ferz bikin meriv hinekî zextê bide ser qeraxa da ku nêzî navendê bibe çêtir e. Ew ê hêsantir çêbibe.” (M7, Semsûr).

Di temaya “Nêrînên mamosteyan a kurmançîya standard” de tiştê ku bala me kişand ev yek bû ku hin beşdar hebûna kurmançîyeke standard qebûl nakin (M7, Semsûr) û îdîa dikin ku “kurmançîyeke standard tune lê di pêvajoya çêbûnê de ye” (M3, Surgucî). Digel vê, taybetiyên kurmançîya standard bi têgehên wekî “neteweperwerî, nivîs, televîzyon, enstîtuyên kurdî, jihevfehmkin, desthilatî û hwd.” ve tê girêdan, û jixwe dema ku mirov kodên derketine binêre ev têgeh bi awayekî berfirehî tene dîtin.

Çêbûna kurmançîya standard dîsa bi saya nivîsê, kovara Hawarê û wek tiştêkî ku ji nişka ve çênabe lê bi demê re dertê hatiye terîfkin.

Ji bo pirsgerêkên kurmançîya standard di serî de “nebûna saziyan, desthilatê, dewletê; hayjênebûna standardê, nebûna perwerdeyê, bandora tirkî û hwd.” balê dikişînin.

Ji bo çareseriyên ku pirsgerêkên derketine jî dîsa “xebata saziyan, standardbûn, perwerdehî, parastina kurdiya standard û ya devokî” balê dikişînin.

Tema: Nêrînên mamosteyan dema marûzî kurmançîya standard dibin

Me ev tema wekî “Nêrînên mamosteyan dema marûzî kurmançîya standard dibin” bi nav kir. Di vê temayê de armanca me ew e ka mamoste çî hîs dikin dema ku yekî li hemberî wan bi standardê diaxive. Me ji bo vê temayê dîsa çend heb bintema diyar kirin. Di vê temayê derkete holê ku beşdarên me xwedî hestên *erênî* û *neyînî* ne. Herwiha *mijarên din* jî derbarê vê yekê de derketin û loma me ev wekî bintema diyar kirin.

Tema	Bintema	Kod	
Nêrînên mamosteyan dema marûzî kurmançîya standard dibin	Erênî	Kêfxweşbûn Jihevfehmkin Rehetiya danûstandinê Îspata xwendina kurdî Têkilî bi nivîsandina kurdî re Wî kesî perwerde standiye Kesekî xwende ye	Têkilî bi xwendina kurdî re Têgihîştina hevpar Tiştêkî xwezayî Xweş Têkildariya bi kurdî re Kurdî xwendiyê
	Neyînî	Kêfa min nayê yekî herêma min standard bipeyive Zimanê çêkirî Qismêke wê çêkirî ye Devok ji wê şirîntir e	Dûrketina ji devoka xwe Li malê biaxivî rewşên komik dertên Sentaksê de xirabûn Axêver ji herêma min be şûna wî şerm dikim
	Mijarên din	Bi awayê neteweyî fikirîn	Standard ewilî nivîskî ye paşê dikeve axaftinê Nêrîneke pozîtîf an negatîf çênabe

	Axêverên standardê baş nizanin ka standard di axaftina wan de heye yan tune Kurmanciya standard tune ber bi standardê ve diçe Bi elîtbûnê ve nayê girêdan Axaftin şikil nestandiyê Tesîra pişeyê li ser axaftinê tune Yekî gundî dikare ji yekî dixtor baştir biaxive	Em nizanin ka zimanê standard heye yan tune ye Ne wekî zimanên din e Kurdî nebûye qada perwerdeyê Ev tişt çênebûye wekî "ev xwende ye, ev ne xwende ye"
--	--	--

Erênî: Bîntemaya me ya ewil nêrînên wan ên "erênî" derbarê kurmanciya standard de ye. Derbarê vê yekê de li gorî kodên jorîn ev nêrîn derdikewin pêş. Mînakên hestên wan ên erênî bi giştî wekî "jihevîfêmkirin, kêfxweşbûn, danûstandin, têkiliya bi nivîs û xwendinê" derket: "*Lê heke ji herêmên cuda bin ez normal dibinim, ez dibêim belkî jî ew hewldan kiriye ku pêtir were fêmkirin, ez vê baş dibinim...*" (M1, Hekkarî) "*Yanê belkî ji ber ku ez bifikirim wa êdî standardekê me jî heye, ez bi awayekî neteweyê bifikirim cihê tişteki xweşiyê yanê wa ye standardekê me jî heye bêyî dewlet, bêyî sazîyekê ku hêzek di destê wî de ye me jî karibe me bixwe bi edebiyata xwe, bi nivîskarên xwe bi hinek sazîyên xwe yê bê desthilat bi kovarên xwe hikmê wan li ser miletê tunebû me jî karî bi van tiştan standardek çêkiribe û em karibin pê hev du bipeyivin, binivîsin kêfa meriv tê yanê ez kêf xweş dibim.*" (M2, Qoser). Herwiha beşdar dema ku bi kesekî re danûstandinê dikin ê ku bi standardê diaxive, wî wekî kesekî perwerdedîtî, di kurdî de xwende û tekiliya wî bi kurdî re heye, dibînin, anku prestîjek didin zimanê standard: "*...lê mesela yekî axivî yanî kîtabî axivî ew çika standard piçekî ew e kîtabî ye, axivî be bi te re tê zanibî çik e yanê yekî xwende ye. / Yanê hissîyata mi ra çêbibe yanê vîna tişteki xwendiyê çêbibe yanê erê vîya têkildarê kurdî ye yanê kurdî xwendiyê, dixwîne ew nêrîn bi min re çêdibe*" (M4, Nisêbîn). "*Pir kêfa min tê. Lewre ev hêviyek dide min. Ez dibêjim tenê bi devoka xwe asê namîne, ji bo têgihîştina ji hev, zimanê standard bi kar tîne...*" (M6, Tetwan). "*Yanî çi hîs dikim? Li gor şexsan diguhere. Hin şexs hene bi rastî dema wî standardê jî te re diaxive êdî ew standard bûye xwezaya wî, xweş e.*" (M9, Misirc)

Neyînî: Bîntemayeke din nêrînên "neyînî" ne. Derbarê vê de ev kod derketine pêş: "*Yanê ez bizanim ew ji herêma min e, ez piçekê şuna wî şerm dikim çimkî ez dibêim hewce nîn e tu wê bikî çimkî em tişteki akademîk nakin, tu tişteki nivîskî nakin, tu tişteki medyayî nakin tu jî vê herêmê yî ez jî vê herêmê me, em kurdiya xwe biaxivin.*" (M1, Hekkarî). Hin beşdar kurmanciya standard wekî zimanekî çêkirî dibînin û devokan tercîh dikin û meyla ber bi standardê wekî dîrketina ji devoka xwe dibînin: "*Lê kurmanciya standard ku em dibêjin an jî axaftina wî jî em bêjin ji ber ku li ser nivîsê pêk tê paşê jî nivîsê dikeve axaftinê, yanî piçekî berevajî siruştî ziman e. tu dizanî ziman mirov pêşî diaxive û ew axaftin belkî êdî nizanîm çawa tesîrê li nivîsê dike lê ya kurmanciya standard da piçekî bi wî şiklî ye. Yanî wekî zimanekî çêkirî hebki ew tehm têda heye. Weku zimanekî werger.*" / "*Yanî tu lê dinihêrî peyv hemû kurdî ne, tamam kêfa te tê, lê tu dinêrî sentaksê da em bêjin ew xerabûn çêbûne yan ji tesîra tirkî, erebî, farisî zimanên bi wî şiklî. Ewa meriva aciz dike, wekî din problem tune ye.*" (M5, Malazgîr). "*Lê mesela hinek jî hene, tirkî dibêjin ya "zorlama", yanî zorê dide xwe ji bo standardê, zorê dide xwe û ew jî nexweş çêdibe. Xweşa min naçe.*" (M9, Misirc).

Mijarên din: Me di vê bîntemayê de rewşa wan a "mijarên din" dema ku marûzî standardê dibin nixand. Derbarê vê de li gorî kodan ev nêrîn derketine pêş. Hin beşdarên me hebûna zimanê standard qebûl nakin û dibêjin ku di kurmancî de standardek tune ye lê ber bi standardîzasyonê ve diçe: "*...kurmanciya standard jixwe tune feqet yanê ne tevahî yanê em bêjin yanê mirov dikare bêje ber bi standardîzasyonê ve diçe, bi awayekî xwezayî feqet yanê standardîzasyonê zimanekî standard tam tinne ye kesên ku dixwazin bi wî rengî jî dixwazin biaxivin kêma zêde ji devoka xwe*"

tiştan dibînin yanê ez yekî ku bi zimanê standard bi min diaxive ez nizanîm yanê ténagehişim yanê ew zimanê standard e ne zimanê standard e, yanê kesekî wisa heye?” (M3, Surgucî). Ji bo hin kesan dema ku marûzî kurmançiya standard dibin ew wekî hesteke pozîtîf an negatîf di wan de çênake: “...yanê nêrîneka pozîtîf an negatîf bi min re çênabe yanê.” (M4, Nisêbîn). Di lêkolîna me de digel ku hin beşdar zimanê standard bi xwendewariya kurdî ve girê didin, ku ev kes bêtir dikin ku yekformê di zimên de bikar bînin û bi standardê biaxivin, hin kes jî standardê “wekî axaftina bi standardê bi elîtbûn an roleke giring a civakê” ve anku bi prestîjê ve girê nadin: “Na, ev çik bi ya min zêde çênebûye yanê wekî tu bêjî elît e û nizam çik e, çênebûye yanê ji ber ku nebûye qada perwerdeyî ew çik yanê mirov dikare vîna çik bike yanê ji hev cuda bike evana xwende ye evana nexwende ye, yanê xwendinekê perwerdeyî wek fermî jixwe tunne ye di kurdî de... / Yanê ew kes gundî be jî ji ber go perwerdeyê çikê stendiye yanê em bejin ne doxtora ew parêzer a filan a û filan a ji ber go ew bi zimanekî di wan tiştan dike yanê lêbelê di zimanên din tê zanibî, yanê wextî bi te re tirkî biaxivî tê zanibî ew doxtor e, ew gundî ye, lêbelê ji bo kurdî doxtor jî dikarî bi te re bi devoka xwe biaxivî yanê ji vê ji axaftina vê ya kurmançî de dernakevê ew doxtor e ya ew gundî ye, ew jî ji va rewşa perwerde ne bi kurmançî ye tê / ...ji bo kurdî ji bo kurmançî yanê yekî go gundî be ji yekî doktor baştir dikarê standard biaxive.” (M4, Nisêbîn).

Tema: Kurmançiya nestandard

Di vê temayê de sê heb bintema derketin wekî *binavkirinên kurmançiya nestandard, taybetiyên kurmançiya nestandard, pirsgerêkên kurmançiya nestandard*.

Tema	Bintema	Kod	
Kurmançiya nestandard	Binavkirinên kurmançiya nestandard	Devokên lokal Devokên herêmî Devokên kurmançî Kurmançiya axaftinê Axaftina herêmî Kurmançiya herêmî	Kurmançiya siruştî Kurmançiya dûrî nivîsê Ya ku ji dê û bavê xwe hîn dibî Kurmançiya gelek dirûvê wê hebin Kurmançiya devokî
	Taybetiyên kurmançiya nestandard	Nezanîna qaîdeyên gramerê ye Kurmançiya devokî ye Gelek dirûvên wê hene Sistemek wê tune Ji dê û bavê xwe digirî Ji derdora ku lê mezin dibî digirî Ji herêma xwe digirî Kesên li gorî xwe dinivîsin	Herkes li devera xwe werdigire Herkes ji dê û bavê xwe werdigire Herkes ji hawirdora xwe werdigire Kesên zimên baş nizanin diaxivin Ne li gorî xwezaya kurdî ye Ne li gorî gramera kurdî ye Hinek rêzik û qanûnên bingehîn tunene
	Pirsgerêkên kurmançiya nestandard	Li gorî xwe alfabe avakirin Şaşî derdikevin Tevlihevî çêdibe Li ser kurmançî lihevkerînek tune ye Ne li gorî gramera kurdî ye	Zehmetiya têkiliya herêman Tevliheviya rêzimanê Axaftina ne li gorî xwezaya zimên Sistemek wê tune ye Hinek rêzik û qanûnên bingehîn tunene

Binavkirinên kurmançiya nestandard: Di bintemayê de ev nêrîn derketine pêş: “*Erê, Non Standard Kurdish [kurmançiya nestandard] tabî ev fikra min e, em bêjin kurdiya ku nehatiye standardkirin yanê mirov wisa wergerîne, ne standardbûyî ya jî kurmançiya ne standard bi min heke tu vê bêjî yanê ew heremên me behskirî û heremên derveyî van dimînin bi şiklekî dibin kurmançiya ne standard mirov dikare bêje kurmançiya Meraşê, kurmançiya Sêwasê, kurmançiya Erdaxanê, kurmançiya Qersê” (M1, Hekkarî) “...yanê loma tu bêtir ya kurmançî bikî kurmançiya nestandard kurmançiya bêhtir devokî ya herêmî mirov dikarî binav bike. / Êê yanê mesela vanê*

(Hawar) *wekî standard qebûl bikin yên derveyê dimînin nestandard, bêhtir herêmi, bêhtir lokal, bêhtir yanê devok meriv dikare bêje, yanê ji dîyalektê bêtir, ji lehçeye bêtir devokên herêmi lokal derveyê vê standardê dimînin.*” (M4, Nisêbîn). “*Esil kurmancîya nestandard na, kurmancîya devokî ye yanî, kurmancîya axaftinê ye.*” (M5, Malazgîr). “*Yanî têgeha kurmancîya ne standard em bêjin devokên kurmancî ne ji bo min.*” (M9, Misirc).

Taybetiyên kurmancîya nestandard: Di vê bintemayê de ev nêrîn hatine pêşkêşkirin: “*Têgeha kurmancîya nestandard bêtir bi devoka xwe tê famkirin ama di vir de nivîsandina gramer yanê nezandina gramer, qaîdeyên gramere bêtir ew ji bo min tê vê wateyê yanê mesela nivîskarên bi devoka xwe dinivîsinin lê bi awayekî gramatik binivîsinin dîsa mirov dikare bibêje standard e yanê faqat em bibêjin yekcar hîç gramerê nizane yanê qaîde û qural û nîzamên gramere, nivîsandina gramere nizane, herfan û tîpan nizanê be wê çaxê mirov dikare bêje ew zimanekî ne standard e ama bi devoka xwe binivîsine ne problem e eger gor xwe qaîde û quralên gramere nenivîsine.*” (M3, Surgucî). Yanî em bibêjin sîstemekî ewk tune be. Yanî çawa, mînakê ji bo kurmancîya nestandard bidim? “*Yanî mesela em bibêjin “Ez hefta da rabûm.” Yanî li Serhedê dema ku kesek ji xew rabe dibêje “ez hefta da rabûm.” Li vir du tiştên nestandard hene. Yek “di heftan da / de”, li wir “da” tercîh dike û pêşdaçekê qut dike, “di” tune ye mesela. Nabêje “di heftan da”. Dibê “hefta da”. Yanî yek ew yek jî tewangekeê dixwe, mesela “heftan” nabêje “hefta” dibêje.*” / “*Yanî bêguman, ew hin rêzik û qanûnên bingehîn û tiştên ziman nînin loma kurmancîya nestandard e.*” (M5, Malazgîr).

Pirsgirêkên kurmancîya nestandard: Di vê bintemayê de ev nêrînên li jêr derketin pêş: “*Kurmancîya nestandard ji bo min kurmancîya herêmi ye, yanî devokî. Tenê kesen wê herême dikarin jê fam bikin, ji ber vê tîkiliya wan a bi herêmen din re zehmet dibe / Mirov dikare ji aliyê din ve jî bifikire. Kesên ku hema li gorî xwe dinivîsin, li gorî rêbazekê nanivîsin, ev nestandardbûnê derdixe holê. Wexta ku her kes li gorî xwe alfabeyek saz bike, bi rêzimanê ku yên din jê fam nakin binivîse, ev tişt şaşiyên zêdetir dike.*” (M6, Tetwan). “*...ew zimanê kurmancî di pêvajoya xwe ya xwezayî da hîn nebûne, ew kes jî kê ne nikarin mesela genderê derxin, ergatîvîteyê nikarin derxin, em bêjin sentaksa kurdî çewt çêdikin li gorî tirkî yan jî li gorî erebî êdî ketibe bandora kîjan zimanî, li gorî wî sentaksê rave dikin, nikarin sentaksê ava bikin, mane tevlihev dibe.*” (M10, Mûş).

Digel kurmancîya standard bi vê pirsê me xwest ka tema, bintema û kodên çawa derbarê kurmancîya nestandard de derdikevin. Ji bo kurmancîya nestandard me *binavkirin*, *taybetî* û *pirsgirêkên* wê wekî bintema diyar kirin. Wekî binavkirinên kurmancîya nestandard navên wekî “devokên lokal, devokên herêmi, devokên kurmancî, kurdiya axaftinê û hwd” derketin.

Taybetiyên kurmancîya nestandard wekî “Nezanîna qaîdeyên gramerê, kurmancîya devokî, bêsîstembûn, zimanê tu ji dê û bavê xwe digirî, ji herêma xwe digirî, ne li gorî xwezaya kurdî û hwd.” derketin.

Pirsgirêkên kurmancîya nestandard wekî “zehmetiya tîkiliya herêman, şaşî dertên, lihevnekirinek li ser kurmancî, ne li gorî gramera kurmancî” derketin.

Tema: Baweriya gel ku “kurdiya me ne ya heqîqî ye”

Di nav gelde baweriyek heye ku kurdiya xwe wek heqîqî nabînin lê kurdiya devokeke din an jî kurdiya/kurmanciya standard wek heqîqî dibînin. Me bi vê temayê xwest sebebên vê yekê û encamên wê derxin holê. Me li gorî vê temayê, bintemayên wekî *sebebên wê* û *encamên wê* dît.

Tema	Bintema	Kod
Baweriya gel ku “kurdiya me ne ya heqîqî ye”	Sebebên wê	<p>Tesîra medyayê</p> <p>Hayjêbûna zimanê medya û tvyê</p> <p>Peyvên tirkî di nav axaftinê de</p> <p>Cudabûna zimanê televîzyonê</p> <p>Ferqa navbera devok û standardê</p> <p>Fêmnekirina xwendina kurdî</p> <p>Tunebûna perwerdeya kurdî</p> <p>Nezanîna zimanê nivîskî</p> <p>Nenivîsandin</p> <p>Nexwendin</p> <p>Zehmetiya zimanê medyayê</p> <p>Axaftina rewşenbîrên kurd</p> <p>Kesên kurdî baş dizanin egoya xwe tatmîn dikin</p> <p>Henekê xwe pê kirin</p>
	Encamên wê	<p>Zimanê medyayê standard dihesibîne.</p> <p>Devoka xwe herêmi dihesibîne</p>
		<p>Axaftina bi lîteratureke cuda</p> <p>Hin kesên xwe zanetir dihesibînin</p> <p>Qebûlkirina zimanê televîzyonê wek standard</p> <p>Qebûlkirina zimanê internetê wek standard</p> <p>Qebûlkirina zimanê xwe wek herêmi</p> <p>Ferzkirina zimanê ku gel nizane</p> <p>Nêrîna ku “axaftina min nerast e”</p> <p>Axaftinê cuda</p> <p>Peyvên cuda</p> <p>Axaftina mamosteyan</p> <p>Ferzkirina kurdiyekê li ser kesên din</p> <p>Bikarnameyên peyvên resen</p> <p>Bikaranîna peyvên tirkî û Erebi</p>
		<p>Fêdîkirin</p> <p>Xwekêmdîtî</p>

Sebebên wê: Di vê bintemayê de ev nêrîn derketin pêş: “...misal ez dibêjim yanê ji bo vê yeke jî wî tiştê ji wan re ew hîssa çêkiriya yanê wekî dibêje ‘ew kurmanciya heqîqî di televîzyonê de dipeyivin a me ne ya heqîqî ye’ ez dibêim ew baweriya tewş û şaş bi wî awayê di nav mîlet belav bûye yanê, ji ber vê yekê ye.” (M2, Qoser). “Yanî nabêjin kurdiya me heqîqî ye yan jî neheqîqî ye. Lê ewê bi televîzyonê ra pêwendîya wî çêbûbe, yanî bi medyaya kurdî ra pêwendîya wî çêbûbe, bi nivîsandin û xwendina kurdî ra pêwendîya wî çêbûbe ne ku fêr bûbe ne ku pratîkê da dike jî. Dîtibe yanî şahid bûbe û dikeve wê psikolojîyê. Piçekî kurdiya xwe û ya di televîzyonê da, ya medyayê da ya di kitêban da dibîne, dikeve nav wê derûnîyê her wekî ew heqîqîye ya wî na. / Piçekî bi tesîra asimilasyonê ra çêbûye. Dibîne ku peyvên tirkî zêde di nav axaftina wî da heye, peyvên erebî zêde hene. Ew biryar li cem wî çêdibe.” (M5, Malazgîr).

Encamên wê: Di vê bintemayê de ev nêrîn derketin pêş: “Ev tişt bivê nevê tesîr li ser gel çêdikin û dibêjin ya me ne heqîqî ye. Di vê gotinê de xuya ye ku xwe kêmbûnê, ji ber ku têgihîştina zimanê medyayê ji wan re zehmet bû.” (M6, Tetwan). “...wexta ku di wan televîzyon û rojnameyan da, radyoyan da yan jî ser internetê ser malperan çî li ser gel bê ferzkirin wê bidî ber gel piştî demekê gel wî tiştê ku dibîne wekî standard dihesibîne û ya xwe jî herêmi dihesibîne.” (M7, Semsûr).

Me di vê temayê de sebebên wê û encamên wê wekî bintema diyar kirin. Ji bo sebebên wê “tesîra medyayê, peyvên tirkî di nav axaftinê, ferqa navbera devok û standardê, nenivîsandin, nexwendin, zehmetiya zimanê medyayê, axaftina bi lîteratureke cuda û hwd.” derketin. Me dîsa di hevpeyvînan de dît ku encamên wekî “xwekêmdîtî û fêdîkirin” derdikevin.

Tema: Binavkirinên kurdî

Me di lêkolînê de dît ku beşdarên lêkolînê zimanê kurdî bi navên cuda bikar tînin. Loma di bintemaya *binavkirinên kurdî* de me bintemayên wekî *kurdiya akademîk*, *kurdiya nivîskî*, *kurdiya standard*, *binavkirinên cuda* û *kurdiya neakademîk* diyar kir û li gorî vê kod dîtî.

Tema	Bintema	Kod	
Binavkirinên Kurdî	Kurdiya akademîk	Bi ya nivîskî û standard re heman tişt in Bi temamî tewş e Kurdiya kitêbî Di kontekstên akademîk de Kurdiya televîzyonê Tune ye Xelet e Ne derbasdar e Bikaranîna peyvên ku gel nizane Têgihên cuda Têgihên resen Şeweyê vegotina cuda Zimanekî din e Ser têgihan diçe Peyvên taybet Ser teoriyan diçe Binbeşeke kurdiya nivîskî Peyvên resen	Nivîsandina “tez”an Tradîsyon Nivîs Hemû zimanan de heye Di Akademiyê de Ne kurdiya nivîskî ye Nivîsên teorîk Nayê wateya kurmanciya standard Terminolojiyeke cuda Navlêkirineke rast e Hevokên dirêj Hevokên kompleks Pirtûkên zanistî Axaftina mamosteyan Metnên zanistî Gotarên zanistî Dîtina perwerdeyê
	Kurdiya nivîskî	Bi ya standard re heman tişt e Kurdiya kitêbî Zimanê pê dinivîsî Nêzî kurdiya standard e Ji kurdiya standard sûd werdigire Tevgerêke şexsî ye Tercîhek e	Nivîsandina li gorî standardê Ne standard e Deqên devokî Standard û nivîskî cuda ne Zimanê nivîsê di çarçoveya standardê de Kesên ji deverên cuda li gorî zanîna xwe dinivîsin
	Kurdiya standard	Bi ya nivîskî re heman tişt e Di kontekstên akademîk de Kurdiya nivîskî Kurdiya kitêbî Baş nayê zanîn Kitêb pê tê nivîsîn Li gorî nivîsê çêbû Jixweber çêbûye	Wekî kurdiya çêkirî tê nasîn Bi temamî ne kurdiya çêkirî ye Nêzî kurdiya nivîskî ye Yekteşe Yekreng Zimanê nivîskî ku normên wê hatine destnîşankirin Nuans navbera wê û nivîskî de heye Tune ye ber bi standardîzasyonê diçe
	Binavkirinên cuda	Kurdiya gel Kurdiya kitêbî Kurdiya orjînal Kurdiya heqîqî	Kurdiya akademîk Kurdiya neakademîk Kurdiya standard Kurmanciya nivîskî
	Kurdiya neakademîk	Nebûna elaqeyê bi kurdî re Nezanîna zimanê nivîskî Fêmnekirina xwendinê Henekê xwe bi devokan kirin Bikaranîna peyvên tirkî	Dema kesek bi kurdî bixwîne fêm neke dibêje Zimanê romanekî Zimanê kovarê Zimanê medyayê Zimanê rojnamayekê

Kurdiya akademîk: Di vê bintemayê de ev nêrîn derketin pêş: “Kurdiya akademîk mîlet ji çî ra dibêjin kurdiya akademîk, ew kurdiya ku li televîzyonê dibihîzin re dibêjin kurdiya akademîk ama kurdiya akademîk tişkî wisa tune ye ne hewce ye em bêjin jixwe zimanê nivîskî heye di kurdî de jî heye jixwe, yanê ez nizamim tu zimanê de dibên yanê kes dibêje “Akademîk Türkçe” na! “Yazılı Türkçe” “Standard Türkçe” dibêjin ew peyva ‘Kurdiya Akademîk’ bi min temamî tewş e yanê bi temamî bi tewşî ketiye nav mîlet.” (M2, Qoser). “...qelemê peyvekî kurdî bibînin bikin ‘pênûs’ ya jî kîtab, kîtab bû berê jî hemû deveran de herkes digo kîtab ama dibêjî ‘pirtûk’ dema ku yekî di axaftina xwe de pênûs û ya jî tiştên wisa kar bîne wê çaxê jê re dibêjin kurdiya akademîk.” (M3, Surgucî). “...jî bo hemû zimanan wisa ye, yanê îngilîzî jî wexta tu romanekî binivîsî ti ne bi zimanekî akademîk dinivîsî ya jî helbest binivîsî ne bi akademîk dinivîsî lê dibe ku standardê kar bîni, jixwe zimanê akademîk, zimanekî hitabî akademiye dike... / akademîk zimanekî dî ye yanê...ser têgehên diçe yanê, ser peyvên taybet diçe, ser teoriyan diçe bêhtir

şêweya wê usluba wê cuda ye yanê, ji bo hemû zimanan wisa ye, zimanê akademîk zimanekî cuda ye yanê.” (M4, Nisêbîn). “Halbukî kurdîya akademîk kurdîyeke em bêjin nivîskî ye, tam kurdîya akademîk tu bibêjî kurdîya ku akademî pê tê nivîsandin e yanî. Yan jî em bêjin tiştên teorîk pê tê nivîsandin. / Yanî kurdîya akademîk em dikarin bibêjin binbeşeke kurdîya nivîskî ye.” (M5, Malazgîr).

Kurdiya nivîskî: Di vê bintemayê de ev nêrîn derketin pêş: “Nivîskî jî jixwe ji wî standardê sûd werdigire û di nivîsê da em bibêjin yanî dema tu dinivîsî tu li gorî wê standardê dinivîsî.” (M5, Malazgîr). “Ji boy wî li gorî min kurmançîyeke nivîskî ku tu bêjî ev kurmançîya nivîskî ye tune ye. Tenê çi heye, kê m zêde hin tiştên ku tên lihevkerin heye. Ew jî çi ye? Tevgerêke şexsî ye, tercîhek e. Yanî mînak ez bibêjim; Wexta ku te got ‘wisa ye’ dibe ku nivîskarek bêje ‘werrê ye’, yek bibêje ‘wilo ye’, yekî semsûrî dibe ku bibêje ‘hingo ye’. Ev hemû jî hemwate ne.” (M7, Semsûr).

Kurdiya standard: Di vê bintemayê de ev nêrîn derketin pêş: “Ya standard jixwe ya nivîskî ye jixwe, standarda me ya nivîskî ye ji wir tê yanê. / Kurdiya standard çiyê mirov bi rehetî dikare bêje ew kurdiya ku Omer Dilsoz jî û Îrfan Amîda jî romanên xwe pê dinivîsinin, mesela yek ji Mêrdînê ye yek ji Hekarî ye, çawa dipeyivin ew tiştêkê din kurdiya nivîskî ye ew.” (M2, Qoser). “Tune ye yanê ber bi standardîzasyonê ve diçe, diçe yanê hew yanê bi awayekî xwezayî kurdî ber bi standardîzasyonê de diçe ew jî sedem em metnên hev du dixwînin ama zimanekî standard tunne ye.” (M3, Surgucî). “...yanê heta naha jixweberî tiştêkê derketiye ew tişt, jixweberî çêbûye ew standardî, jixweberî ya jî wekî tradîsyon çêbûye qesta min jê ew e yanê mudaxele zêde lê nebî jixwe wextê em behsa tez yanê jixweber çêbû yanê tez tên amadekirin, nivîsan dinivîsinin, yanê kovar derdikevin, yanê ew rê li ber zimanekî standard û akademî rê vedike...” (M4, Nisêbîn). “Kurdîya standard ew kurdî ye ku em bêjin ji pirrengbûnê bibe yekreng, an jî yekteseyekî bigire.” (M5, Malazgîr).

Binavkirinên cuda: Di vê bintemayê de ev nêrîn derketine pêş: “...bi min mirov şuna hemûçkan beje kurdiya nivîskî cihê xwe digre ya jî kurdiya kitêbî çimkî nivîskîye yanê standard jî baş e lê kurdiya standard mirov bêtir di konteksên akademîk de kar tîne...” (M1, Hekkarî). “...çi mekteb tu bi kurdî re eleqeder î, din av vê konteksê de tu xwe kê m dibine kurdiya go ne ya akademîk ya jî tişkî bixwîne wê beje ‘ez fam nakim’ bi ya min ne akademîk e mesela vê deme xwe kê m dibîne...” (M4, Nisêbîn).

Kurdiya neakademîk: Di vê bintemayê de ev nêrîn derketin pêş: “...tu dikarî bêjî zimanê rojnameyê zimanekî akademîk e? Tu dikarî bêjî gelo? Na! Bi min na yanê wexta... yanê zimanê rojnameyê zimanê rojnameyê ye yanî ne zimanekî akademîk e... / Milet dibêje, ya me ne akademîk e evana jî tabî ji mesela çikê tê yanê çima dibên yê akademîk ji ber ku peyvên tirkî di nav de ne, yanê bêhtir ji bo vê yeke dibêjin peyvên... yanê xwe kê m dibinin yanê bêhtir jî yekî go mesela yekî wek di nav kurdî de dixebite tîkildar dibin vê yeke dibêjin.” (M4, Nisêbîn). “Yanî em wiha bibêjin; Romanek kurdîya nivîskî ye lê ne kurdîya akademîk e. Lê gotareke li ser bîyolojîyê dê bibe kurdîyeke akademîk. Ferqa wî mirov dikare bi vî şiklî çêbike.” (M5, Malazgîr).

Derbarê vê temayê de me rasterast pirsek jî kiribû û di encama wê pirsê de ev tema derket. Di vê temayê de me dît ku binavkirinên cuda, herwiha kategoriyên cuda ji bo kurdî tên bikaranîn. Loma me xwest em pirsêkî ji wan bikin û derbarê binavkirinên cuda wekî: “Kurdiya Akademîk, Kurdiya Nivîskî, Kurdiya Standard” de nêrînên wan bizanibin. Digel van kategoriyan yên ji

derveyî van bimînin me wekî “binavkirinên cuda” bi nav kir. Herwiha, di analîza tematîk a hevpeyvînan de me xwest em bizanibin ka “kurdiya neakademîk” çî ye.

Kurdiya akademîk de me kodên wekî “Kurdiya kitêbî, kurdiya televîzyonê, ne derbasdar e, uslûba wê cuda ye, ser teoriyan diçe, zimanekî din e, di akademiye de tê bikaranîn û hwd.” dîtîn.

Ji bo kurdiya nivîskî kodên wekî “Bi standardê re heman tişt e, kurdiya kitêbî, nêzî kurdiya standard e, zimanê pê dinivîsî, ji standardê sûd werdigire, deqên devokî, zimanê nivîsê çawçoweya standardê de” derketin.

Ji bo kurdiya standard kodên wekî “bi ya nivîskî û standard re heman tişt e, kurdiya nivîskî ye, baş nayê zanîn, li gor nivîsê diçe, kitêb pê tê nivîsîn, jixweber çêbûye” derketin.

Digel van binavkirinên cuda jî ji derveyî van binavkirinên jorê hatin îfade kirin wekî “kurdiya gel, kurdiya kitêbî, kurdiya orîjînal, kurdiya heqîqî”.

Herwiha derbarê kurdiya neakademîk de kodên bi vî awayî derketin “fêdîkirin, nezanîna zimanê nivîskî, bikaranîna peyvên tirkî, dema ku kesek bi kurdî dixwîne fêm neke dibêje, zimanê kovarê, zimanê medyayê, zimanê romanekî û hwd.”

Encam

Di vê beşê de em ê encamên ku di lêkolînê de derketin raxine ber çavan. Digel ku di xebata me de piraniya beşdarên hebûna kurmanciya standard qebûl dikirin hin beşdarên jî têgeha “kurmanciya standard” qebûl nedikirin û di wê baweriyê de bûn ku kurmanciyeke standard pêk nehatiye û tune ye, herwiha hin beşdar jî di wê nêrînê de bûn ku kurmanciya standard di pêvajoya çêbûnê de ye. Ji ber rewşa kurmancî ya heyî mirov nikare bêje ev nêrîn xelet in.

Di lêkolînê de me dît ku zimanê standard ji aliyê wan ve wekî zimanê hevpar tê dîtîn ku civak pê hev digihîje; zimanê standard wekî nivîsandineke hevpar tê dîtîn ku civak hemû bi yek awayî bikaribe binivîse û jê fêm bike, herwiha zimanê standard wekî zimanê nivîsê tê dîtîn ku berhem jê derdikevin. Li vir tiştên ku derkete pêş “hevparbûn” bû ku bi vî awayî komek bikaribe bi yek awayî tevbigere.

Di lêkolînê de li gorî nêrînên beşdarên me dît ku kurmanciya standard bêtir bi weşanan, enstîtuyan, televîzyonê û bi neteweperweriyê ve hatiye girêdan. Kurmanciya standard bi saya Hawarê, Celadet, nivîskaran û di pêvajoyekê de çêbûye/çêdibe. Pirsgirêkên kurmanciya standard wekî nebûna sazî û desthilatek, bandora tirkî, kêmasiya perwerdeyê derdikeve meydanê, herwiha gel derbarê zimanê standard de xwedî agahî nîn e. Wekî çareserî jî çalakiyên saziyan û ferzkirina qaîdeyan, neteweperwerî, parastina peywan û çêkirina peywên aktuel, perwerdeya bi zimanê zikmakî û hwd. derketiye meydanê.

Mamoste dema marûzî kurmanciya standard dibin hissiyatên wan ên erênî û neyînî derdikevin. Wek erênî dema marûzî kurmanciya standard dibin, kêfxweş dibin, ji hev fêm dikin, dizanin ku wî kesî perwerde dîtiye, têgihîştineke hevpar çêdibe. Wek neyînî jî, dema kesekî ji herêma wan bi wan re ne bi zimanê wan lê bi standardê dipeyive wê gavê kêfa wan ji vê yekê re nayê, hinek ji wan standardê wek zimanê çêkirî dibînin, ji devoka xwe û sentaksê dûr dikevin. Digel nêrînên wan ên erênî û neyînî mijarên din jî derketin wekî di kurdî de yekî gundî dikare ji yekî dixtor baştir biaxive, zimanê standard heye yan tune ye tam ne bellî ye û hin kes jî wisa qebûl dikin ku zimanekî standard tune ye lê ber bi standardê ve diçe.

Beşdarên lêkolînê ji bo kurmanciya nestandard, anku kurmanciya derveyî ya standard dimîne, sernavên wekî devokên lokal, devokên herêmî, devokên kurmancî, kurmanciya axaftinê, axaftina herêmî, kurmanciya herêmî û hwd. bikar tînin. Ev yek derbarê kurmanciya standard û sernavê kurmanciya standard de jî agahî dide me. Ji ber ku em bi vî awayî dizanin ka ji bo formên derveyî kurmanciya standard dimînin çî cure nav têne bikaranîn. Digel van sernavan, taybetiyên kurmanciya nestandard jî derketin meydanê. Me dît ku beşdarên lêkolînê taybetiyên kurmanciya nestandard bi nezanîna qaîdeyên gramerê ve girê didin, wisa qebûl dikin ku ew zimanê tu ji devdora xwe, ji dê û bavê xwe werdigirî kurmanciya nestandard e. Pirsgirêkên kurmanciya nestandard bi vî awayî hatin terîfkirin wekî, şaşî dertên holê, li ser kurmancî lihevkerinek tune ye, ne li gorî gramera kurdî ye, sîstemek wê tune ye û hwd.

Hin beşdar kurdiya xwe didin ber devokeke din an jî ber kurmanciya standard û kurdiya xwe wek heqîqî nabînin lê ya din dibînin. Loma me xwest em nêrînên beşdarên lêkolînê derbarê vê yekê de werbigirin. Me dît ku ji ber van sebebên kurdiya xwe wekî heqîqî nabînin: Tesîra medyayê, ferqa navbera devok û standardê, tunebûna perwerdeyê, nezanîna zimanê nivîskî, peyvên cuda, axaftina mamosteyan û hwd., herwiha vê yekê wekî baweriyeye tewş dibînin. Dema ku kurdiya xwe wek heqîqî nabînin van bertekan nîşan didin wekî, naxwînin, nanivîsîn, henekê xwe bi devokan dikin, xwe kêr dibînin û devoka xwe herêmî dibînin.

Di lêkolînê de navên wekî kurdiya akademîk, kurdiya nivîskî, kurdiya standard, binavkirinê cuda, kurdiya neakademîk bal kişandin. Kurdiya akademîk ji aliyê beşdaran ve wuha hatiye terîfkirin wekî; kurdiya kitêbî, xelet, kurdiya televîzyonê, têgehên resen, têgehên cuda, binbeşeke kurdiya nivîskî, hevokên dirêj û kompleks, axaftina mamosteyan dema ku gel jê fêhm neke û hwd. Kurdiya nivîskî wuha hatiye terîfkirin wekî; kurdiya kitêbî, zimanê pê dinivîsî, nêzî kurdiya standard, tercîhek, ji standardê sûd werdigire, ne standard. Kurdiya standard wuha hatiye terîfkirin wekî, bi ya nivîskî û standard re heman tişt e, di kontekstên akademîk de, kurdiya nivîskî, kurdiya kitêbî, yekteşe, yekreng, zimanê nivîsê ku normên wê hatine destnîşankirin û hwd.. Binavkirinê din jî derketin wekî; kurdiya gel, kurdiya kitêbî, kurdiya orîjînal, kurdiya heqîqî, kurmanciya nivîskî, kurdiya akademîk û hwd. Kurdiya neakademîk bi van yekan re hatiye girêdan, wekî; fêdkirin, nezanîna zimanê nivîsê, bikaranîna peyvên tirkî, zimanê rojnameyekê, zimanê romanekê, zimanê kovarê, zimanê medyayê û hwd.

Encameke balkêş a vê lêkolînê derxist ew e ku lihevkerineke sedî sed li ser binavkirina zimanê standard ê kurdî / kurmancî tune ye; hin beşdar dibêjin kurmanciya standard, hin beşdar dibêjin kurdiya standard, kurdiya nivîskî, kurdiya televîzyonê, kurdiya orîjînal û hwd.. Anku di binavkirina kurdiya standard de lihevkerineke sedîsed çênebûye.

Herçiqas di lêkolînê de me dît ku hin mamoste hebûna kurmanciya standard qebûl nakin, li gorî hinekan kurmanciya standard di pêvajoya çêbûnê de ye û li gorî piraniya wan kurmanciyeye standard heye; lê dibe ku fêmkirina wan ji kurmanciya standard tiştên cuda bin, wekî mînak ji bo hinekan zimanê televîzyonê ye, ji bo hinekan zimanê nivîsê ye, ji bo hinekan jî zimanê edebiyatê, zimanê pirtûk pê tê nivîsîn an jî zimanê akademî yê ye û ji bo hinekan jî ev hemû ne; helbet zimanekî standard van hemûyan bi awayekî di nav xwe de dihevwîne.

Çavkanî / References

- Bani-Khaled, Turki (2014). "Attitudes Towards Standard Arabic: A Case Study of Jordanian Undergraduate Students of English", *International Journal of Linguistics*. doi:10.5296 / ijl.v6i4.5959
- Beal, Joan C. (2016). "Standardisation", *The Cambridge Handbook of English Historical Linguistics*. Ed. Kytö, Merja, Paivi Pahta, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Braun, V., V. Clark (2006). *Using Thematic Analysis in Psychology, Qualitative Research in Psychology*, 3:77.
- Dawadi, Saraswati, (2020). "Thematic Analysis Approach: A Step by Step Guide for ELT Research Practitioners", *Journal of Nelta*, Vol:25, N:1-2.
- Hassanpour, Amir (2005). *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil*, wer: İbrahim Bingöl, Cemil Gündoğan. Stenbol: Avesta.
- Hekanaho, Laura (2022). "A Thematic Analysis of Attitudes Towards English Nonbinary Pronouns", *Journal of Language and Sexuality*, Vol:11, N:2. Rr: 190-216. <https://doi.org/10.1075/jls.21025.hek>
- Karasteas, Petros (2022). "Semi-Structured Interviews", *Research Methods in Language Attitudes* (eds.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras, Yaron; Gertrud Reershemius (1991). "Standardization Beyond the State: The Cases of Yiddish, Kurdish and Romani", *Standardization of National Languages. Symposium on Language Standardization*. Hamburg: Unesco Institute for Education.
- Milroy, James (2001). "Language Ideologies and the Consequences of Standardization", *Journal of Sociolinguistics*, John Wiley and Sons Ltd. 5 / 4. rr. 530-555.
- Orak Reşitoğlu, Sevda (2022). *Mînaka Standardkirina Kurdiya Kurmancî: Kovarên Hawar û Ronahiyê, Teza Doktorayê, Zanîngeha Dicleyê, Beşa Ziman û Çanda Kurdî*.
- Öpengin, Ergin, Geoffrey Haig (2014). "Regional Variation in Kurmanji: A preliminary classification of dialects", *Kurdish Studies*, V. 2.
- Sheyholislami, Jaffer (2015). "Language Varieties of the Kurds". *The Kurds (History, Religion, Language, Politics)*, Vienna: Austrian Federal Ministry of the Interior. Rr. 30-51.
- Smakman, Dick (2012). "The definition of the standard language. A survey in seven countries". *International Journal of the Sociology of Language*, rr. 25-58.
- Yıldırımçakar, Ziyattin (2023), *Nêrînên li ser Kurmanciya Standard û Devokên Kurmancî: Lêkolîneke bi Metoda Têkel, Zanîngeha Dicleyê, Teza Doktorayê ya çapnekirî di beşa Ziman û Çanda Kurdî de*.
- Yılmaz, Bahar (2015). *Learning "My" Language: Moments of Languages and Identities among Kurds in the UK*. SOAS, University of London. PhD thesis in Linguistics.

Pêşgira Dariştinê ya ‘Ve-’ yê û Fonksiyonên Wê yên Morfosemantîk di Berhemên Klasîk ên Kurmancîya Jorîn da*

(The Derivational Prefix of ‘Ve-’ and its Morpho-Semantical Functions in the Classical Works of Upper Kurmanji as a Dialect of Kurdish)

(Kürtçenin Yukarı Kurmançça Diyalektiğindeki Klasik Eserlerde ‘Ve-’ Yapım Eki ve Morfo-Semantik Fonksiyonu)

Ahmet SEYARÎ¹, Murat AKTAŞ²

Article Type: Research Article // Gotara Lêkolînî

Received // Hatîn: 02.05.2023

Accepted // Pejirandin: 21.06.2023

Published // Weşandin: 29.11.2023

Pages // Rûpel: 36-50

DOI: 10.55106/kurdiName.1290937

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Citation/Atif: Seyari, Ahmet ve Aktaş, Murat, Pêşgira Dariştinê ya ‘Ve-’ yê û Fonksiyonên Wê yên Morfosemantîk di Berhemên Klasîk ên Kurmancîya Jorîn da, *KurdiName*, 9, r. 36-50

Yazarların Katkıları - Authors Contributions: Data Collection: Author-1 (%90), Author-2 (%10), Data Analysis: Author-1 (%80), Author-2 (%20), Submission and Revision: Author-1 (%75), Author-2 (%25)

Plagiarism/Întihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website // *Ev gotar herî kêr ji aliyê 2 hakeman va hatiye nixandîn û di malpera întihalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.*

Kurte

Dariştin (*derivation*), sazkirina peyvên nû ya bi gireyan e. Di dariştinê da morfemên bendkirî (*bound morphemes*) li peyvên yanî morfemên serbixwe (*free morphemes*) zêde dibin û peyveke nû saz dibe. Di kurmancîya jorîn da bi rêya pêşgir û paşgirên peyvên tîndariştin. Yek ji van pêşgirên dariştinê pêşgira “ve-” yê ye. Di vê xebatê da taybetiyên vê pêşgirê yên morfosemantîk hatine ravekirin û analîzkirin. Keresteyên xebatê ji *Dîwana Melayê Cizîrî*, menzûmeyên Feqîyê Teyran û *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî û pêk tîndariştin. Armanca ew e ku bi vê xebatê taybetiyêke ziman a sedsalên 16. û 17. bê famkirin û ev lêkolîn ji bo xebatên dariştina peyvên bibe alîkar. Xebat bi rêbaza zimannasîya şayesî (*descriptive linguistic*) û teknîka zimannasîya kargîn (*functional linguistics*) hatiye kirin. Ji ber vê yekê ji guherîna ziman ên dirokî bi nêrîneke diyakronîk nehatine analîzkirin û bi nêrîneke rêzikparêz (*prescriptive*) li ser rastbûn û şaşbûna taybetiyên ziman nixandîn nehatine kirin. Tenê taybetiyêke ziman a demeke sînordar hatiye analîzkirin. Bi taybetî ji ber ku xebat bi teknîka kargîn hatiye kirin di analîzê da di gel teşeyê peyvên ji li ber çavan hatiye girtin.

Peyvên Sereke: Dariştin, Pêşgir, -Ve, Kurdî, Kurmancî.

* Ev gotar bîngeha xwe ji vê tezê digire: Seyari, A. (2023). Gireyên Dariştinê di Berhemên Klasîk ên Kurmancîya Jorîn da (Teza Doktorayê). Enstîtûya Zimanên Jîndar, Bîngol. (*This article is based on this thesis: Seyari, A. (2023). The Derivational Morphemes in the Classical Works of Upper Kurmanji (Doctoral Dissertation) Institute of Living Languages, Bingöl, Türkiye*)

¹ Xwendekarê Doktorayê, Zanîngeha Bîngolê, Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî, (Orcid: 0000-0001-2345-6789). (*Doctoral student, University of Bingöl, Department of Kurdish Language and Literature, Türkiye*)

² Prof. Dr., Zanîngeha Muş Alparslanê, Beşa Zanista Siyasî û Rêvebirîya Gel, (Orcid: 0000-0002-7249-4957). (*Prof. Dr., Muş Alparslan University, Department of Political Science and Public Administration, Türkiye*)

Abstract

Derivation is a word-making technique through affixes. In this technique, a bound morpheme is added to a lexical morpheme, or a free morpheme. In the Kurmanji dialect of Kurdish, new words are derived through both prefixes and suffixes. One of the prefix used with this function is “ve-”. In this study, the morphological features of the “ve-” prefix are discussed and its morphosemantic functions are analyzed. The works taken as a basis in the sampling are Melayê Cizîrî's Divan, Feqîyê Teyran's narrative poems and Ehmedê Xanî's Mem û Zîn. The aim of the study is to understand a feature of 16th and 17th century Kurdish and to form a basis for the studies to be done in this field today. The study was conducted with descriptive linguistics method and functional linguistics technique. Therefore, the historical changes of the language were not handled with a diachronic approach and no evaluations were made about the correctness or falsity of the language features of that period with a prescriptive approach. Only a time-limited language feature was analyzed in the study. Especially since this study was conducted with functional technique, the context was taken into consideration besides the form in the analysis.

Keywords: Derivation, Prefix, -Ve, Kurdish, Kurmanji.

Özet

Türetim, ekler aracılığıyla yapılan kelime yapım sürecidir. Bu süreç, bir bağlı biçim birimin (*bound morphemes*) bir kelimeye, diğer adıyla bağımsız biçim birime (*free morphemes*) eklenmesiyle gerçekleşir. Kürtçenin Kurmançça diyalektinde ön ek ve son ekler kullanılarak yeni kelimeler türetilir. Bu işlevle kullanılan ön eklerden biri de “ve-” ön ekidir. Bu çalışmada “ve-” ön eki, morfo-semantik fonksiyonları açıdan ele alınıp analiz edilmektedir. Örneklemede baz alınan eserler, Melayê Cizîrî'nin *Dîvanı*, Feqîyê Teyran'ın manzumeleri ile Ehmedê Xanî'nin *Mem ve Zîn* adlı eseridir. Çalışmanın amacı 16. ve 17. yüzyıl Kürtçesinin bir dil özelliğinin anlaşılmasına katkı sunmak ve günümüzde bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlamaktır. Çalışma betimsel dil bilim yöntemi ve fonksiyonel dil bilim tekniğiyle yapılmıştır. Bu yüzden diyakronik bir yaklaşımla dilin tarihsel değişimi ele alınmamış ve kuralcı bir yaklaşımla da o dönemdeki dil özelliklerinin doğruluğuna veya yanlışlığına dair değerlendirmeler yapılmamıştır. Çalışmada sadece zamanla sınırlandırılmış bir dil özelliği analiz edilmiştir. Özellikle bu çalışma işlevsel teknikte yapıldığı için analizde biçimin yanında bağlam da göz önünde bulundurulmuştur.

Anahtar Kelimer: Türetme, Ön ek, -Ve, Kürtçe, Kurmançça.

1. Despêk

Metnên edebîyata klasîk ji gelek alîyan ve taybetîya ziman a serdema ku tê da hatine nivîsîn nîşan didin. Eger li ser van berhemên xebatên şayesî, analîtîk û spesîfîk bîn kirin ev xebat dê karibin ji alîyê taybetî û bikaranînê ve gelek alîyên ziman ronî bikin. Di vî warî da berhemên Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran û Ehmedê Xanî di tradîsyona edebîyata kurmançîya jorîn³ da wekî despêk in. Ev berhem di sedsalên 16. û 17. da hatine nivîsîn û ji alîyê sîstem û bikaranînê ve taybetîya ziman a van sedsalan nîşan didin. Ji ber vê yekê jî dema ev berhem baş bîn şayesandin dê taybetî û bikaranîna kurmançî ya di warê dariştina peyvên da baştir bê famkirin. Di vê çarçoveyê da armanca vê xebatê şayesandina pêşgira dariştinê ya “ve-”yê û

³ Ev diyalekt wekî kurdîya Bakurî jî tê binavkirin û devokên “behdînî”, “torî”, “serhedî”, “botî”, “rojavayî”, “koçgirî”, “xorasanî” dikevin navê (Khalid, 2019: 10). Kurdên di nav sinorên dewleta Tirkiyeyê (ji xeynî herêmên dimilî), surîye, herêmên ku dikavin nav sinorê Sovyeta kevin, Mûsil û li Îranê û bakurê eyaleta Xorasanê da bi vê diyalektê diaxivin (Hassanpour, 1997: 80,81). Kurdên ku bi vê diyalektê diaxivin li Turkîyeyê (teqriben 10 heta 15 milyon), li Sûriyê (teqriben 2 milyon), li Iraqê (1 heta 1.5 milyon) û li Îranê (teqriben milyonek) û li Ermenîstan û welatên derûdora wê (teqriben 500,000 heta 1 milyon) dijîn (Sheyholislami, 2020: 86).

analizkirina fonksiyonên wê yên semantîk e. Tê hêvîkirin ku ev gotar di warê sazkirina peyvên da alîkarîyekê bike û di vî warî da valahîyekê dagire.

Xebat ji aliyê mijar, korpus û dîyalektê ve hatiye sînordarkirin. Taybetiyên pêşgira “ve-” yê yên morfolojîk û semantîk hatine vegotin û kategoriyên wê yên morfosemantîk hatine analîzkirin. Ji bo vê xebatê wekî korpus *Dîwana* Melayê Cizîrî, menzûmeyên Feqîyê Teyran û Mesnewîya *Mem û Zînê* ya Ehmedê Xanî hatiye hîlbijartin û xebat bi dîyalekta kurdî ya kurmancîya jorîn hatiye sînordarkirin.

1.1. Teorî û Rêbaza Xebatê

Ev xebat⁴ bi metoda zimanzanîya senkronîk (synchronic linguistics) û bi teknîka analîzê ya zimanzanîya kargîn (*functional linguistic*) hatiye kirin. Di çarçoveya metoda zimanzanîya kargîn da li rex binyad û teşeyê peywend jî li ber çavan hatiye girtin. Zimannasîya kargîn erka ziman a ragihandinê ji bo xebatên xwe yên li ser ziman wekî bingeh qebûl dike. Ji ber ku ev xebat jî xwe dispêre rêbaza kargîn, pêşgira dariştinê ya “ve-”yê li gorî pêwendîya wê ya di nav hevoksazîyê da û têkilîya wê ya bi wan hêmanên din ra hatiye analîzkirin. Lewra jî li gel analîza morfolojîk analîza morfosentaktîk û morfosemantîk jî hatiye kirin. Di xebatê da hewl hatiye dayîn ku rewş û bikaranîna ziman bê şayesandin û analîzkirin. Ji ber ku teknîka zimanzanîya kargîn hatiye bikaranîn peyv bi serê xwe li gorî cureyê nehatine kategorîzekirin. Peyvên ku bi pêşgira “ve-”yê hatine dariştin li gorî peywira ku di nav metnê da wergirtine hatine dabeşkirin, lewra di rêbaza kargîn da fonksiyona ziman a ragihandinê derdikeve pêş û di vê teknîkê da hemû yekeyên ziman û têkilîyên di navbera wan da li gorî rewşa wan a ragihandinê û peywira wan tên şîrovekirin û şayesandin (Karaağaç, 2012: 38).

Li gorî zimannasên ku vê teknîkê dişopînin ziman navgîna hevkarîgerîya (interaction) civakî ye û fonksiyona wî ya herî berbiçav pêkanîna ragihandinê ye” (Aksan, 1993: 193). Di ragihandinê da ziman amûrekî esas e û di pêvajoya ragihandinê da hêmanên ziman bi awayekî aktîf tînan bikaranîn û peywend tîkilîya di navbera wan hêmanan da îfade dike. “Ji ber vê yekê jî di lêkolînên zimannasîyê da peywend cihekî taybet digire, lewra ziman tenê ji binyadên teşeyî pêk nayê” (Yozgat, 2018: 61). Ji ber ku derbirîn û gotara metnê bi saya peywendê zelal dibe maneya metnekê ancex ji peywendê wê dikare bê famkirin. Jixwe bi serê xwe hêmaneke tenê nabe xwedî mane; mane ancex bi girêdan û peywendîya hêmanên hevokê peyda dibe. Di vê çarçoveyê da “zimannasîya kargîn peyvên ne li gorî kategorîya wan a rêzî; li gorî peywir û fonksiyona wan a di nav risteyê da dinirxîne” (Böreççi & Tepeli, 2013: 94). Lewra peyv yek ji hêmana pergalekê ye û ji ber vê yekê jî tenê ne xwedî mane ye; di heman demê da xwedî nix e jî. Ji ber vê yekê rêçik û qayîdeyên ziman beyî peywendê rasterast li gorî teşeyê nikarin bînan çavdêrîkirin û famkirin. Li gorî zimannasîya kargîn kategoriyên rêzimanî ji pîvanên maneyê zêdetir ji pîvanên peyvrêzîyê pêk tînan. Di teknîka zimanzanîya kargîn a şayesî da şayesandina kategoriyên rêziman û dabeşkirina wan li gorî çar pîvanan tê kirin:

- I. Pîvana teşenasîyê: Guherîna hevalnavê ya li gorî zayendê û neguherîna hevalkaran
- II. Pîvana nirxnasîyê: Nirxandina yekeyê jî aliyê taybetiyên maneyê ve
- III. Pîvana manenasîyê: Nirxandina encamên tecrûbeyan
- IV. Pîvana peyvrêzîyê: Peywendîya di navbera peyvên da (Karaağaç, 2007: 41).

Teknîka kargîn di ziman da erkê esas digire. Li gorî Leech sê kategorîyên erkê hene: Erka fikrî, erka ragihîna di navbera kesan da û erka metnî. Di erka fikrî da tecrûbeyên cîhana rastîn û cîhana xeyalî, di ya ragihîna navbera kesan da helwesta axêver û guhdar û di ya metnî da pêşkêşîya peyamê heye (1980: 19). Di xebatên ziman da tesîra teknîkê li ser hîlbijartina metnên xebatê jî heye. Lêkolînerên ku bi teknîka kargîn dixebitin wekî yên teşeparêz xwe wekî axêverê zimanê zîmakî nabinîn û nimûneyan bixwe nanivîsîn; ew metnên xwe yên xebatê û nimûneyên xwe ji axaftina rastîn, rojname yan jî metnên edebî hildigirin (Yozgat, 2018: 71).

1.2. Analîza Morfolojîk û Morfosemantîk

Morfolojî ew şaxezanista zimannasîyê ye ku li ser rayek û gireyan, mane û peywira wan hûr dibe û li ser taybetîyên ziman ên wekî dariştin û kêşanê lêkolînê dike (Aydın, 2014: 71). Morfolojî di warê fonksiyonê da wekî morfolojîya dariştinê (*derivation morphology*) û morfolojîya kêşanê (*inflection morphology*) dabeş dibe (Uzun, 2006: 46). Hemû guherînên teşeyî yên di peyvê da dibin mijara morfolojîyê. “Herwiha Morfolojî li ser binyada peyvan dixebite û bi taybetî analîza wan peyvan dike ku ji morfeman pêk tên” (Binkert, 2004: 2).

Di xebatên berê yên rêzimana klasîk da xebatên ziman bêtir li ser wan pirsgirêkan dihatin kirin ku têkildarî teşeyê bûn. Lêbelê xebatên zimannasîya binyadger ziman wekî sîstem û binyadeke dibînin. Ji ber vê yekê jî di van xebatan da peyv û risteyên ku bi hev ra têkildar in ne cuda cuda li gorî peywend û têkilîya tên lêkolînkirin (Aksan, 2015a: 29).

Analîza ku bi vî awayî erk û fonksiyona morfeman a di nav hevokê da esas digire dikeve çarçoveya analîza morfosentaktîk. “Morfosentaktîk temsîliyata morfolojîk a sentaksî jî îfade dike ji ber ku di gel maneya peyvê ya ferhengî rolên wê yên din jî derdikevin pêş” (Marif, 2014: 234). Di analîza morfolojîk da morfem tenê ji aliyê teşeyî ve tên ravekirin lê di analîza morfosentaktîk da erka morfeman li gorî peywendê tê ravekirin.

Du fonksiyonên sereke yên yekeyên ziman hene: erk û mane. “Erk û mane têkildarî hev in, lê ne heman tişt in. Erk bicihanîna peywirekê ye, lê mane ew tişt e ku di encama vê peywirê da di hiş da peyda dibe” (Varol, 2022: 274). Mane di heman demê da ew têgih an jî fikr û raman e ku hest, heyber an jî pêwendîyekê dinimîne. Naveroka ku tê nimandin hêmanek ji pêvajoya pêkhatina nimineyê (sign) ye (Rifat, 2013: 5). Fonksiyona erkî li gorî maneyê tengtir e. Lewra fonksiyona erkî, taybetmendîyeke sînardar nîşan dide; lê ya maneyî digel maneya peyvê ya sereke û yekem li gorî peywendê carinan gelek maneyên din jî nîşan dide (Akçataş û Varol, 2021: 415). Ev taybetmendî di heman demê da fonksiyona morfolojîk û ya morfosemantîk jî îfade dike. Fonksiyona morfolojîk ew fonksiyona rêzimanî ye ku binyada yekeyên ziman a teşeyî îfade dike, lê fonksiyona morfosemantîk ew erk e ku bi rêya yekeyên ziman maneyekê li morfeman bar dike. Bi gotineke din ew peywenda semantîk e ku di navbera peyvê û morfema dariştinê da bi erka maneguherîyê li kar e. “Fonksiyona morfolojîk dîyar û sînardar e, lê ya morfosemantîk berfireh û muxleq e” (Varol, 2022: 276). Morfosemantîk di heman demê da “dîsîplineke zimannasî û şaxeke manenasîyê ye ku wê erka maneyî vedikole ku bi rêya gireyan li peyvan bar bûye” (Akçataş û Varol, 2021: 413).

1.3. Dariştin

Dariştin, sazûna peyvan a bi rêya gireyan e. Di dariştinê da morfemeke bendkirî li morfemeke serbixwe zêde dibe û di vê pêvajoyê da di cure û maneya peyvê da yan jî bi kêmayî di maneya wê da guherînê pêk tîne û bi vî awayî ji peyveke heyî peyveke nû tê dariştin. Yekeyên ziman bi hev ra di nav têkilî û peywendekê da ne. Dariştina peyvan nîşana vê yekê ye, lewra morfemên ku bi hev ve dibin, têkildarî hev in. “Bi dariştinê ji hêmaneke heyî hêmaneke nû saz dibe. Di wan rêbazên din ên peyvsazîyê da çavkanîyeke esas tune ye ji ber vê yekê ew rêbazên din nakevin çarçoveya dariştinê” (Sarı, 2015: 47). Di dariştina peyvan da du fonksiyonên sereke hene: yek jê guherîna maneyê ya din guherîna cureya peyvê (*word class*) ye. “Carinan bêyî ku cureya peyvê biguhere tenê di peywira wê da guherîn çêdibe û tesîra gireyê li ser bincureyê (*sub-ty*) peyvê pêk tê” (Bauer, 2004: 6). Carinan ji van peywiran yeke tenê yan jî her du bi hev ra pêk tên. Di erka cureguherînê da gireyên dariştinê fonksiyonên dariştina navdêran, hevalnavan, karan an jî hevalkaran tîne cih. Morfemên dariştinê li yekeyên bimane zêde dibin û li ser maneya wan tesîrê pêk tînin. Ev morfem wekî gireyên dariştinê jî tên binavkirin lewra morfemên ku bi karê dariştinê radibin gire ne. Ahanov taybetîyên morfemên dariştinê û cudahiya wan ji yê kêşanê destnîşan dike û wiha dibêje: Gireyên dariştinê bereksê yê kêşanê bi heman awa û fonksiyonê nikarin li hemû cureyên peyvan zêde bibin û dema li rayeka peyvê zêde dibin, ew û rayek bi hev ve dikelijin û dibin wekî yek hêmanê û dibin parçeyek ji peyvê (Ahanov, 2021: 284). Ji ber ku morfemên dariştinê bi serê xwe nayên bikaranîn û li morfemên din zêde dibin, ev rewş wekî giregirtinê (*affixation*) tê binavkirin û ev morfem di heman demê da di rêzimanê da wekî *gire* tên binavkirin (Bloomfield, 1935: 218).

Ji ber ku her morfema dariştinê ne li ser maneya rayekê lê li ser maneya dawî ya gewdeya peyvê tesîrê dike du yan jî zêdeyî du morfemên dariştinê di heman demê da li peyveke sade zêde nabin (Turan, 2018: 103). Mesela peyva “*dildarî*”yê hem morfema dariştinê ya “*dar*”ê hem ya “*-î*”yê wergirtiye. Di vê peyvê da paşgira dawî (-î) ne li ser maneya peyva “*dil*”ê belkî li ser maneya peyva “*dildar*”ê tesîr kirîye.

“Di ziman da rêjeya bikaranîna hemû gireyên dariştinê ne wekî hev e. Hinek ji wan li gorî yê din bêtir fonksiyonel in. Ev taybetî wekî kargîniyê (*productivity*) tê binavkirin” (Plag, 2003: 44). Gireyên dariştinê li gorî cihê lêzêdebûna peyvê dibin sê cure: pêşgir, paşgir û navgir. “Ji van gireyan li gorî rêjeyê yê herî zêde paşgir in. Ev her du rewş jî pêvajoyên sirûştî yê sazkirina peyvan in. Hem paşgir hem jî pêşgir di gelek zimanan da hene” (Stekauer, Valera û Körtvelyessy, 2012). Di zimanê îngilîzî da di dariştina peyvan da hem pêşgir hem paşgir tên bikaranîn (Plag, 2003: 72). Di kurmancîya jorîn da jî bi pêşgir û paşgiran peyvên dariştin. Di hin zimanan da jî (wekî tirkî) peyv tenê dikarin bi paşgiran bîn dariştin (Cosar, 2019: 273). Di hin zimanan da navgir jî tên bikaranîn û bi zêdebûna navgiran li rayek yan jî qurmên peyvan (morfemên serbixwe) peyvên nû tên dariştin.

2. Pêşgira Dariştinê ya “*Ve-*”yê û Fonksiyonên Wê yê Morfosemantîk

Pêşgîrên dariştinê ew gire ne ku bi serê xwe ne xwedî maneyeke têkûz in lê piştî ku tên pêşîya morfemeke peyvî an ku peyveke binaverok û xweser. “Ev pêvajoyê da zimannasîyê da wekî wergirtina pêşgîrê (*prefixation*) tê binavkirin” (Uzun, 2006: 35). Pêşgir hem ji aliyê guherîna cureyê ve hem jî ji aliyê guherîna maneyê ve xwedîyê erk û fonksiyonên cuda ne.

“Hin pêşgir tenê maneya peyvê lê hinek di heman demê da cureya peyvê jî diguherînin û wekî din jî hin pêşgir dikevin kategorîyên cuda” (Brinton L.J. û Brinton D.M., 2010: 94-95).

Pêşgira “ve-”yê wekî morfemeke bendkirî bi fonksiyona pêşgira dariştinê tê bikaranîn. Di xebata Bedirxan û Lescot da fonksiyona wê ya sereke wekî vebûn û dubarekirinê tê destnîşankirin (2004: 284). Wekî din karên “vegirtin”, “vexwarin”, “vekişan”, “vegerîn” û “vekirin”ê da jî xuya dike ev gire û dubarebûna kar û rûdanê nîşan dide. Ji aliyê mane û rola dariştinê ve beramberî vê pêşgirê di kurmancîya jêrîn da pêşgira “-ewe” heye (Marif, 2000: 74-75). Karên “kirdin-ewe” û “gerran-ewe” di maneya “ve-kirin” û “ve-gerîn”ê da tên bikaranîn. Mesela kara “hate-ewe”yê tê maneya dîsa hat yanî vegerîya” (Muhammed, 2016: 107).

Pêşgira “ve-”yê di metnên klasîk da bi erka karsazîyê yanî sazkirina karan tê bikaranîn. Bi vê fonksiyona xwe dikeve pêşîya karan û ji rayek û qurmê karan kareke nû saz dike. Ev pêşgir hem tê pêşîya rayeka karê ya dema niha (vedixwim) hem jî ya dema borî (vexwar). Ji xeynî rayeka karan pêşgira “ve-”yê carinan jî tê ber karên pêkhatî (vebestî) û ji aliyê semantîk ve di van karan da guherîna pêk tîne.

2.1. Hilanîna ji ser Tiştêkî

Pêşgira “ve-”yê dema tê ber rayeka hin karan ji wan, karên nû saz dike, ji aliyê maneyê ve di rayeka wan da guherîna pêk tîne û bi vî awayî fonksiyona karsazîyê tîne cih. Bi vê fonksiyona xwe di klasîkên kurmancî da peyvên wekî “vedan”, “vekirin” û “vemalîn”ê hatine dariştin.

- (1) a. “Zîn hat û ji pêş ve bû hewale/ Bedrê ku **veda** ji ber xwe hale” (Xanî, 2014: 177).
- b. “Ya Reb çi dibit ji ber me koran/ Carek tu **vedî** hîcab û toran” (Xanî, 2014: 177).
- c. “Xêlî li ber demê **vekir**/ Tirsî kiçê lê zêde kir” (Feqî, 2017: 368).
- d. “Carek ji ser demê **vemal**/ Zulfên li dora cebhetê” (Cizîrî, 2019: 267).

Di nimûneyên (1a-b)yê da ji rayeka kara dema borî ya “dan”ê kara “vedan”ê hatiye dariştin. “Ji xeynî maneyên wê yê mecazî di hemû dîyalektên kurdî da rayeka vê karê ‘dan’ e û tê wê maneyê ku mirov tiştêkî bigihîne kesekî din” (Bozarslan, 2011: 323). Ji vê rayekê kara “vedan”ê hatiye dariştin ku rabûn û hilanîna heyberekê yan jî perdeyekê ji ber tiştêkî şênber îfade dike. Di nimûneya (1a)yê da kara “vedan”ê maneya hilanîna ji ber tiştêkî daye metnê. “Bedr ew heyva çardeşevî ye û hale toqa li dor hîvê û seywana dora wê ye” (Erdoğan, 2021: 143). Bi kara dariştî ya “vedanê” maneya hilanîna heyvê ya ji ber haleyê li metnê zêde bûye. Di nimûneyên (1b-c)yê da vê pêşgirê maneya rakirin û hilanîna daye. Bi taybetî di vê peywendê da bi karên dariştî rakirin û paqijkirina ji ser tiştêkî yan jî ji ber tiştêkî hatiye qesdkirin. Lewra di van nimûneyan da rakirina hîcab (perde), hale û zulfên ku ketine pêşîya tiştêkî bi vê karê hatine îfadekirin. Di nimûneya (1d)yê da kara “vemalîn”ê maneya rabûn û hilanîna zulfan a ji ser dêman daye. Kara “malin”ê bi serê xwe tê maneya paqijkirinê, lê pêşgira “ve-”yê maneya wê berfirehtir kiriye û maneya hilanîn û rakirinê jî lê zêde kiriye.

2.2. Dûrxistin û Qewirandin

Pêşgira “ve-”yê bi rola dariştinê hatiye ber kara “bûn”ê û ji rayeka vê karê, kara dariştî ya “vebûn”ê saz bûye. Maneya vê karê pir berfireh e û li gorî rewş û peywendê maneyên cuda

li hevok (clause) û risteyan (sentence) bar dike. Di klasîkên kurmancî da bi vê rêbazê peyvên “*vebûn*” û “*vedîkirin*”ê saz bûne.

- (2) a. “*Ya qenc ew e Şêx jê vebî/ Em jê dikin vê şîretê*” (Feqî, 2017: 266).
 b. “*Tîrsa Xwedê pir lê hebû/ Ji ‘amû xeyran vebû*” (Feqî, 2017: 341).
 c. “*Min go: me bi tîxan vedî nakin ji derê te/ Go: em ji nebat in we li teb’ê meqes î tu*” (Cizîrî, 2019: 232).

Di metna jorîn da, di nimûneyên (2a-b)yê da pêşgira “*ve-*”yê hatiye pêşîya rayeka dema borî ya kara “*bûn*”ê û ji vê rayekê kara “*vebûn*”ê hatiye dariştin. Pêşgira dariştinê di van nimûneyan da maneya dûrbûn û cudabûnê daye karê. Di van rêzikan da vebûn digel “*jêvebûn*”ê hatiye maneya dûrketîna ji kesekî û terkîrîna wî. Ev mane bi gotina “*şêx jê vebî*” li metnê bar bûye û bi mebesta ku şêx dev jê berde, jê dûr bikeve hatiye gotin. Di nimûneya (2c)yê da bi pêşgira “*ve-*”yê kara “*vedîkirin*”ê hatiye dariştin. Di vê kara da jî wekî nimûneyên pêşî maneya dûrîkirinê heye. Di peyva “*jêvebûn*”ê da dûrbûna ji mirovekî tê îfadekirin, lê bi “*vedîkirin*”ê maneya dûrxistina ji cihekî tê qesdkirin. Lewra di beytê da “*vedîbûna ji dêrê...*” hatiye îfadekirin.

2.3. Kolan û Vekirin

Dema ku pêşgira “*ve-*”yê li karan zêde dibe di maneya wan da guherîna çêdike. Di nimûneyên jêrîn da pêşgira “*ve-*”yê li kara “*dan*”ê zêde bûye û ji rayeka vê karê kareke nû hatiye dariştin. Di vir da pêşgir li kara “*dan*”ê zêde bûye. Ev kar têper e, ji aliyê morfolojîk ve peyveke sade ye û di forma dema borî da ye. Ji aliyê semantîk ve jî vê pêşgirê maneya kolana cihekî yan jî vekirina tiştekî lirayeka karê bar kiriye. Di metnên klasîk da peyva dariştî ku vê maneyê dide kara “*vedan*”ê ye.

- (3) a. “*Meydan bedûyan kolan bi destkor/ Goya vedidan li dijminan gor*” (Xanî, 2014: 156).
 b. “*Bê xeyme û bargah û eywan/ Ewran vedida li ser wî seywan*” (Xanî, 2014: 14).
 c. “*Peyweste têtin cezr û med/ Seywan li sehrayê veda*” (Cizîrî, 2019: 47).
 d. “*Toqa te li gerdana wî danî/ Dava te veda li qelb û canî*” (Xanî, 2014: 164).
 e. “*Genim û dane temayê/ Çîjekî dav lê vedayê*” (Feqî, 2017: 341).

Di nimûneyên jorîn da, di madeya (3a)yê da bi vê pêşgirê kara “*vedan*”ê hatiye dariştin. Di vir da ev kar bi maneya vekirina erdê yanî kolanê derbas dibe. Lewra di vir da ji bo kolana gorê îfadeya “*vedidan li dijminan gor*” derbas dibe. Di nimûneyên (3b-c)yê da dîsa heman kar yanî “*vedan*” derbas dibe. Herçiqas di vir da maneya vebûnê hebe jî di vê peywendê da “*vedan*” ji bo vebûna ewran û sîwanê hatiye bikaranîn. Lewra di vir da bêhtir maneya belavbûn û firehbûnê derdikeve pêş. Di nimûneyên (3d-e)yê da vê carê pêşgira “*ve-*”yê hatiye ber kara “*dan*”ê û maneya vekirina dafîkê li rayeka karê zêde kiriye.

2.4. Peydabûn û Belavbûna Ronîyê

Di nimûneyên jêrîn da pêşgira “*ve-*”yê li rayeka kara “*dan*”ê ya dema borî zêde bûye û kara “*vedan*”ê saz bûye. Di vê kara dariştî da jirayeka karê kareke nû hatiye dariştin û bi vî awayî pêşgira peyvsaz “*ve-*”yê erka karsazîyê anîye cih.

- (4) a. “*Yek bi yek şewqê vedabû/ Qesr û eywan û sera ye*” (Cizîrî, 2019: 204).

b. “Her du ‘uyunan berq **veda**/ Burca kewanê esweda” (Feqî, 2017: 300).

c. “Cebhet keşîfî ji subhê sadiq/ Nûrê ku **veda** ji ser şebê dac” (Cizîrî, 2019: 82).

Di nimûneyên jorîn da kara dariştî “vedan”ê ji aliyê semantîk ve maneya biriqîn û belavbûna ronîyê daye metnê. Di nimûneya (4a)yê da ev kar ji bo şewqê yanî ronîyê hatiye bikaranîn. Di vir da destpêka bûyera ronîbûnê û belavbûna ronîyê bi kara “vedan”ê hatiye îfadekirin. Pêşgira dariştinê “ve-” li rayeka karê ya dema borî zêde bûye û maneya derketin û belavbûna ronîyê lê bar kiriye. Di (4b)yê da heman kar ji bo peydabûna birûskan hatiye gotin. Di vê malikê da kara “vedan”ê digel navdêra berqê komepeyva “berq veda”yê saz kiriye û ev îfade ji bo destpêka bûyereke sirûştî hatiye bikaranîn. Di malika (4c)yê da jî bi kara dariştî ya “vedan”ê maneya destpêk û geşbûna ronîyê li metnê zêde bûye.

2..5. Girêdan û Belavbûn

Yek ji peyvên dariştî ku bi pêşgira “ve-”yê saz dibe kara “vebestin”ê ye. Di vê peyvê da pêşgira “ve-”yê bi ser “bestin”ê ve bûye û hem maneya wê ya ferhengî xurt kiriye hem jî ji aliyê semantîk ve tê da guherîn pêk anîye. Herwiha pêşgira dariştinê bi fonksiyona karsaziyê ji kar dîsa kar saz kiriye û ji aliyê semantîk ve jî maneya girêdan û belavbûnê daye kar.

(5) a. “Semenbû û dilawîzan/ Bi reyhanan **vebestî** me” (Cizîrî, 2019: 301).

b. “Devê ku **vebestî** wan bi tedbîr/ Bizdandî li ber xwe qeyd û zincîr” (Xanî, 2014: 184).

c. “Min ev mîsal lew bo te best/ Zoran bi zulfan dil **vebest**” (Cizîrî, 2019: 39).

d. “Du emberbo li şimşadê bi mestî/ **Vebestî** lew hewa bû ‘enberamîz” (Cizîrî, 2019: 115).

Maneya ferhengî ya peyva “best”ê wiha ye: “Beşê tiştêkî zirav û dirêj ê wekî benek yan werîsekî ku ji du alîyan ve di hev ra hatiye derbaskirin û kirara koka ‘bestin’ê ye” (Bozarslan, 2011: 249). Herwiha wekî kar tê maneya pêşilêgirtina tiştêkî û astengkirina wî (Dehxuda, 1963: 3036) û kara “bestin”ê bi maneya nivîsîn û hûnandinê jî tê bikaranîn. Jixwe di beyta (c)yê da kara “bestin”ê bi vê maneyê derbas dibe. Di nimûneya (5a)yê da vebestî maneya dorpeçkirinê û di nimûneyên (5b-c)yê da maneya girêdana tiştêkî ya bi qeyd û zincîran û zulfan daye metnê. Di nimûneya (5d)yê da belavbûna bîna enberê ya di nav hewayê da bi kara vebestî hatiye îfadekirin. Di nimûneyên pêşî da ev kar di maneya girêdan û pêçanê da ye, lê di vê mînakê da maneya vebestî ji girêdanê zêdetir ketina nava tiştêkî û belavbûna di navê da ye.

2.6. Vekirina Derî, Rê û Sîneyê

Kara “kirin”ê kareke têper (transitive) û alîkar e, digihîje hevalnav û hin cînavên pevxiştî wek ‘jê’, ‘lê’, ‘pê’, ‘tê’ û bi wan ra karên lêkdayî saz dike (Ebdulfettah, 2011: 52). Dema ku pêşgira “ve-”yê tê ber vê karê ji aliyê semantîk ve tesîrê li ser dike û maneya wê diguherîne. Yek ji peyva ku di klasîkên kurmancî da bi vî awayî hatiye dariştin kara “vekirin”ê ye.

(6) a. “Şîrê elmasî kîşînit tu ji lami’ deh xeber/ **Vekirî** huqbeyê yaqût ji gewher meke behs” (Cizîrî, 2019: 78).

b. “Sîne bi destê xwe mûbarek **veke**/ Te ‘rîfu kem fî kebîdî min cerah” (Cizîrî, 2019: 86).

c. “Ew çend li ser bûyin guherbar/ Ser lê **vekirin** ji nû ve tkrar” (Xanî, 2014: 191).

d. “*Mûsa di nêv behra ‘emîq/ Te lê vekir duwazde terîq*” (Feqî, 2017: 408).

Di nimûneya (6a)yê da piştî ku pêşgira “ve-”yê li kara “*kirin*”ê zêde bûye kara “*vekirin*”ê hatiye dariştin û di vir da ev kar hatiye maneya vekirina devika sindoqê. Heman kar di (6b)yê da hatiye maneya vekirina rikiha sînga mirov yanî qefsîngê. Di nimûneya (6c)yê da kara dariştî “*vekirin*”ê maneya kolana gorê daye metnê. Lewra di malika berî vê da behsa bûyera vekirina gora Mem tê kirin û wiha tê gotin: “*Lehda ku Memê meleknezer tê/ Ye ‘nî sedefa ku ew guher tê.*” (Xanî, 2014: 191). Di nimûneya (6d)yê da “*vekirin*” ji bo jiholêrakirina astengîya li pêşberî mirov hatiye bikaranîn.

2..7. Vebûna Tiştên Quflekirî û Hûnandî

Dema pêşgira “ve-”yê li rayeka hin karan zêde dibe maneya vebûna tiştêkî quflekirî yan jî hûnandî li wan bar dike. Peyvên “*vebûn*”, “*vekirin*”, “*vedan*”, “*veresandin*” û “*verestîn*”ê bi vî awayî hatine dariştin. Di van peyvên da gireya dariştinê ji kar dîsa kar saz kiriye. Lewra jî paşgîrê erka polguherînê neanîye cih, tenê di maneya karan da guherîn pêk anîye.

(7) a. “*Nesîmê Sunbul û sêvan seher da hebs û zindanê/ Vebû qufla me bê mifte ziringînî ji quflê da*” (Cizîrî, 2019: 27).

b. “*Mîr go ku vekin evan xezalan/ Pabende mekin ewan şepalan*” (Xanî, 2014: 131).

c. “*Te divê saf û zexel jêk vedî tecrîbe ke/ Da ‘iyarî bi temamî binûmêtin te mehek*” (Cizîrî, 2019: 153).

d. “*Ez ji biska te verestim me teleb kir lêbê le ‘l/ Lê di çaha zeqenê bê ser û pa çûme helek*” (Cizîrî, 2019: 158).

e. “*Şêran verisandî qeyd û zincîr/ Hersê bi tebayî çûne nik Mîr*” (Xanî, 2014: 141).

Di nimûneyên (7a-b)yê da kara “*vekirin*”ê bi maneya serbestberdana tiştêkî, vekirina ben, qeyd û zincîran hatiye bikaranîn. Lewra di vir da kara dariştî vebûna pabendeyê xezalan, qufle û mifteyan îfade kiriye. Di nimûneya (7c)yê da bi pêşgira “ve-”yê kara “*veda*”yê hatiye dariştin. Ev kar di nav komepeyva “*jêkvedanê*” da derbas dibe û maneya destnîşankirina cudahîya du tiştan û vavêrkirina wan daye beytê. Di nimûneyên (7d-e)yê da bi vê pêşgîrê karên “*verestîn*” û “*veresandin*”ê hatine dariştin. “Maneya resan/risanê xwegihandina cihekî yan jî tiştêkî ye” (Dehxuda, 1963: 1285), lê bi zêdebûna pêşgira “ve-”yê maneya parçebûn û jêketinê li kar bar bûye. Di nimûneya (7d)yê da kara “*verestîn*”ê ji bo ketina tiştêkî ya ji nav biskan, azadbûn û dûrbûna ji cihekî hatiye bikaranîn. Bi heman awayî di (7e)yê da jî kara “*verisand*”ê di nav peywenda metnê da parçebûn û jihevvebûna qeyd û zincîran îfade dike.

2..8. Berdewamî û Dubarebûn

Yek ji fonksîyonên semantîk ên pêşgira “ve-”yê jî maneya berdewamî û dubarebûnê ye. Dema ku ev pêşgîr bi erka xwe ya dariştinê li hin karan zêde dibe maneya berdewamî û dubarebûnê li wan bar dike. Di metnên klasîk da vê pêşgîrê di karên dariştî “*vejîn*”, “*vegerîn*”, “*vehatin*”ê da ev mane daye.

(8) a. “*Mîr go tu here Memi bibîne/ Ger dê mirî bit ewî vejîne*” (Xanî, 2014: 174).

b. “*Her kesê şêx lê bixwîne/ Nexweşên hal tê nemîne/ Bi du ‘an daket vejîne/ Lê ricu’ ket sihhetê*” (Feqî, 2017: 251).

c. “*Vegerîya û hateve/ Wenda vebû wê saetê*” (Feqî, 2017: 377).

d. “*Kes dî li lewhê sînê qet/ neqşek vevatî bê xelet*” (Cizîrî, 2019: 91).

Di nimûneyên (8a-b)yê da karên ku bi vê pêşgirê hatine dariştin maneya vegerîna li ser rewşa xwe ya berê didin. Di (a)yê da kara vejînê bi maneya zindîbûna mirovekî ya piştî mirinê hatiye bikaranîn. Di (8b)yê da heman kar derbas dibe, lê vê carê ne bi maneya zindîbûna dijberî mirinê hatiye; di vir da bi maneya vegerîna li ser rewşa xwe ya berê yanî bidestxistina tenduristî û sihetê daye metnê. Di nimûneya (8c)yê da vê carê pêşgira “ve-”yê hatiye ber kara “gerîn”ê. Di vê peyvê da jî vê pêşgirê maneya dubarebûnê daye kar. Lewra “gerîn” tevgera di nav cihekî da îfade dike, lê dema dibe “vegerîn” maneya berdehamî û dubarebûna kar û tevgerê tê qesdkirin. Di malika (8d)yê da pêşgira “ve-”yê ketiye pêşîya kara “hatin”ê û tesîr li ser maneya wê kiriye. Peyva ku nû hatiye dariştin “vehat” e, bi maneya kişandina neqş û xetan hatiye bikaranîn. Wekî nimûneyên jorîn di vir da jî vê pêşgirê maneya dubarebûnê daye û berdehamîya karekî destnîşan kiriye. Jixwe di malika piştî vê da îfadeya “*Her dem ji nû yek taze xet tavête der perkarê çerx*” (Cizîrî, 2019: 91) derbas dibe ku maneya dubarebûnê tê da bêhtir aşkere dibe.

2.9. Tefandina Agir yan jî Kuştina Mirovekî

Di nimûneyên jorîn da pêşgira peyvsaz “ve-” hatiye berrayeka karê û maneyeke nû lê bar kiriye. Di vir da kara sade “kuştin” e û piştî zêdebûna pêşgirê kareke nû saz bûye û di vir da vê pêşgirê erka karsazîyê pêk anîye. Peyveke dariştî ku di klasîkên kurmancî da bi vî awayî hatiye saz kirin kara “vekuştin”ê ye.

(9) a. “*Zahir meke tu evê înadê/ Carek vekuj agirê fesadê*” (Xanî, 2014: 158).

b. “*Destê xwe bi dil ji canî şuştin/ Goya ku şemal-i bû vekuştin*” (Xanî, 2014: 191).

c. “*Îman ji Bersîs bû cuda/ Şeytên vekuştî zahida*” (Feqî, 2017: 377).

Di nimûneya (9a-b)yê da pêşgira “ve-”yê hatiye ber forma dema niha ya kara “kuştin”ê. Bi zêdebûna pêşgirê cureya peyvê neguherandiye û ji kar dîsa karek hatiye dariştin, lê di maneya kar da guherîn çêbûye. Bi taybetî di vir da pêşgirê maneyeke mecazî daye kar; lewra maneya sereke ya kara “kuştin”ê dawîlêanîna jîyana candarekî ye, lê di van nimûneyan da bi vê karê tefandina agir an jî mûmê hatiye qesdkirin. Di nimûneya (9c)yê da herçiqasd pêşgirê maneyarayeka karê rasterast neguherandibe jî kar ji alîyê maneyê ve xurt kiriye û bi vî awayî li ser semantîka wê tesîr kiriye.

2.10. Sekinîn û Amadebûn

Di nimûneyên jêrîn da pêşgira peyvsaz hatiye ber karên “westan” û “man”ê. Pêşgira dariştinê “ve-”yê cureya karan neguherandiye. Lewra ji kar dîsa kar hatiye dariştin lêbelê maneya sekinîn û amadebûnê daye kar û bi vî awayî li ser maneya van karan tesîrek pêk anîye. Di klasîkên kurmancî da peyvên ku di vê kategorîyê da hatine dariştin “vewestan” û “veman” in.

(10) a. “*Şem ‘ û perwane bi zatê xwe ji halê di dûr in/ Ateşek sirf e ji îşqa te vewesta me lebaleb*” (Cizîrî, 2019: 54).

b. “*Can li ser destê nihayî di riya cananî da/ Rûh sef sef ku vewestene di bazarê hudus*” (Cizîrî, 2019: 81).

c. “Her çî te divêtin ji me wer can bi xwe bit/ Cana bike ferwarê **vewestayim ez**” (Cizîrî, 2019: 112).

d. “*Rabûn li teferrucê vewestan/ Wan cumle tebeq di her du destan*” (Xanî, 2014: 83).

e. “*Ev her du demek veman teheyyur / Bû(n) xerqeyê lucceyê tefekkur*” (Xanî, 2014: 46).

Di nimûneya (10a)yê da kara “*vewestan*”ê maneya sekinîn û rawestana li ser lingan a ji bo rûmetgirtinê îfade dike. Di (10b-c)yê da dîsa heman kar bi maneya amadebûna li ber fermana kesekî hatiye bikaranîn. Lewra di malika (10c)yê da bi îfadeya “*Her çî te divêtin ji me wer can bi xwe bit*” tê gotin ku em ji bo bicihanîna hemû ferman û daxwazên te sekinîne û amade ne. Di nimûneya (10d)yê da bi kara “*vewestan*”ê rewşa sekinînê tê îfadekirin, lê rewşa ku di vir da tê destnîşankirin ne hazirbûna li ber fermana kesekî ye belkî sekinîna li hember dîmenekê û temaşekirina wê ye. Di madeya (10e)yê da ji rayeka karê ya dema borî “*man*”ê kara “*veman*”ê saz bûye û kara dariştî maneya berdehamîyê daye metnê.

2.11. Wergirtina Vexurekan

Di nimûneyên jêrîn da pêşgira peyvsaz “*ve-*”yê erka lêkersazîyê anîye cih. Di vir da ev pêşgir hatiye dawîyarayeka karê û ji vê karê kareke nû saz kiriye. Di vê karê da pêşgira dariştinê cureya kar neguherandiye, lê ji aliyê semantîk ve li serê tesîr kiriye û ji rayeka kar a forma dema borî kara “*vexwarin*”ê hatiye dariştin.

(11) a. “*Me ji ser çeşmeyê heywan qedehek safî vexwar/ Nagihên lezzet û şewqa me bi sed cildê kitab*” (Cizîrî, 2019: 52).

b. “*Natîqê teb’ê dewarî/ Ê muqîm şorbe vexwarî*” (Feqî, 2017: 358).

c. “*Safî şemirandî vexwarî durdî/ Manendê durê lîsanê kurdî*” (Xanî, 2014: 22).

d. “*Roja vedixwun şerabê belwa/ Gava ku dixwun kebab û selwa*” (Xanî, 2014: 97).

e. “*Xwîna dilî bû xida we xwarin/ Hêstir bixwe şerbet û vexwarin*” (Xanî, 2014: 100).

Peyva “*xwarin*”ê wekî kar ji bo wan tiştan tê bikaranîn ku ne rehn in, biring in. Piştî ku ev pêşgir li kar zêde bûye peyva dariştî “*vexwarin*” saz bûye ku ev kar ji bo wergirtina tiştên ron tê bikaranîn. Di karên jorîn da, di hemû nimûneyan da ev kar ji bo vexurekan hatiye gotin. Heman kar di nimûneya (11a)yê da wekî vexwarina ava heyatê di (11b)yê da vexwarina şorbeyê, di (11c)yê da vexwarina qehweyê, di (11d)yê da vexwarina şerabê û di (11e)yê da ji wekî vexwarina şerbetê derbas dibe. Jixwe di nimûneya (11d)yê da karên “*xwarin*” û “*vexwarin*”ê li gel hev derbas dibin û di vir da cudahîya her duyan bêhtir aşkere dibe. Lewra di rêzika pêşî da ji ber ku behsa xidayê (xwarinê) hatiye kirin û xida xurekeke biring e ji bo wê kara “*xwarin*”ê hatiye gotin û di rêzika duyem da ji bo ku behsa vexurekeke ron dike di vir da kara “*vexwarin*”ê hatiye bikaranîn.

2.12. Destpêkirin

Pêşgira “*ve-*”yê di hin karan da maneya dem û destpêka karekî dide. Di nimûneyên jêrîn da ev pêşgir hatiye ber rayeka karên “*kirin*” û “*bûn*”ê yên di forma dema borî da û ji van karan “*vekirin*” û “*bûn*”ê saz bûne. Di vir da peyv ji aliyê cureyê ve neguherîye; ji ber ku ji kar dîsa kar saz bûye lêbelê ji aliyê semantîk ve di kar da guherîn pêk hatiye.

- (12) a. “Name teyy kir rozeyê ‘îdê **vekir** fesla meyê/ Lê bi zimzim tên bi awazê neyê fîncan û cam” (Cizîrî, 2019: 169).
- b. “J’berketa wextê sebayê/ Şêx Ettar mizgîn didayê/ Nû **vekir** zîkrê semayê/ softyan coş ve ketê” (Feqî, 2017: 322).
- c. “Te’yîn bibûye ji bo wî **textek** / Zahir **vedibû** ji bo me **bextek**.” (Xanî, 2014: 19).

Di nimûneya (12a)yê da kara “**vekirin**”ê ji bo destpêka fesla meyê yanî dem û demsala meyê hatiye bikaranîn û di vir da ev kar maneya hatin û destpêka dem û demsalekê îfade dike. Ev maneya kar bi pêşgira “**ve-**”yê lirayeka karê zêde bûye. Di (12b)yê da bi vê pêşgirê heman kar hatiye dariştin. Kara dariştî di vir da jî ji aliyê semantîk ve maneya destpêkê daye metnê lêbelê di vê mînakê da bereksê (12a)yê tiştê ku dest pê dike ne dem e, karek e. Lewra “**vekirin**” ji bo destpêkirina karê zîkra semayê hatiye gotin. Di (12c)yê da ev pêşgir li rayeka kara “bûn”ê zêde bûye û kara “**vedibûn**”ê hatiye dariştin. Di vir da vê peyvê maneya destpêka dem û dewranê daye metnê.

2.13. Bang û Dawet

Di nimûneyên jorîn da pêşgira “**ve-**”yê hatiye ber kara “**xwendin**”ê û ev kar bûye “**vexwendin**” bi vî awayî ji rayeka karê kareke nû hatiye dariştin. Wekî din di nimûneyên jêrîn da jî xuya dike, pêşgira peyvsaz hem li rayeka dema borî (**xwend-**) hem jî li ya dema niha (**xwîn-**) zêde bûye. Herwiha pêşgirê di maneya kar da jî guherîn pêk anîye û bi zêdebûna vê gireyê maneya dawetkirin û bangkirinê li karê “**xwendin**”ê bar bûye û ji vê rayekê kara dariştî “**vexwendin**” saz bûye.

- (13) a. “Bi tolên asitanê ra **vexwendim** mîr bi dergahî/ Bi vî çavî hebîb dîtîm şukur ev şefqe Mewlê da” (Cizîrî, 2019: 28).
- b. “Ew carîye pir lîp û bend e/ Law bi bal mîran **vexwende**” (Feqî, 2017: 403).
- c. “Şefqe kit carek nihînî/ Toleyê astan **vexwînî**” (Cizîrî, 2019: 207)
- d. “Hindî weku tu li textî rûnî/ Her roj tu cindiyan **vexûnî**” (Xanî, 2014: 173).
- e. “Herçî te **vexwendî** ew ‘ezîz e/ Herçî te **nexwandî** bêtemîz e” (Xanî, 2014: 74).

Di nimûneyên (13a-b)yê da pêşgira “**ve-**”yê maneya dawetkirina cihekî û meqamekî daye kar. Lewra di metnê da dawetkirina mirovekî ya bi bal dergê mîr ve bi kara “**vexwendin**”ê hatiye îfadekirin ku ev mane bi xêra pêşgira “**ve-**”yê li kar bar bûye. Di (13b-c)yê da kara dariştî maneya bangkirinê daye metnê. Ji ber ku di vir da, digel dawetê maneya fermankirinê jî heye. Mesela di (13c)yê da kara “**vexwendinê**” ji bo gazîkirina kuçikê li ber derî hatiye bikaranîn ji ber vê yekê jî di vir da, di peywenda metnê da bi peyva “**vexwendin**”ê ji dawetkirinê zêdetir gazîkirina mirovekî ya bi îcbarî hatiye qesdkirin. Di nimûneya (13d)yê da jî ev kara dariştî maneya dawetkirinê dide, lê digel dawetkirinê di vir da maneya destûrdayînê jî derdikeve pêş.

Encam

Di vê xebatê da bi rêbaza senkronîk û şayesî û bi teknîka analîzê ya kargîn analîza pêşgira dariştinê ya “**ve-**”yê hatiye kirin û bi vî awayî taybetîyeke ziman a di warê dariştina

peyvan da hatiye destnîşankirin. Xebatên bi vî rengî ku di wan da gireyên dariştinê bi rêbazeke analîtîk hatine kategorîzekirin dikarin ji bo xebatên peyvsazîya kurmancîya jorîn bibin alîkar.

Di klasîkên kurmancîya jorîn da pêşgira “ve-”yê wekî morfemeke bendî bi fonksiyona dariştinê bi ser karan ve dibe û di wan da guherînê pêk tîne. Ev pêşgir tenê li karan zêde dibe û ji van karan karên nû saz dike. Ev pêşgir bi vî alîyê xwe erka karsazîyê tîne cih. Ji ber vê taybetîya xwe rola wê ya cureguherînê tune ye lê tesîra wê ya semantîk heye û ji alîyê semantîk ve di maneya kar da guherînê pêk tîne.

Ji alîyê morfolojîk ve ev pêşgir hem li rayekên karan ên dema niha (vemal-, vekuj-) hem li yên dema borî (veda-, vekir-) zêde dibe. Herwiha ev pêşgir ji alîyê maneyê ve di sêzdeh kategorîyên semantîk da guherînê pêk tîne. Ev mane li gorî cihê bikaranîn, kontekst û peywenda metnê diguherin û peyvên ku bi vê pêşgirê hatine dariştin li gorî cihê bikaranînê maneyeke cuda didin metnê. Ji ber vê yekê jî bi nêrîneke giştîkirinê û bêyî ku peywend li ber çavan bê girtin mirov nikare bibeje ku ev pêşgir filan maneyê dide peyvê. Di metnên xebatê da pêşgira “ve-”yê maneyên curbicur dide metnê û ev mane li gorî peywenda metnê diguherin. Di vê xebatê da bîst û yek peyvên cuda ku bi vê pêşgirê saz bûne hatine tesbitkirin. Ev peyv li gorî maneya ku li metnê zêde dikin di sêzdeh kategorîyên semantîk da hatine komkirin û analîzkirin. Ev kategorîyên semantîk bi vî awayî ne: Maneya rakirina ji ser tiştêkî (*hîcab veda, dêmê vemal*), dûrxistin û qewirandin (*jêvebûn, vedîkirin*), kolan û vekirin (*gor veda, dav veda*), peydabûn û belavbûna ronîyê (*nûr veda*), girêdan (vebest), vekirin (*sîne vekir, derî vekir*), vebûna tiştêkî quflekîrî û hûnandî (*qufle vebû, bisk verest*), berdewamî û dubarebûn (*vejîne, vehat*), Tefandina agir û kuştina mirovekî (*şemal vekuşt, zahid vekuşt*), sekinîn û amadebûn (*vewesta*), wergirtina vexurekan (*vexwar*), destpêkirin (*vekir*), bang û dawet (*vexwend*).

Çavkanî / References

- Ahanov, K. (2021). *Dil Bilimin Esasları* (Vgz. Murat Ceritoğlu). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Akçataş, A. û Varol, Ç. (2021). Türkiye Türkçesinde İsimden İsim Yapan Eklerin Morfo-Semantik İşlevleri. *Kesit Akademi Dergisi*, 7(26), 410-427.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kesitakademi/issue/62240/932779>.
- Aksan, D. (1993). Dilbilimde İşlevci-Biçimci Yaklaşım. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, (4), 189-200. <http://dad.boun.edu.tr/en/download/article-file/52769>.
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim 1* (C. 1). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aydın, M. (2014). *Dilbilim El Kitabı*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Bauer, L. (2004). *The Function of Word-Formation and the Inflection-Derivation Distinction*. for J. Lachlan Mackenzie. Amsterdam: Vrije Universiteit, 283-292.
https://www.researchgate.net/publication/255617143_The_Function_of_Word-Formation_and_the_Inflection-Derivation_Distinction_1.
- Bedirxan, C. A. û Lesgot, R. (2004). *Kürtçe Gramer*. Stenbol: Avesta.
- Binkert, P. J. (2004). *A Glossary of Terminology Used in the Study of Language and Linguistics*. Troy Michigan: The Langtech Corporation.
- Bloomfield, L. (1935). *Language*. London: Allen Unwin.
- Bozarslan, M. E. (2011). *Ferhenga Kurdî*. İstanbul: Deng.
- Börekçi, M. ve Tepeli, Y. (2013). İşlevsel Dilbilim Yaklaşımıyla Türkçede Sözcük Türleri Üzerine. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2(7), 93-102.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/32044>.
- Brinton L.J., L. J. û Brinton D.M., D. M. (2010). *The Linguistic Structure of Modern English*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Cizîrî, M. (2019). *Dîwan* (Amd. T. Î. Doskî). İstanbul: Nûbihar.
- Cosar, A. M. (2019). Türkçe Kelime Türetmede Kuruluş Ve Diziliş İlişkisi. *Türkoloji Dergisi*, 23(2), 271-287. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkoloji/issue/50187/521029>.
- Dehxuda, E. E. (1341). *Luxetnameyê Dehxuda* (Ber Esasê Herfê Elîf). Çapa Dîjîtal (Merkezê Tehqîqatê Rayanayê Qaîmeyê esxehan). www.Ghaemiyeh.com.
- Ebdulfettah, D. (2011). *Kar (Lêker) Di Zimanê Kurdî de (Kurmançîya Jorîn)*. Amed: Enstituya Kurdi ya Amedê.
- Erdoğan, A. (2021). *Ferhenga Edebîyata Kurdî ya Klasîk* (Teza Lîsansa Bilind). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

- Feqî, T. (2017). *Feqiyê Teyran Jiyân, Berhem û Helbestên Wî* (Amd. M.X. Sadinî). Stenbol: Nûbihar.
- Hassanpour, A. (1997). Kürdistan'da Dil ve Milliyetçilik 1918-1985. İstanbul: Avesta.
- Karaağaç, N. D. (2012). İşlevsel Dilbilim. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 37(37), 35-42. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutded/issue/17031/178469>.
- Khalid, H. S. (2019). Zimanê Kurdî, Malbat û Zarên Wî. *Kurdiname*, (1), 3-16. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kurdiname/issue/50233/637080>.
- Leech, G. N. (1980). *Explorations in Semantics and Pragmatics*. (H. Parret û J. Verschueren, Ed.). Amsterdam: John Benjamins B.V.
- Marif, E. H. (2014). *Rêzimanî Kurdî (Wişesazî)* (C. 1 (5)). Silêmanî: Serdem.
- Muhammed, H. (2016). Peyvsazî. Çapa Elektronîk. <https://zimannas.wordpress.com/2016/11/02/3073/>.
- Plag, I. (2003). *Word-Formation in English Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rifat, M. (2013). *Açıklamalı Göstergibilim Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Sarı, İ. (2015). Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı (Teza Doktorayê). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sheyholislami, J. (2020). Zimanê Kurdî. Mehmet Yonat (Wer.). Nubihar Akademi, 4(14), 83-106. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nubihar/issue/59514/919979>.
- Stekauer, P., Valera, S. û Körtvelyessy, L. (2012). *Word-Formation in the World's Languages*. New York: Cambridge University Press.
- Turan, Z. (2018). *Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları*. *Türkbilig Dergisi*, (35), 97-110. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig/issue/52835/697942>.
- Uzun, E. N. (2006). *Biçimbilim*. İstanbul: Papatya yayıncılık Eğitim.
- Varol, Ç. (2022). *İsimden İsim Yapan –Ci Ekinin Morfo-Semantik İşlevleri*. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 6(1), 270-290. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/toplumsalbilimler/issue/69372/1079140>.
- Xanî, E. (2014). *Mem û Zîn* (Amd/Wer. N. Açıkgoz). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yozgat, U. (2018). Dilbilimde Biçimci ve İşlevci Düzlem. Ö. Can (Ed.), *Dilbilim Kuramları İki Düzlem Beş Kuram* (33-76). İstanbul: İthaki.

Hinek Çîrokên Li Farqînê yê Têkildarî Çanda Îslamê-Ereban

(Some Fairy Tales Associated With Arab - Islamic Culture in Silvan)

(Silvan'da Arap- İslam Kültürüyle İlişkilendirilen Bazı Masallar)

Abdulhalim EKEN*

Article Type: Research Article // Gotara Lêkolîni
Received // Hatîn: 23.07.2023
Accepted // Pejirandin: 11.10.2023
Published // Weşandin: 29.11.2023
Pages // Rûpel: 51-64
DOI:10.55106/kurdi name.1331608

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Citation/Atif: Eken, Abdulhalim (2023). Hinek Çîrokên Li Farqînê yê Têkildarî Çanda Îslamê-Ereban, *Kurdi name*, 9, r. 51-64

Plagiarism/Întihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website // *Ev gotar herî kêr ji aliyê 2 hakeman va hatiye nirxandin û di malpera întihalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.*

Kurte

Heta îro li herêma Farqînê gelek dewlet hatine avakirin û xerakirin. Di vê herêmê de gelek gel jiyane. Gelek şarezayî ava kirine. Îro ji ber hinek sebebên wêjeya nivîskî ya gelên ku li herêmê dijîn, li gorî wêjeya wan a devkî pêş de neçûye. Lêbelê, wêjeya devkî gelek pêş da çûye û hêmanên naveroka wê gelek in. Yek ji hêmana sereke ya vê wêjeya devkî, çîrok e. Mijarên çîrokan cûda ne. Wextê ku mirov bala xwe dide wan mijaran mirov hêmanên çandên Hindistanê, Îranê û Rohilata Navîn û çanda temamê welatan dibîne. Bandora wan çandan li ser hev çêbûye û çêbûn berdewam e.

Li Farqînê zemanekî dudirêj ê ku têkilî bi çanda Îslam-Ereban re çêdibe. Ji ber hurmeta ola Îslamê hêmanên çanda Îslam- Ereban li herêmê pir zehf in. Lêbelê ew hurmeta nav gelan-bi şaşî an bi rastî- bi awayên cûda tê holê. Minak di efsaneyan da tîr ser zimanan. Li Farqînê ji efsaneyan re jî dibêjin "çîrok" ya jî "hikaye". Ji ber wî hawayî em jî di vê xebata xwe de dibêjin "çîrok."

Peyvên Sereke: çanda devkî, Ereban, Farqîn, Îslam, vegotina çîroka.

Abstract

To date, many states have been established and destroyed in the Silvan region. Many people used to live in this area. They founded many civilizations. The written literature of the people living in the region today has not developed as much as their oral literature due to various reasons. However, their oral literature is developed and rich in content. One of the elements of oral literature is a fairy tale. The themes of the fairy tales are different. When we look at these issues, we can see the cultural elements of India, Iran and all the states of the Middle East. These cultures have influenced and continue to influence each other.

Silvan has been in contact with Islamic-Arab culture for a long time. Islamic-Arab cultural elements out of respect for Islam are quite abundant in the region. But this respect among the people – wrong or right – manifests in different ways. For example, it appears in legends. But in the Silvan region, the legends are also called "tales". That's why we will call it a "tale" in our work.

Keywords: oral culture, Arabs, Farqîn (Silvan), Islam, storytelling.

* Mamoste, Xwendekarê Lîsansa Bilind, Turkiye, ekemhalim@gmail.com Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-4674-9004> (Teacher, Graduate student, Türkiye)

Özet

Bugüne kadar Silvan bölgesinde birçok devlet kuruldu ve yıkıldı. Bu bölgede birçok halk yaşadı. Birçok medeniyet kurdular. Bugün değişik nedenlerden dolayı bölgede yaşayan halkın yazılı edebiyatları, sözlü edebiyatları kadar gelişmemiştir. Ancak sözlü edebiyatları gelişmiştir ve içerik yönünden zengindir. Sözlü edebiyatın unsurlarından bir de masaldır. Masalların konuları farklıdır. Bu konulara göz attığımızda Hindistan, İran ve Ortadoğu'nun tüm devletlerinin kültür unsurlarını görebiliriz. Bu kültürler birbirlerinden etkilenmişler ve etkilenmeleri devam etmektedir.

Silvan, İslam- Arap kültürü ile uzun süredir teması olmaktadır. İslama saygıdan İslam-Arap kültürel unsurlar bölgede oldukça fazladır. Ancak halk arasındaki bu saygı- yanlış veya doğru- farklı şekillerde ortaya çıkar. Örneğin efsanelerde ortaya çıkar. Silvan'da efsanelere de "masal" deniliyor. Bundan dolayı biz de çalışmamızda onlara "masal" diyoruz.

Anahtar Kelimeler: Sözlü kültür, Arap, Silvan, İslam, hikâye anlatımı.

Destpêk

Bi ziman têkiliyên civakî esas dibin. Ziman amûreke ji boy çêkirina têkiliyên civakî ye. Roj bi roj ji xeynî alaqên civakî, erkên ziman zêde dibin. Minak: Ji boy derbasbûna wextekî xweş an jî belavbûna çanda nav însana erka xwe tîne cî (Çetişli, 2015:20). Bi ziman bûyer û rastî têne vegotin. Rê, rêbaz û şêwazên vegotina bûyeran cûda ne. Însan li gorê rê û rêbazê vegotina bûyeran nav li wan datînin. Mînakên hikâye, xeberoşk, destan, efsane... Evana tev cureyên wêjeyê ne. Wêje bi du awayan pêk tê: 1-Wêjeya devkî, 2- Wêjeya nivîskî. Ev her du cure li gorî xwe bi nêrx in.

Her gel li gorî xwe xweyî çandekê ye. Çand bi huner û hunermendên xwe dewlemend dibe. Cureyeka hunermendiyê jî wêje ye. Li gorî derfetên gelan wêjeyên wan ên devkî an jî nivîskî bi pêş da diçin. Di wî warî de xurtbûna zimanê gel, gelek girîng e. Lewra bi her zimanî wêje çenebûye. Dîsa jî hejmara zimanên xweyî wêje ne kême.

Kurdî xweyî wêjeya hem devkî hem jî nivîskî ye. Bi wî zimanê kevneçar û devlemend¹ gelek berhem çêbûne. Mînakên Mem û Zîn a Ahmedê Xanî, Dîwana Feqîyê Teyran, berhema Erebe Şemo Şivanê Kurmanca... Lêbelê berhemên bi kurdî herî pir devkî ne. Ji ber şert û mercên siyasî, dîrokî û erdnîgarî wêjeya nivîskî a Kurdan weke wêjeya wan a devkî bipêş de neçûye. Lêbelê ev rewş diguhere. Ji alî nivîsandina berhemên da şiyarbûn çêbûye û xebatên berhemên devkî bi pêş de diçin. Yek ji wan berhemên çîrokan e.

Çîrok, amûra belavkirina nîrxên hevpar ên civakî ye. Amûra nîrxên hevbeş e. Pîrî jê nivîskarên wan an jî ê ku cara ewilî gotiye ne dîyar in. Ê dîyar bûne jî carînan hatine jibîrkirin. Bi taybetî ev tişt zêdetir di nav çandên devkî de berbelav e. Ji ber ku berê tişt ê ku li hemberî çîroka ciyê wê bigire (bikeve dewsa wê) tunebûye, çîrok di civakê de xweyî ciyekî giring bûye. Bi taybetî çîrok li gund û gundikan herî berbelav bû. Çîrok, ji alî çîrokbêjan va tê gotin. Ji ber ku li bajaran mînakên weke sînema, radyo û televizyonê yên ku ji bo wan "amûrên ragihandinê girseyî" tê gotin hene çîrokbêjî li vir kême. Di civakên pişekar de çîrokbêjî roj bi roj kême dibe (Çokluk- Ökmen, 2020: XIII/13). Lêbelê çîrokbêjiya klasîk kême dibe. Di dewsa wê de îro di amûrên dîtbarî de gelek kartonfilm û film hene. Lêbelê ciyê çîrokbêjiya klasîk nagrin (Rojhilat, 2021: 21). Carînan xetereya wan li ser çand û hunerên hene. Pîr jî li ser çanda devkî bandora xetereyê zêde ye. Wek ku nivîskarekî "Di dawîya sedsala bistî de gefxwarêna elektronîkiyê ji

¹ Bnr. Hewa Salam Khalid, *Zimanê Kurdî, Malbat û Zarên Wî*, Uluslararası Kurdiname Dergisi, Sayı 1, Kasım 2019, s.3-16.

gefxwarêna kedxwariyê zêdetir e.” (Said, 2022: 366) Divê, di wî warî de xetere û bandor mezin in. Çimkî fikr û raman di ziman de ye û bingeha çîrokan jî ziman e.

Çîrok xweyiyê gelek erkan (fonksiyon) e. Ji serî de pêwîst e ku sebîyê hê Xwedê dide, çandê, ziman, fikr û ramanê ku di nav de ye hîn ke. Di wî warî de barekî giran dikeve ser milê çîrokê. Evana erkên çîrokê ne jî. Zarokên ku çîrokan gûhdarî dikin xwe dikin şûna lehengan. Qelafetên lehengan cûda ne. Hin ji wan qelafetê merivekî jihatî, qelafetê merivekî avdalok, qelafetê merivekî hilekâr, qelafetê merovekî xweşik in (Von Franz, 2022: 72). Evan leheng û kesayetan, asoyên xeyalên zarokan berfireh dikin. Ew, zarokan ji bo çareserîya pirsgerêkên rojane ê ku bi wan re rû bi rû dibin amade dikin.

Di çanda devkî de gotinbêjê çîrokan, destanan, efsaneyan û hikâyeyan zehf girîng in. Divê ku “Hikâye şahdamarên çanda devkî û çîrokbêj jî qelbê qebilê ango civakê ye” (Sanders, 2019: 15). Bi rastî damarên çanda devkî, temamê cûr in ku li jor hatin diyarkirin. Ev amûr, çanda devkî di nava ferzendan (nesîl) de belav dike. Çîrokbêj jî dibe sebeb.

Hêmanên çanda devkî ku li jorê hatin ziman di jîyana gelên Rohilata Navîn de gelek girîng in. Her gel xweyiyê çandeka devkî ye. Erebi jî xweyiyê çandeka dewlemend in. Hikayetên wan di der heqê jîyana wan de zehf in. Kevneşopîya hikayebêjiya wan berî Îslamê dest pê kiriye. Sedsala 18an de di serî de li Suriyeyê û li welatên wan ên din belav bûn. Li Merdîne jî heta sala 1960î berdevam e (Abdulahadioğlu, 2016:1). Lêbelê li herema Farqînê hikayeyên ku ji aliyê Ereban ve hatine ser ziman, nayên gotinê. Hikayeyên ku têkildarî çanda Îslam- Erebi in, tên gotin. Hikayeyên li ser vî esasî, li herema Farqînê pir tên gotin. Ji berê de ev tişt elaqe dibîne. Ev kevneşopîya vegotina çîrokan di çanda Kurdan a devkî de heta salên 1980-1985an berdewam e. Di dewsa vegotina klasîk de wêjeya nivîskî dertê holê. Bi siyaseta jî gel, wêjeya nivîskî hewce dibîne. Û di wî warî de xebat zêde dibe (Uzun, 2020:10). Lêbelê bi pirayî bi komarkirin, tesnîf (dabeşkirin) û qeydkirinê li ser tê sakinandin. Ev hewildan ji aliye hinek Kurd û dilxwazên wan va çêdibin. Ev wêje, di nîşên “wêjeya nûjen” tê bicîkirin. Lêbelê ev nayê wê watê ku wêjeya Kurdan a nivîskî hê dest pêkiriye. Destpêk zû ye (Rojhilat, 2021:63-77)².

Zamanê berê ku hê teknolojiya weka îro tunebû, çandên gelan herî pir jî ên ku di erdnîgariyê de nêzî hev bûn bandore li hev dikirin. Lêbelê îro rewş hatîye guhartin. Ji ber sebebên cûda îro li ku dibin bira bibin, çanda xurt dikare bi hêsanî bandor bide ser temamî çanda (Kozlu, 2009: 8). Welatên ku teknolojiyê û amûrên wê difroşin bandora wan li ser çandên qels heye. Kurd û Erebi- Misliman bêjekariya wan a erdnîgarî ji demeka dirêj va heye. Têkiliyên wan ji vê bûnê û di serî de ji ber ola Îslamê zêde ne. Têkilî, piştî fîtuhatên Îslamê hê jî zêde bûne. Pir cîyan de jî Kurd û milletên din di nav hev de dijîn. Weke mînak ku îro li Suriye, Iraqê û li Tirkiyê li Merdîne di nav hev de dijîn.

1. Vegotina Çîrokên Gelêrî Li Farqînê

Li Farqînê mijarên vegotina çîrokan ne bi tenê di warê çanda gelerî de ye. Herêma Farqînê bi kê re ketiye bêjekarî bi wan re danîn û sitendina çîrokan kiriye. Ev tişt bi gelemperî çêdibe. Di dirokê de jî tim awa ye (Tekîn, 2022: 30). Ji her milletî berhem di vê herêmê de heye. Lêbelê

² Ji bo agahiyên berfirehtir bnr. Rojhilat, J. (2021). Folkloran Kurdan û Çîrokên Herêma Amedê, Dîyarbekir: Bizim Büro Matbaacılık.

Kurdên herêmê, wan berheman bi kurdî tênin ziman. Yek jê mînak destanê lehengek pehlevî Rostemê Zal e. Hin berhemên din hene ku çavkaniyên wan ji derva ne. Weke Kelîle û Dimne û çîrokên “Çîrokên Hezar û Yek Şevan”. Mijar û şêwazên wan tesirê çîrokên herêmê kirine. Berhemên Kurdan jî li herêma Farqînê pir binavûdeng in. Hinek mînak, Mem û Zîn, Zembîlfroş, Sîyabend û Xecê, Memê Alan, Kela Dimdimê û Dewrêşê Evdî ne.

Ji xeynî çîrokên ku me li jorê bi nav kirin, hinek çîrokên din jî hene ev mijara me li ser wan e, li herêma Farqînê navdar in. Şêx Evdilqadirê Gêlanî, Weysil Qiranî, Hizretî Emer û Borê Qer, Şêx Maazê Cembelî,³ hîkaya Hizretî Silêman û Belqîs, Hesen û Hiseyn, Nirgêz, Çoçokê Bavê Fatma Nebî / Balbalok, Şivanê Mûxlis hwd. mirov dikare bîne ser ziman.

Destanên ku li jorê navên wan derbas dibine herî pir di şevbihêrkên qelebalix de tînin gotin. Ev şevbihêrk ji her kesî re vekirî ne. Ê ku bixwaze dikare beşdar bibe. Şevbihêrk li oda mêvana da derbas dibe. Di ziyareta bi navê “şevbihêrk” de herkes ciyê wî yê rûniştinê xuya ye. Rîsipî, emr, kar û xebatên wan di rûniştinê de li ber çavan e. Çîrokbêj li serê civakê rûdinê. Li gorî rûniştina wî kesên hatine şevbihêrkê rûdinên. Hiş û mejîyê çîrokbêj li serê wî ye. Hafîza wî bi qewet e. Ji ziman re serdest e. Di gotina çîrokê de bûyer tînin ber çavan. Bi reng û rûçikê xwe bûyeran zelal û bi heyecan dike. Pêwîst e ku di civakê de însan bi çîrokbêj ewleyî be; ji gotinên wî re îtibar bike. Gotinê wî û hal û hereketê wî hev bigre. Çîrokbêj car bi car guhdaran dike meraqê. Tiştên nû diafirîne. Ji berê xwe va tiştê bi çîrokê va datîne. Lêbelê ev tişt li gorî rihê çîrokê ne; pê dikevin. Gava ku çîrokbêj di gotina xwe de asê dibe guhdaran bê pêhisandin rêkî ji xwe re dibîne. Hin ji wan rêyan ev in: Gotina dûbare dike, hin tiştê zêde bi çîrokê va datîne an jî di der heqê wî qismî de sewal dipirse. Bi wî hawayî zaman derbas dibe heta ku tiştê jibîrkirî tê bîrê. Gava ku çîrok dirêj be di wê şevê de wextê xwe bi çîrokekê derbas dikan. Lêbelê ku çîrok kin bin di şevê de çend heb tînin gotin. Ji gotina çend çîrokan re derfet heye. Hinek çîrok hene ku çar-peñç şevan didomin. Di civakên qelebalix de çîrokên dirêj çêtir dibînin. Çîrokên kurt bi taybetî ji bo kesên malbatê tînin gotin. Ango dê û bav an jî xwişk û bira ji kesên malbata xwe re wan dibêjin. Ev çîrokên kin navmalbatî ne. Mînak: Zîzê û Eysê, Damarî hwd.

Mêvanên ku tînin şevbihêrkê derfeta wan heye ku daxwazîyeke wan a taybet hebe. Şixo daxwaza guhdaran tim heye. Ji aliyê guhdaran va kîjan çîrok pir bê xwestin, li wê derê ew tînin gotin. Ya jî li ser daxwaza û xatirê kesê biqedr tînin gotin. Çîrokbêj tune be civak bela dibe. Carinan jî şixo çênabe. Çîrok ku bê gotin tafêlê li wir tînin hînkirin. Wextê şaşkirina çîrokbêj alîkarî, ji aliyê guhdaran va tînin. Ango tişt dikan bîra wî. Wextê gotina çîrokê de çay û hin tiştên din tînin xwarin û vexwarin.

Çîrokên ku bi motîfên olî ne vegotina wan hinek cûda ye. Wextê ku mirov li van çîrokan mêze dike, awa tînin holê ku ji boy bawerî û hestê olî tînin gotin. Ango ji aliyê baweriya olî de di wan de şîret hene. Herê jê aliyê kesê ku tînkildarên bi tarîqata va ne tînin gotin. Carinan li ber çîrokên bi motîfên olî re erbane lê dixin. Loma hinek ji civakê dikevin “zikir”. Zarokên biçûk çarên awa ditirsin. Carinan jî zarok hîni wan dibin. Temamî çîrokê de erbane lê nakeve. Ciyê ku beyt lê derbas dibe erbane tînin de tînin lêxistin. Mînaka hîkayeta Şêx Evdilqadirê Gêlanî:

Siltan Şêxmûs Enzeli ye / Sifrekî li erdê danîye (2).

Arvan kir nânê petîye / La îlahe illallah (2).

Civakên malbatî mîr û jin bi hev re rûdinên. Mîr û jin bi hev re dibin guhdar. Ji xwe kesê xerîb (bîyanî) tînin ne. Mala ku şevbihêrk ji herkesî re vekirî be jin û mîr li ba hev rûnanên.

³ Jîyana sahabekî ku li Farqînê cangorî biye bi şêwazekê efsaneyî tînin ser ziman.

Li herêma Farqînê gelek fabl (çîrokên ajalan) tên gotin. Weke ku mirov zane mijara ewana herî bêhtir li ser exlaq (xulq) û bûyerên civakî ne. Mînak çîrokek bi navê “Xalê Vartan”⁴ tê gotin. Taybetmendiye cureyên çîrok, fabl, hîkayatan tev di vê fablê de bî cîh ne. Fabla Çekçeçam Paşa⁵ jî pir tê gotin. Mijar, dostanî û hevaltî ye. Ciyê ku tê de şîret derbas dibe wek şîra bi qafiye ye. Ezbera wan hisan e û jibîrkirina wan dereng e.

Carînan jî çîrok ji bo îş tê gotin. Ji îşê zor re zibare lazim e. Îşê wek çîla, destêka; titûnê bi zibare zû diqede. Xweyê titûnê çîrokbêjekî tîne û li der û dora xwe bang dike. Êvarê piştî şîvê civak dikemile. Çîrok tê gotin û îş jî di ber de dibe. Carê awa kes dilopa nake. Ku zarok dilopa bikin yek piçîka xwe dibe devê xwe îşareta bêdengîyê dide. Zarok dia dikin ku ew şev çîroka herî xweş bê gotin. Bi rastî kes ji çîrokên xweş aciz nabe. Carînan hinek çîrok bi şevan berdewam in. Mînak çîroka “Sêvligezîne.”⁶

Çîrok li gorî demsala tê gotin. Mînak di şevê qir û qeşemê de bûyerek ku di rojekê germ de qewimiye nayê gotin. Çîrokên ku mijarên di şevên reş û tarî û ba û bahoz de qewimîne tên gotin.

Mijareka din di wan çîrokan da tê gotin ku bi kesan û civakê re eleqedar in. Mînak çîroka Pepûkê (Keko u Xeğê) (Eken, 2022: 88). Ev çîrok kin e. Lêbelê bandora wê bi taybetî li ser zarokan zêde ye. Zarok ku lê guhdarî dikin tafîlê digrîn. Ev çîrok bûyera wê sosret e.

Li herêma Farqînê di dawîya çîrokê de guhdar li çîrokbêj spasîya xwe dikin. “Rehma Xwedê li dê û bavê te be!”, “Rehma Xwedê li gora mêriyê te be!” tiştin awa tên gotin.

2. Taybetmendiye Gelemperî Yê Çîrokên Li Farqînê Yê Têkildarî Çanda Îslamê-Ereban

Gelên Rohilata navîn cureyên wêjeyî yê cûda bikar tînin. Di serî de çîrok, hîkaye, fabl, destan, şîr, roman tên. Hinek ji xumalî hinek ji bîyanî ne. Naverokên wan ji alî babet û şêwazan va li gorî xwe xwediyê taybetmendiye cûda ne. Hinek jê di xwe de taybetmendiye du cureyan bicîh dikin. Mînaka çîroka “Hizretî Emer û Borê Qer” ku hem çîrok e hem jî xwediyê

⁴ Rojekî gûrekî ji xwe re li darîstanê digere. Ruvîkî divîne. Ji boy ku wî bixwe dide pey. Ruvî ma disekine? Ha vir de ha wir de direve. Dawîyê de diweste. Çareserî di hilekî de dibîne. Radibe xwe li nava dareke gûliyê wê dûçeçel dixê. Gûr dixwaze ku cîyê ku ruvî tê de derbasbîye ew jî derbasbibe. Lê belê gewda wî ya mezin di wî cîyê teng de nikaribîye derbasbibe. Û di nava her du cokliya de dimîne. Firset dikeve destê ruvî. Li gûr difetile û ji para nêzikayî pê dide. Çima di wir de Xalê Vartan ku cotyar e derbasnabe! Xalê Vartan ku li wir çî qewimiye tevî dibîne. Piştî demekî ruvî ji wir diçe. Xalê Vartan tê gûr xelas dike. Gûr fikirye ku ev bûyer xelk pê bihise ewê rezîl bibe. Ji Xalê Vartan re “Ez rica dikim tu tiştê ku te îro dît ji kesî re nebêjî. Ezê di nav gel de rezîl bibim!” divê. Ruvî wî sozî ji Xalê Vartan digre. Cotyar paşê diçe mala xwe. Gûr tirsîyaye. Nuqitye nav dilê wî ku e wê Xalê Vartan bûyerê jî xelkê re bibêje. Gûr êvarê çîye ser kuleka Xalê Vartan; gotîye ka tişteka dibê ya nabê. Ew şev civaka Xalê Vartan hebîye. Xalê Vartan dipêrse “Ey malîno, gundîno! Hun dizanin ku îro min çî dî?” Ziravê gûr diqete. Bang dike Xalê Vartan: Xalê Vartan! Te sozekî dabû. Ma sibê tu yê neyî cotan? Ezê t...kî bikim nava rîyan!

⁵ Ruvî rojekek diçe aş. Rastî yekî dibe navê wî Çekçeçam Paşa ye. Ji ber kişandina barên giran piştî wî tev bi birîn bû ne. Ruvî li teklîfa destbirakîyê kirîye. Ruvî û aşvan bûne destbirakên hewê axretê. Çekçeçam Paşa dev ji aşê berdaye. Ruvî her roj dikeve koxan. Xwarina wan zahf e û kîfa wan li çîye. Mêrik bi saya destbirakê xwe ruvî bi zengînî dijî. Sal û wext derbas dibin. Ruvî rojek dixwaze ku destbirakê xwe Çekçeçam Paşa biceribîne; ka dostanîya wî çawa ye. Rojek ruvî xwe li mirîfî datîne. Çakçaçam Paşa, “Pihinekî lixin wî bavin nawalê. Ez jê xelas bûm.” divê. Pihinekî li ruvî dixin wî di kaş de girdikin. Ruvî çavê xwe vedike. “Hey Çekçeçam Paşa! Min te derxist ji ber aş / Tu min davêy qûnê kaşa.” divê. Ava gazênê xwe li dike. Ewro îro ev gotin ji bo dostê nebaş tê gotin.

⁶ Ev çîroka gelêrî ji alî Abdulhalim Eken va hatîye nivisandin û arşivkirin.

taybetmendiya cureya efsane ye. Di vê çîrokê de lehengiya Hizretî Elî xweya dike. Ji alîkî va jî fabl e. Çimkî hehecik weke mirov xweyiyê rolekê girîng e.

Tiştên ku di çîrokan de tîn gotin dibe ku rast bin an jî derew bin. Mînak bûyera Şêx Evdilqadirê Gêlanî di kitêbê (Uludağ, 1988: 234-239) de jî derbas dibe. Ango ev bûyer pêk hatiye; ne derew e. Carinan tiştên ku bi salan di kevneşopiya çanda devkî de tîn gotin û tiştên ku pirtûk dibêjin mîna hev in. Ango dişibihin hev. Çîroka ku di çanda devkî de tîn gotin de Şêx Evdilqadirê Gêlanî, weke ku bi mu‘cizatên pexemberan xemilandî ye.⁷ Ango Xwedayê alemê weke mucîzatan êhsanî wî kiriye. Bûyera di serê çîroka ku mâr dibe ben, weke mucîzetekê ye.⁸ Şêx Evdilqadirê Gêlanî destê xwe bi estîyê ga dixwe ew jî weke mu‘cizata Hizretî Îsa ye.⁹ Yek jî Şêx Besîs çavê xwe digre xwe li ciyekî dûr dibîne. Ev bûyer weke bûyera Hizretî Pexember e ku jî Mizgefta Mekke birine Mizgefta Eqsayê.¹⁰

Ji boy ku heyecan bide guhdaran û bûyer di ber çahvên wan de derbas bibe di çîrokan de gelek gotinên hûnerî tîn bikaranîn. Bi taybetî teşbîh û îstîiare pir hene. Fîşal (mûbalağa)¹¹ jî gelek in. Ziman hêsan e û gelêrî ye. Bêjeyên ku wateya wan neyên fêmkirin tune ne. Çîrok jî bêjeyên xerîb paqij e. Biwêj îslamî ne. Hevok kin in û tîn fêmkirin. Navê lehengê çîrokê pir derbas dibe. Li ciyê girîng dubare çêdibe; gotin bi hiz dibe. Eviya bi şeklê weke ku bêje an jî hevok dubare dibin. Çîrokbêj dengê xwe li gorî naverokê bilind an jî kêr dike. Cîyê bi hican dengê xwe bilind dike û cîyê ku zilm tê de derbas dibe dengê xwe kêr û xemgîn dike. Biwêjên îslamî, bi bêjeyên ku di herêmê de pir tîn bikaranîn re tînkildar dibin. Weke mînakan berevkirina qirşika pir heye. Ev tişt di gelek çîrokan de derbas dibe. Erbane amûra muzîkê ye ku li herêma Farqînî mele ji lîxistina wê re destûr didin. Bi tenê ji boy wê amûrê destûr didin. Amûrên din li kîjan dawet lêkevin mele naçin wê dawetê. Bi taybetî zirnê haram dibînin.¹² Wextê ku feqî li serê girê Bexdayê li erbanê dixin guhdar tîn coşê fena ku erbane li ba wan lê dikeve.

Li herêmê berê faqîyan ji boy xwendinê diçin cîyê dûr. Bi rastî pir li cîya digerin. Qîmeta feqîyan gelek e di çavên gel de. “Tayîna” wan ji alî gundiyan va tê dayîn. Pirî, gundî hizmeta medresan dikin. Ango qîymeta perwerdeyiyê gelek e. Ji ber ku Evdilqadirê Gêlanî xwendekar e di çîrokê de ji boy wî hizkirin deha pir e. Hican û hûmeta guhdaran deha zêde dibe. Bi rastî şêx e lêbelê ji ber ku şikandî ye wî weke feqî didin nîşandan.

Di çîrokê de Şêx Besîs çavê xwe digre û vedike xwe li ber garaneke berazan dibîne. Heft salan gavantiyê dike. Kûdikên berazan ku çêdibin wan dide ber dilê xwe. Ji nêz va bi wan re eleqedar dibe. Ew ku beraz di dîn de goştê wan haram e.¹³ Beraz di çavên Mislimanan de ajalekî xweyî îmajê nebaş e¹⁴. Li gorî ku pêşîyan gotiye beraz berê li herêma Farqînî bi garanê geriyane. Bi taybetî zarar û zîyan dane rezan. Bax û baxçeyên xelkê ser û binêhev kirine. Beraz di çîrokê de şixo ji berê xwe va nahatîye gotin. Bi zanebûn di çîrokê de derbas dibe. Cezakirina Şêx Besîs hi jî xeter dike. Ji ber şiddeta ceza û bîzê merovan weş derbas dibe. Çimkî weş li

⁷ Qurana Pîroz, 3 /49.

⁸ Qurana Pîroz, 20//20.

⁹ Qurana Pîroz, 5/110.

¹⁰ Qurana Pîroz, 17/1.

¹¹ Minak: “Xwîn ji erdê laşa dibe” ev qîsim, di Çoçokê Bavê Fatma Nebî / Balbalok de derbasdibe.

¹² Gelnasîya “haram” ê em bi zanabûn pê amel dikin. Çimkî vî ya gotina wan e.

¹³ Qurana Pîroz, 2/173.

¹⁴ Ev rewş, xeterîya ku Şex Besîs ti da ye tîne ber çahvan.

herêma Farqînê di hin çîrokên din de jî bi îmajaya nebaş derbas dibin. Di teva de jî bi îmajaya nebaş e. Mînak çîroka Pêzdo¹⁵ de jî ji boy tirs bikeve dilê însan û bizê însan ji here derbas dibe.

Çîroka Hizretî Silêman û Belkîs li herêmê pir tê hizkirin. Tê de heywan gelek in. Lewra zarok ji pir hiz dîkin. Bala wan zehf dikişîne. Çîrok pir xweşik li hev danîne. Lehengên sereke navê wan di kitêbên pîroz de derbas dibe. *Loma îmajaya olî tê de heye. Ji ber wî awayî zaf balkêş e* (Özkaya, A.). Ev çîrok di civatan de nayê gotin. Bi malbatî tê gotin. Herî pir bav ji zarokê xwe re dibêjin. Wan bi wî çîrokê şah dike. Zarok ji boy rewşa şevşevokê gelek xemgîn dibin. Îmajeka wê ya hisîr heye. Zarok dibêjin ku li ku şevşevokê divînin ew çîrok dikeve bîra wan. Divên qey ku şevşevok ji boy kes wê bi roj nevine dernayê. Ew bawerî heye. Bi rastî tiştê herî balkêş divên ku bûm e. *Pir leheng e. Li karşî zilmê derketîye. Di bersivê de li ber xwe naxeyirî yeû bi zirav e.*¹⁶*Me carînan rolê bûm dileyîst. Me xwe dikir şûnê. Me ku wî didît lehengîya wî li qarşî hizretî Silêman dihat bîra me. Me dizanibu ku li haqsizî bûye. Lê belê hûrmeta me ji hizretî Silêman re heye* (Eken, O.).

Çîroka Hesên û Hiseyn heyecan, nefret û xemgîniyeke cûda peyda dike li ser zarokan. Kew û gimgimok îmajekê nebaş li ser wan e. Kew di çavên guhdaran de xaîn e. Di hinek çîrokên din de jî rola wê xaîntî ye. *Zarok ku gimgimokê divînin devên xwe digrin. Me digo qey ku diranê me bijmere ewê diranê me bikevin û emê bimrin. Lewra ku me wan li çolê bidya me devê xwe hişk digirt. Me li kûr wan bidya me wan dikuşt. Me digo çima pif kirîye agir* (Eken, Me.). Sebebê ev tişkê ku tê gotin, çîrokên li herêmê bi vî rengî ne. Lêbelê li herêmê mezîzerk pir tê hizkirin. Heta ji ber alîkarîya wê “pîroz” tê dîtin.

Çîroka Hizretî Emer û Borê Qer¹⁷ jî li herêmê pir tê gotin. Ne bi tenê li herêma Farqînê tê gotin li gelek herêman tê gotin. Lêbelê li her derê cûda tê gotin. Mînak li herêma Midyadê çîrok Hizretî Emer rastî kafira dibe û herb dest pê dike (Abdulhadioğlu, 2019: 1). Herb li vir bi hewildana revandîna Borê Qer dest pê dike. Ji ber ku metnekî niviskî tune ye ew cûdatî normal e. Borê Qer hespek navdar e. Jêhatiya hespê di tewlê de bi wî navî tê xuyakirin. Çimkî di wêjeyê de îmajeke xurt lê ye. Heft derî ku mifriqin tê wê watê ku gihandîna Borê Qer zor e. Ango ev hespekî gihandîna wî ne hêsan e. Bi tenê leheng xwe digihîne.

“Mizgeft mala Xwedê ye.” ev bawerî bi gelên Rohilata Navîn re heye. Hizretî Emer dikeve dêrê. Kafir dîsa nasekinin. Bi ser wan da diçin. Ew tişt, bê merxemetîya wan dide ber çavan.

Li herêma Farqînê hehecîk navdar e. Qîmeta wê zehf e. Sebeb, çîroka- efsana Borê Qer e. Yek dinê heye ew jî “teyrê Ebabîl” e. Teyrê Ebabîl deha pîroz (!) e. Ji alî olî va îmajeke wê heye. Hehecîk hêlîna xwe cîyê ku merov li dijî jî çêdike. Ango pir dûrî însana nakeve. Ku şêvakeke vekirî bibîne tê de diçe hûndir û hêlîna xwe lê çêdike. Carinan dibe ku odeya mêvanan be jî. Loma şêvakan digrin ku li odan hêlîn çênebin. Ku çêbibin kes êdî zerarê nade wan. Hehecîk nêzî rûyê erdê difire. Der û dorên xwe pîs nake. Goştê wê heram tê qebûlkirin. Kes zerarê bi tu şeklî nadiyê. Loma hejmara wan di herêmê de kêman nabe. Lêbelê teyr û tûrûdê din

¹⁵ Pêzdo merovekî pir tirsanek e. Ji pêşa dîya xwe qet dernediketîye. Tim bi dîya xwe re bî ye. Sal derbesdibin. Dîsa jî tîrsa Pêzdo neşikîyaye. Dîya wî şevêkî ji boy mîza wî bidekirin wî derdixe ber derî. Pêzdo di pêşa dîya xwe de mîza xwe dike hema dîya wî meqesê dide pêşa xwe û wê dibire. Dîya wî diçe hindir û derî qefil dike. Pêzdo ji tîrsa hinek li hewşê digere. Heyvanekî dibîne. Divê qey bizên e. Bi goyê wê digre û wê dike axûrê. Derî li kilit dike. Paşê ji tîrsa li hewşê radizê. Gundî serê sibê radîbin dinirin ku wêş di axûrê de ye. “Kî kirîye kî nekîrîye?” dipirsin. Paşê dibihîzin ku Pêzdo ev tişt kirîye. Lewra gundî wî dîkin leheng.

¹⁶ Ango natirse.

¹⁷ Di wêjeya Kurdî de hespekî efsane ye.

kêm dibin. Ji ber hêl û nêçîrê va. Teyrê Ebabîl li gorî hehecîkê pêr bilind difire. Ji însan dût dijî. Bi şev dikeve qûlê çêvîkên mala ku di sivênekên xanîyan de ne. Zerarê nadin wan jî. Goştê wan jî kes naxwe. Hehecîk piraniya wan zivistanê koçber dibin, diçin welatên germ. Bawerîyeke gelê herêmê heye ku hehecîk di koçberiyê de diçin Mekke û Medîneyê; diçin erdên pîroz. Qeynû weke leglegan. Çoçokê Bavê Fatma Nebî li herêma Farqînê gelek in. Kes zerarê nade wan jî. Weke ku xuya ye çîrok ne bi tenê alîyê wanê wêjeyî heye. Çîrok wek ku me li jorê got di civakê de xweyî fonksiyonên pir in. Çîrok dest, çav, go û mêjiyê civakê ye. Girîngiya çîrokan bi taybetî ji boy ziman gelek e.

Di çîrokên herêmê de weke teyr û tûrûdan hinek nebat jî pir bi qîmet in. Yek ji wan nêrgiz e. Nêrgiz ji ber vê çîrokê/efsanê pere dide qazançkirin. Bîhna wê xweş e. Rengê wê sipî û zer e. Cîyê ku li çêdibe jê re dibêjin “nêrgizî”. Li her cîyê dernakeve. Ne nebateke ku di malan de hêşîn dibe. Wextê ku bîn dikin weke bîna pêxember bîn dikin wisa difikirin.

Çîroka Şêx Maazê Cembelî, bûyerek e ku li ser sahabekî cangorî bûye tê ser ziman. Ku Şêx Maazê Cembelî ew kes be ku di pirtûkên dîrokî de derbas dibe wê çaxê çîroka me dibe sazgêr. Çimkî *Maazê Cembelî, di sala 17 (638) li Urdunê li Kuseyru Hâlidê bi şovekek bi nawê “Amvas taunu” tevî du kurê xwe u tevî pîreke xwe rehmet kirîye*. Yano Şêx Maazê Cembelî, piştî vefata pexember 6 sal bi şûn de vefat dike. Û mezelê wî pêwîst e ku ne li Farqînê be li Urdunê be. Çimkî “*Îro li Ağvârûşşimâliyeyê ku girêdayîyê vilayeta Îrbîdê ye gundê ku bi navê wî ye ê de mezelê wî heye u li serê mizgeftê u turbekî çikirine*” (Kandemir, 2020: 336-338). Ev hevok rastîyê derdixe holê. Hinek çavkanî divên ku *Maazê Cembelî sahabekî bûye u di hasara Dîyarbekirê de fermandarek bûye* (Haspolat, Stenbol: 76).

Li vir armanca me ne ew e ku em heqîqeta dîrokî derxin holê; em dixwazin ku bandorên efsaneyan ku li ser gel pir e bidin nîşandan. Ji ber çîroka/ mîtosa Şêx Maazê Cembelî bi sala ye ku li Farqînê panayîrên “Ser Hivde” çêdibe.

3. Hinek Çîrokên Li Farqînê Yên Têkildarî Çanda Îslamê-Ereban

4.1. Mesela Şêx Evdilqadirê Gêlanî¹⁸

Foto1: Dîmena Tavrat E. ku mesela Şêx Evdilqadirê Gêlanî dibêje

¹⁸ Ev çîrok bi zarê herema Farqînê hatîye nivîsandin.

Şêx Evdilqadirê Gêlanî! Rokî dîya wî çîye qirşika ji xwe ra bîne. Ew jî bi dîya xwe ra çîye. Dîya wî piştîyê xwe hazir kirîye. Çima benêk nanîye! Gotîye “Evdilqadirê min lawo! (Sebîbî ye pê re çîye.) Min benêk nanîye. Ezê îja çî bikim?” Gotîye “Dayê ez herim, ji te ra benêk bînim.” Hema dîya xwe ra çîye du heb mârê reş girêdaye anîye daye destê dîya xwe. Dîya wî piştîyê xwe giridaye. Daye pišta xwe. Hatîye hatîye malê; hatine malê. Dîya wî çewa piştîyê xwe danîye hema ev mâr ji piştî vebûne her yek ji alîkî va çûne ketine sêncê. Diya wî divê: “Evdilqadirê min lawo! E vîyê hanê sir û kelametê te ye? Şêx Evdilqadirê min!”

Divê “Dayê, tu ji min ra nanekî hazirke ezê herim xwendinê.” Divê “Tu derî xwendina kû?” Divê “Ezê herim Bexda’yê.” Divê “Kurê min lawo! Tu hê biçuçkî yî. Tu hê rêya Bexda’yê nizanî; nikarî herî.” Du roj dimîne dîsa divê “Dayê xwedê ji te razî, tu ji min ra çêkî (zewadekî).” Radibe jê ra zewadekî çêdike. Du heb feqîyê wî jî hene. Radibe tûrikê xwe davê nav milê xwe. Dîya wî divê: “Evdilqadirê min! De tu bise ezê li te şîretekî bikim.” Divê: “Dayê şîreta te çî ye? De li min bike. Xwedê ji te razî be.” Divê “Lawo, heta ku tu sax bi şîreta min ev e; tu dereva nekî. Şêx Evdilqadirê min! Heta ku tu sax bî tu dereva nekî.” Divê: “Dayê şîreta te li ser serê min li ser çawê min.” Diçe. Ew feqîyan dikevên rê. Diçin diçin di rê da rastî Siltan Şêx Mûsê Enzelî (Ew jî sehabekî ye) dibin. Diçin mala wî. Ji wan ra doşeka datîne. Ji wan ra gayê belek şerjê dike. Sifre datîne-Wisa sifreka xweşik- Nân tûnebîye. Siltan Şêhmus bi kirametê xwe arvan dike nânê petî.

Siltan Şêxmus Enzeli ye / Sifrekî li erdê danîye (2)

Arvan kir nânê petîye / Layla lillah layla lillah (2)

Ew û feqîyên xwe dixwin. O piştî xwarinê Şêx Evdilqadirê Gêlanî ji Siltan Şêxmus ra divê: Firaqekî bîne. Van estîya tamamî bikêkê.” Siltan wûsa dike. Evdilqadirê Gêlanî destê xwe yê bimbarek bi wan estîya dixwe. Ga dîsa saxdibe. Ga wextê ku bi rê da diçe dilicime. Estîyê qorika wî ji bîrkirîye. Şêx Evdilqadirê Gêlanî destê xwe pêdixe baş dibe. Xatira jî dixwaze. Divê: Way em diçin. Divê: Hûn diçin ku? Divê: Em diçin Bexda’yê ji boy siltanîyê. Bi rê dikevin. Dûr nêz diçin bi rê da rastî qefêlkî keleşa dibin. Keleş bi wan digrin, wan dişêlînin. Ewêlî her du feqîyê wî dişêlînin. Feqî perê xwe derdixin. Tişkî di destê xwe da dihêlin. Ê dinê didin wan. Dor tê Şêx Evdilqadirê Gêlanî. Perê xwe sax derdixe dide wan. Bi xwe ra nahêle. Ji ra divên “Te çima tamamî perê xwe da me; te bi xwe ra nehişt? Qey hişê te tûne ye? Havalê te perê xwe sax nedan. Çima te awa kir?” Divê: “Na welle, wextê ku ez bi rê ketim dîya min şîreta li min kirîye. Ji min ra gotîye “Tu derewa nekî.” Ez jî ji vê bûnê derewa nakim. Sozeki min bi dîya min ra heye.” Diwên: “Te li ser kelîmekî dîya xwe soz dayê. Ji wê bûnê tu derewa nakî. Ji ana pêva em jî feqîyê te ne.” Tev bi hev ra dikevên rê. Diçin diçin derdikevin diyarê Bexdayê. Li diyarê Bexdayê rûdinên. Li elbanê dixin. Li elbanê dixin û dixin. Di Bexdayê da hinek wan divînin. Dengê elbanê wan gûme gûme. Divên “Gelo ew çî kes in?” Radibin qasidekî dişînin. Qasid diçe. Divê “Hun çî kes in?” Divê “Ez Şêx Evdilqadirê Gêlanî me. Em dixwazin werin Bexdayê. Bi ceweta xwendinê. Bi ceveta siltanîyê.” Qasid vedigere. Hal û meselê ji wan ra divê. E wana divên “Here bêje em wan naxwazin. Bexda tije ewlîya ne.” Qasêd dîsa diçe. Diwê “Wellah we naxwazin. Gotine bira neyin. Bira bi fetêle û here.” Evdilqadirê Gêlanî radibe elbik şîr tîne û gûleka ji cinnetê dike navê. Diwê “Bexda ev şîr e. Tev şêx û meşayîx in û ehlê xwendinê ne. Ev gûl jî ez im. Ez jî weka gûlekî di nav wan da bim.” Qasid wedigere Baxdayê dîsa. Bi hev ra dişêwirin. Divên “De here bêje bira were.” Qasid diçe xeberê dide wan. Evdilqadirê Gêlanî û feqîyê wî tîne rûdinên. Çewa rûdinên e wana sebîkî biçûk bi saxî kafen kirî

tînin datînin rastê. Divên “De were pêda bixweyîne.” Divê “Sax e ya mirî ye? Ez kîjan ayatê pê da bixweyînim?” (Ji ra eyan e.) Divên “Mirî ye. Tu ayeta mirîya bixweyînî. Tu kîşanî bixweyînî?” Şêx Evdilqadirê Gêlanî bi ser vî sebî da ayeta mirîya dixweyîne. Qaskî dimîne. Sebîyê vedikin. Dinêrin sebî mirî ye. Xaya wan ku bivînin ka sir û kerametê Şîx Evdilqadirê Gêlanî heye ya tûne ye. Şêx Evdilqadirê Gêlanî pê da dua dixweyîne. Sebî dîsa sax dibe. Roki xutbe ye. Divên “Şêx Evdilqadir tu here wê camîyê limêj ke.” Divê “Çima hema ez jî li vir limêj kim? Bira be ezê herim.” E wana divên ku here şixo merekî tê da heye e, wê pêvede emê jê xelas bibin. Şêx Evdilqadir diçe derî vedike. Şelêka xwe radixe. Limêja xwe dike. Dinêre ku merekî waka zîya ji rûknê camîyê derket û hate balê. Şêx Evdilqadirê Gêlanî mêja xwe qedand. Ji mer hizkir. Kêfa xwe ji ra anî. Destê xwe biserê wî da. Mer jî jê hizkir. Mer çû pîyê wî. Zîyaretîya wî kir. Bû tîremerekî û çû kete rûknê dîwar. (Temelê vî dîwarî avêtne ew mer di wir da bîye. Ji boy xatirê wî li vir bîye.) Divên “Te du şêrta bi cî anî. Ma şêrtekî. Tu wî jî weynî cî em ê te bikin siltanê xwe.” Tişkî vedişêrin. Divin “Di ku da ye?” Şêx ‘Evdilqadir wî jî pê derdixe. Êdî dizanin ku kerametê wî hene. Meznatîya wî qebûl diken. Lê belê di naw wanda Şêx Besîs bawerîya wî bi Şêx Evdilqadirê Gêlanî nay. Wisa çend roj derbasdibin. Şêx Evdilqadirê Gêlanî ji Şêx Besîs ra divê “Çika çavê xwe bigre!” Şêx Besîs çavê xwe digre. Demeki kêmbi şû da çavê xwe vedike ku malikê tu xerabî! Weka qûnaxa heft bîna dûr xwe li ber garana weşan (beraz) dibîne. Li dora xwe dinêre.- Çoleka xirî xalî- Garanekî bê serî û bê binî tê da ye. Tev weşê ên. Li ber hênka kûdik hene. Şêx Besîs gawan e tûrik di mil da ye û bi tenê ye!

Sal û zaman derbasdibe. Şêx Besîs kûdikên weşsa ku çêdibin wan dide ber dilê xwe. Pelava wan bi cilê wî dibin. Car bi car dertê serê qotan û li rê ya Bexdayê dinêre. Dilê wî pê dişewite. Rojê wî yê ku li Bexdayê derbasdibûn xeyal dike. Poşmanî ji ra çêdibe.

Heft salê wî diqede. Rokî ji Şêx Evdilqadirê Gêlanî ra divên “Şêx Besîs ne gûne ye? Belkî poşmanî ji ra çêbûbe.” Şêx Evdilqadirê Gêlanî divê “Vê gotêna we ji do da ketîye dilê min. Bira du heb elbana bivin û herin serê kotê gundê kafira. Bira li vir li elbani xin. Ku dilê wî hebe ew ê were ku tûne be nay. E vana diçin wisa dikin. Şêx Besîs dengê elbanê naz dike. Û xwe li dengê wan digre. Bi hev ra diçine Bexdayê. Şêx Evdilqadirê Gêlanî wî effu dike. Şêx Besîs diçe dest û pîyê Şêx Evdilqadirê Gêlanî. Êdî effu kirye û heyata xwe ya berê derbas dike (Eken, T.).

4.2. Çîroka Hizretî Silêman û Belqîs

Xudayê alemê çî teyr û tûrûdê li dinyayê hebûne temamî kire binê mahîyeta hizretî Silêman. Rojekî hizretî Silêman divê “Ez ê ji Belqîs re qesrekî çêkim. Gerekî ev qesr ji pirtikên teyr û tûrûdan be. Radibe qasida bi her terefê dinyayê de dişîne. Divê “Herin çî teyr û tûrûd hebin di dinyayê de wan bînin ezê ji pirtikan wan ji Belqîs re qesrekî bê hempa çêkim.”

Qasid li dinyayê belav dibin. Diçin ba kîjan heywanî xeberê didine wan. Ew heywanên xwe hazir dikin û dikevin rê. Qasid diçin ba şevşevokê. Xeberê didinê. Şevşevok divê “Madem kî ji boy pirtika me gazî me dike a ji te re temamî pirtika min bivin bidnê. Zarokên min hûr in. Li ber şîr in. Ez nikarim terka wan bikim.” Qasid pirtika wê dibin diçin. Şevşevok bê pirt, tazî dimîne.

Qasid îja diçin ba bûm. Xeberê didinê. Bûm divê “Welleh ez nayêm.” “Çewa nay?” dibêjin. Divê “Ez nayêm, Silêman çî dike bira bike!” Qasid vedigerin ba hizretî Silêman. Ji re

divên. Du heb cendirme dide wan û divê “Herin wî bi darê zorê bînin.” E wana bi çi derd û kul diçin bi darê zorê; bi cendirma wî tînin hûzûra hizretî Silêman. Hizretî Silêman awa li dinêre.

Hizretî Silêman- Tu çima natî?

Bûm- Ez çima werim? Tu ji xwedê natirsî? Ji bo pîrekekî tu me tamamî teyr û tûrûda didîhev. Çi heqê te li me heye?

Hizretî Silêman dinêre ku bûm serhişk e. Dixwaze ku hinekî bi ser ruhê wî bikeve.

Hizretî Silêman- Tu li serê wî, li serê wî!

Bûm- Serê min serê mêra ye.

Hizretî Silêman- Tu li çawê wî, li çawê wî!

Bûm- Çawê min çawê şêra ye.

Hizretî Silêman- Tu li pozê wî, li pozê wî!

Bûm- Pozê min pozê berana ye.

Hizretî Silêman- Tu li qemça¹⁹ wî, li qemça wî!

Bûm- Hiiişş! Qemçik bi herkesî va heye. Namus e. Terbîyêlî be (Özkaya, Adalet).

4.3. Çîroka Hesên û Hiseyn

Hesên û Hiseyn ji ber kafira direvin. Kâfir bi pey wan dikevin. Ha li vir ha li wir dinirin xelasîya xwe ji wan nakin. Diçin dikevin nava dara hevrîstê. Kâfir nêzî wan dibin. Dara hevrîstê şaxê xwe pir dike. Pelê xwe zêde dike ku kâfir wan nevînin. Kâfir tînin li dora hevrîstê diçin û tînin lê belê tişkî navînin. Radibin ku ji wê derê herin. Hema kevekî difire serê zinar û dike qubbe qub:

Qa qu bu qa qu bu bi rêzê

Hesên û Hiseyn ketine binê kema hevrîstê.

Kâfir vedigerin ser kema hevrîstê. Dîsa pir digerin lê wan navînin. Radibin agir bera kemê didin. Alev bilin dibe esmana. Duman çidibe. E wana di nava kemê da ne. Gimgimokekî tê pifî agir dike. Gepa xwe diverimîne û ji dil û can agir zêde dike. Mezîzerekî jî diçe dewê xwe tişê av dike û tîne avê lê dike (Eken, S.).

4.4. Çîroka Hizretî Emer û Borê Qer

Hespekî bi nav û deng hebîye. Ev hesp Borê Qer bû ye. Ji ber ku di herba da jihatî bîye nav û dengê wî li her derî bela bîye. Pêxemberê me divê “Ki here wî hespî bîne e wê di cinetê da bive şêrîki min. Hizretî Emer divê “Ezê herim Borê Qer bînim.” Xwe girê dide. Çend heb hewalan jî bi xwe ra dibe û dikeve rê. Pir diçe, hindik diçe. Diçin nava kafiran çiyê ku Borê Qer li ye. Kâfir wan divînin tînin dora wan. Divên “Hun çi kes in?” Hizretî Emer:

Ez Emer im, Emer im,

Xuyîyê şemla zer im,

Qasidê pêxember im,

Têcirê Borê Qer im.

Kâfir êdî fehm diken ku wana Mislîman in. Xwe hazir diken ku destê xwe bavêjin şûrê xwe. Çareka dinê disekin. Di dilê xwe da divên şixo ku herin ba Borê Qer e wê Borê Qer wan bikûje. Ê e wê îş safî bibe. Divên “Way hesp di tevlê da ye. Haydê herin wî bivînin.” Hizretî Emer diçe hundir. Borê Qer di piştta heft derîya da ye. Derî tev polat in. Derîkî du derîya vedike.

¹⁹ Li vir kinaye heye.

Dibe şîre şîra hespê, erd û esman di lerize. Çiqa nêz dibin şîqe şîqe wî zêde dibe. Çav di nava serê hespê da dikin ku biteqin. Derê şeşa vedike. Hesp ji bîna xerîba dike ku dîn bibe. Hizretî Emer gustîlka pêxember di terka derî da nîşan dide. Hesp gustîlka pêxemberê me di terka derî da divîne. Gustîlkê nas dike. Borê Qer tafîlê di cîyê xwe da disekine. Derî vedike. Hizretî Emer nêzikayî pê dide. Destê xwe yê bimbarek balî da direş dike. Hizretî Emer destê xwe yê bimbarek bi nava piştta wî dixê. Hizretî Emer xwe davê nav piştta wî û dertê derva. Ji alîkarê xwe ra divê “Lingo heyran!” Qamçîya davin hespê xwe û lingo heyran! Ê wellah kâfir jî didin du wan. Ha li vir ha li wir... Hizretî Emer divîne ku xelasiya wan tûne ye. Radîbin dêrekî li wir biye xwe davêjin dêrê. Kâfir dor ji wan digrin. Wan dikin hesarê. Kâfir tînin kindira û zincîra davin dêrê û dêrê kaş dikin. Dêr ji cîyê xwe naleqe. Kafîrê mezin divê “Ya bi qevveta Xudanê şev û rojan.” Hema dêr meyl dibe, xor dibe. Hizretî Emer divê “Ey kâfir! Nevê bi qevveta Xudanê şev û rojan. Bêje bi qevveta lat û putê min.” Îja kâfir divê “Bi qevveta lat û putê min!” Hema dêr rast dibe. Hizretî Emer di vê nevberê de birîndar dibe. Xwîn ji birîna wî tê. Hizretî Emer dinêre ku hehecikekî di wir da li ser hêlînê ye. Divê:

Hehecika ser hêlînê!

Nukulê xwe zor bi xwînê,

Were xeberekî bidim te,

Bive Mek û Medîne.

Hehecik tê nukilê xwe sor dike bi xwînê. Hizretî Emer kaxizekî dike nav nukilê wê û wê dişîne. Wextê ku hehecik ji şivaka dêrê da difire kafir wê divînin. Ti da dikevin şibhê. Tîr û tevanê xwe dadigrin û tîr berdidinê. Tîrekî çima li qemçika wê nakeve! Çend pêrtik jê dikevin. Qemça wê diçeql dimîne. Dîsa rê ya xwe devam dike. Diçe diçe Mek û Medîne xeberê dide mislêman'a. Hizretî Eli bîna xwîna hizretî Emer nasdike. Mislêman êdî dizanin ku hizretî Emer di tengasiyê da ye. Bi lez û bez xwe hazir dikan û li hewarê tîn. Dikevin nava wan kafira qirik ji wan tînin. Hizretî Emer û sehabê xwe xelas dibin (Eken, S.).

4.5. Nêrgiz

Pêxemberê me rokî diçe herbê. Di rê da birçî dibe. Li derekî rûdinê. Ji heqîba xwe zewadeyê xwe derdixe. Pê ra hêk hebûne. Hêkê xwe dixwe. Hinekî zerika hêkê dikeve erdê. Ê di şûna wanda nêrgiz hişîn dibin. Ev bîna van nêrgiza bîna pêxemberê me ye. E wê bîna xweş bîna pêxember e. Ê ev rengê zer ê hêkê ye. A wan nêrgizîyan ew cî ne ku pêxemberê me li rûniştîye.

Ji ew ro û heta îro nêrgiz li vêr çêdibin (Eken, Mu.).

4.6. Çoçokê Bavê Fatma Nebî / Balbalok

Rokî hizretî Elî dikeve herbeka giran. Li ser Dondila xwe ye. Şûrê “Zilfekar” di destê wî da ye. Bi heybet e. Qira kafira tîne. Ev cenga giran bi rojan dewam dike. Erd dibe gola xwînê. Ê çima şûr li Dondila hizretî Elî nakeve! Ji ber ku zêde xwîna vî diherike dimire. Hema Çoçoka Bavê Fatmayê Xwedê qewet dide û tê dikeve şûna Dondilê. Hizretî Elî bi wê çoçokê herb dewam dike. Şûrê xwe li wî alî davê li vî alî davê. Serê kafira difirîne. Xwîn ji erdê laşa dibe. Ê hizretî Elî di dawîyê da qira kafira tîne (Eken, S.).

4.7. Şêx Maazê Cembelî

Rokî pêxemberê me diçe herbê. Gazî kesê ku destê wan şûr digre dikin. Kûrê pîrê hebî ye. Gazî wî jî dikin. Pîrê divê “Kûrê min zava ye wî nebin!” Xeber didin pêxemberê me. Pêxemberê me divê “Bira here bi soz ezê dewata wî bikim.” Radibe Maaz diçe herbê. Demekî bi şûn da çima şehîd nakeve! Xeber digihînin pîrê. Pîrê porê xwe kaşdike. Dike qirîn. Ji kerba radibe diçe ba pêxemberê me. Divê “Ka sozê te? Te nego ku tu yê deweta kûrê min bikî?”

Pêxember ji berk u soz daye ji xwedê ra dua dike ku Maaz sax bibe. Xwedê dua wî qebl dike. Maaz sax dibe. Sozê pêxember tê çî. Daweta wî sê şev û sê roja dikin. Piştî vê dawetê Maaz dîsa dimre.

Ev ro iro 15,16 û 17 ê adarê daweta Şêx Maazê Cembelî tê li darxistin (Eken, H.).

4.8. Şivanê Mûxlis

Rojekê dergewanê “Pira Selatê” dinêre ku way sofîkî hat. Abakî li ye. Şaşika serê wî merov hişmet e ku lê binere. Riyê wî sipî, paqij û dirêj e. Li serê Pira Selatê şelika xwe datîne û dest bi limêjê dike. Heftê sal li wir limêj dike. Dergewan rojekê dinêre ku way sûwarekî hat bi lez û bez e. Agir ji nalê hespê wî difire. Û welle tê hema qet nasekine di ser Pira Selatê de derbasdibe. -Pira selatê ji şûr tûjtir e û ji mû ziravtir e. Di bin de kêr û xweyn diherikin. “Merê Zîya” û “Dupişka Kûreyş” tê de ne. Ê ku bikevê xelasîya wan tûne ye.- Qasekî dimîne îja sofî tê derbasdibe. Lê belê ku çewa sofî çend gawa davê hema dilerize. Wir de wir de û welle divê tep û dikeve xorê. Ax û wax tê feyde nade. “Merê Zîya” û “Dupişka Kûreyş” hicûm dikinê.

Dergewan heyret dimîne. Difikire divê “Gelo ev çî mesele ye?” Divên” E wî sofî limêj dikir li ne mûxlis bû. Digo” Ez limêj dikim şixo ewê xwedê min bike cineta xwe. Bi çavekî şixo xelaskirî li xwe dinêrt. Lê belê ê din şivanekî bû. Tiştêk nizani bû. Li her derî; li çol û pesara digo “Darê min kûlavê min/ rehmet bê li dê û bavê min” xalis û mûxlis bû. Niyeta wî baş bû. Umuda xwe ji rehma xwedê nedibirî. “Loma li ber xwe heyrî nema û di pirê de derbasbû” (Eken, T.).

Encam

Şarezaiyên ku li Farqînê hatine afirandin gelek bandor dane derdora xwe. Wêjeya Kurdan jî tesîr dîtiye ji wan şarezaiyan. Li wê herêmê wêjeyeka gelek gelek kûr û rengîn heye. Ev rewş di pêvajoyê û naverokên berhemên wêjeyî da xuya ye.

Berhemên li herêmê tên gotin cureyên wan gelek in. Yek ji wan efsane ye. Efsane di çanda devkî de gelek pêş ketiye. Hinek ji wan ji ber nixên wan ên cûdayî herî bêtir balkêş in. Ewana ê ku têkiliya wan bi çanda Îslamê-Ereban va heyî ne, hejmara wan gelek e.

Gelek berhemên ku têkildar bi çanda Îslamê-Ereban va heyî ne li Farqînê hê tev nahatine berhevkerin û nivîsandin. Ji ber girîngiya wan pêwîst e ku bîr qeydkirin. Çimkê di wan da ji alî çand û hûnermendiyê ve gelek zengînî heye. Her berhem li gorî xwe xweyî nixan e.

Bi saya teknolojiyên dawî gelek berhemên wêjeyî, ji ber xwedî derneketinê roj bi roj di nav gel de qels dibin. Ji wan re xwedî derketinek pêwîst e. Herî pir ji boy ziman.

Çavkanî / References

Qur'an-a Pîroz, 3/49; 20/20; 5/110; 17/1; 2/173.

Abdülhadioğlu, A. (2016). “Mardin’deki Arapça Sözlü Kültürün Korunmasında Hikâye Gecelerinin Rolü”, Mukaddime, 2016, 7(2), s.243-257 doi: 10.19059/mukaddime.82199.

Abdülhadioğlu, A. (2019). *Sözlü Kültür Bağlamında Mardin Arapça Atasözleri*, Stenbol: Kriter Yayınevi.

Çetişli, İ. (2015). *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, Enkere: Akçağ Yayınları.

Çokluk, N. ve Ökmen, Y. E. (2020). “Sözlü Kültürden Dijital Kültüre Hikâye Anlatımı: Youtuberlar Üzerine Kültürel Bir Çözümleme”, DergiPark, Cilt:13, sayı: 3, s.1114-1148.

Haspolat, K. (?). Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları2.

Kandemir, M. Y. (2020). “Muâz b. Cebel”, Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt.30.

Khalid, H. S. (2019). “Zimanê Kurdî, Malbat û Zarên Wî”, Uluslararası Kurdiname Dergisi, Sayı 1, Kasım 2019, s.3-16.

Kozlu, D. (2009). “Teknolojik Gelişmelerin Toplum ve Sanata Yansımaları”, Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi (DergiPark), Cilt 2, sayı 3, s.1-14.

Eken, A., (2022). Oyuklu Köyü Arapça Sözlü Kültürü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Arap Dili ve Kültürü Ana Bilim Dalı. Mardin.

Rojhilat, J. (2021). *Folkloran Kurdan û Çîrokên Herêma Amedê*, Dîyarbekir: Bizim Büro Matbaacılık.

Said, W.E. (2022). “Kültür ve Emperyalizm”, (werger: Necmiye Alpay), Stenbol: Metis Yayınları.

Tekîn, A. (2022). *Çand û Folklorê Kurdî*, Enqere: Weşanên Arjen.

Uludağ, S. (2004). “Abdulkadir-i-geylani”, İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, Cild.1.

Uzun, M. (2020). “Kürt Edebiyatı Antolojisi, (werger: Metin Aksoy), Stenbol: İthaki Yayınları.

Von Franz. M. L. (2022). “Masalları Yorumlamak”, (werger: Canberk Şeref), Stenbol: Pinhan Yayıncılık.

Walter, J. O. (2020). *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Stenbol: Metis Yayınları.

Hevdîtin

Eken, H., 69 salî, kevanî, Edene, 12.9.2022

Eken, Me., 43 salî, karmend, Farqîn, 25.1.2023

Eken, Mu., 61 salî, cotyar, Farqîn, 25.1.2023

Eken, O., 50 salî, esnaf, Muxla, 2.10.202

Eken, T., 92 salî, sarmîyana malê, Farqîn, 9.10.2022

Eken, S., 70 salî, kevanî, Farqîn, 9.10.2022

Özkaya, A., 70 salî, kevanî, Mêrdîn, 2.10.2022

Tarih-i Erdelân Kitabının Dil ve Muhteva Özellikleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme

(A General Assessment of The Language and Content Characteristics of The History Erdelan Book)
(Nirxandina Giştî li Ser Ziman û Naveroka Pirtûka Tarîxa Erdelan)

Hatice Yılmaz ASLAN*
İlham ZARE**

Article Type: Research Article // Gotara Lêkolînî
Received // Hatîn: 04.07.2023
Accepted // Pejirandin: 12.08.2023
Published // Weşandin: 29.11.2023
Pages // Rûpel: 65-83
DOI: DOI: 10.55106/kurdiName.1322581

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Citation/Atif: Aslan, Hatice Yılmaz ve Zare, İlham (2023). Tarih-i Erdelân Kitabının Dil ve Muhteva Özellikleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme, *KurdiName*, 9, r.65-83

Yazarların Katkıları - Authors Contributions: Data Collection: Author-1 (%60), Author-2 (%40), Data Analysis: Author-1 (%80), Author-2 (%20), Submission and Revision: Author-1 (%90), Author-2 (%10)

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website // *Ev gotar herî kê m ji aliyê 2 hakeman va hatiye nirxandin û di malpera întihalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.*

Özet

Mesture Erdelân'nın (1805-1848) Farsça kaleme aldığı **Tarih-i Erdelân** isimli kitabı konusu, yazım tekniği, yazarının kadın olması gibi nedenlerden dolayı büyük bir öneme sahiptir. Birçok araştırmacı ve yazar bu kitabı edebi ilimler, tarih, psikoloji vb. gibi alanlarda farklı açılardan incelemeye çalışmışlardır. Bu çalışmalar sonucunda araştırmacılar, kitabın edebi yönünün çok daha güçlü olduğu kanaatine varmışlardır. Kitapta şiir dizelerinin, ayet ve hadislerin yer alması, birçok cümlede edebi sanatların kullanıldığı nesir cümleler şeklinde olması onun akıcılığını ve okunurluğunu önemli kılmıştır.

Mesture Erdelân, Tarih-i Erdelân'ı yazarken eski kaynakların yanı sıra, sözlü kaynaklardan ve görgü tanıklarının ifadelerinden de yararlanmışır. Tarihi olayları anlatırken, ayrıntıya girmeden genellemelerle yetinmiştir. Yazar kitapta kısaca Sine (Senendec) şehri ile ilgili çeşitli sosyolojik olgulara değinmiş olsa da Sine şehri ile ilgili gelenek-görenek, giyim kuşam gibi konulara değinmemiştir. Ayrıca yazarın itikadî açıdan mensup olduğu Eş'arî ekolünün bakış açısı hem kitaptaki rivayetlerde hem de anlatımında etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mesture Erdelân, Tarih-i Erdelân, Edebiyat, Kürt, Senendec

Abstract

The subject of the book called Tarih-i Erdelan, written by Mesture Erdelân (1805-1848) in Persian, is of great importance for reasons such as writing technique and the fact that the author is a woman. Many researchers and authors have published this book in literary sciences, history, psychology, etc. they have tried to examine such

*Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Doktora Mezunu, h_yelmaz@yahoo.com
Orcid: 0000-0001-5377-8578

(Van Yüzüncü Yıl University, Department of sociology PhD graduate, Türkiye)

** İran Taba Taba-i Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Doktora Mezunu vareshe_6106@yahoo.com
Orcid: 0009-0006-7478-5447.

(PhD graduate at Department of Persian Language and Literature, Iran)

areas from different angles. As a result of these studies, researchers have come to the conclusion that the literary aspect of the book is much stronger. The fact that the poetry lines, verses and hadiths are included in the book, and that many sentences are in the form of prose sentences in which literary arts are used, made its fluency and legibility important.

In addition to the old sources, Mesture Erdelân was injured by oral sources and eyewitness statements while writing the History of Erdelani. When describing historical events, he contented himself with generalizations without going into detail. Although the author briefly mentioned various sociological phenomena related to the city of Sine (Senendec) in the book, he did not touch on issues such as customs and clothing related to the city of Sine. In addition, the point of view of the Ash'ari school, to which the author belongs from the point of view of belief, has been influential both in the narrations in the book and in its narration

Keywords: Mesture Erdelân, Erdelân History, Literature, Kurdish, Sanandaj

Puxte

Pirtûka Mesture Erdelân a bi navê “Dîroka Erdelân”; ji ber sedemên cuda yê wekî mijara wê, teknîka nivîsandinê û jinbûna nivîskar xwedî girîngiyeke mezin e. Gelek lêkolîner û nivîskar hewl didin ku ji aliyên cuda ve vê pirtûkê di warên zanistên edebî, dîrok, civaknasî û hwd bi kar binin. Le di encama van lêkolînan de lêkolîner di wê baweriyê de ne ku aliye rûyê, bihayê edebî yê pirtûkê gelekî xurtir e. Ji ber kû di pirtûkê de rêzikên helbest, beyt û hedîs hene û gelek hevok bi hevokên peşan ên ku tê de hunerên edebî hatine bikaranîn, rewabûn û xwendina wê girîng kiriye.

Mesture Erdelân di dema nivîsandina Dîroka Erdelânê de hem ji çavkaniyên devkî û şahidên bûyeran û hem jî ji çavkaniyên kevn sûd wergeriye. Dema ku bûyerên dîrokî vedibêje, bêyî ku bikeve nav hûrguliyên, bi giştîkirinê bi kar tîne. Nivîskar her çend di pirtûkê de behsa gelek rastiyên civaknasî li ser bajarê Sine (Senendec) kiriye jî, wî behsa rastiyên bajarê Sine yê wek kevneşopî û cil û bergan nekiriye. Her wiha nêrîna mekteba Eş'eri ya ku nivîskar jê bawer e, hem di rîwayetên pirtûkê de hem jî di vegotina wê de bi bandor bûye.

Peyvên Sereke: Mesture Erdelân, Tarîxa Erdelân, Edebiyat, Kurd, Senendec

Giriş

Mesture Erdalân (1805-1848), Sine³ şehrînde hûkûm sûrmüş olan Erdelân hûkûmetinin tarihi hakkında Farsça kaleme aldığı Tarih-i Erdelân kitabı, önemli yerel tarih kitaplarından biridir. Kitabın önemini arttıran başlıca özelliği, yazarının kadın olması ve İslam dünyasındaki ilk kadın tarih yazarı olmasıdır. Yazarın içinde bulunduğu dönemdeki Kürt toplumunun kaotik şartları ve o dönemin kadınlarının büyük çoğunluğunun okuryazar dahi olmadıkları düşünüldüğünde Mesture Erdelân'ın çalışmasının önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Erdelân'ın çalışmaları sadece bu kitapla sınırlı değildir. Hem edebiyat hem de fıkıh alanında yazdığı eserleri de mevcuttur. Erdelân'ın kültürlü kişiliğinin ve edebi şahsiyetinin gelişiminde, ailesinin sosyal statüsü ve maddi durumunun önemli bir rolü olmuştur.

Mesture Erdelân ve Kürt tarihi üzerine 50 yıldır çalışmaları olan ünlü bir Kürdolog⁴ ve Rus tarihçisi E.İ. Vasiliyevna Mesture Erdelân'ın bilimsel ve edebi kişiliği hakkında şöyle yazmıştır:

³ Günümüzde İran'ın bir vilayeti olan Ostan-ı Kürdistan'ın vilayet merkezidir.

⁴ <https://www.scribd.com/document/477662250>

“Doğu ve Ortadoğu bölgesinde ne İranlılar ne Türkler ne de Ermeniler arasında Mesture Erdelân gibi hem etkili kadın bir şair hem de değerli bir tarihçi yoktur” (Şerifi, 2003:142).

Bu çalışmada hem İslam dünyasının hem Kürdistan bölgesinin ilk kadın tarihçi yazarı olarak bilinen, kitapları Türkçeye çevrilen, hakkında birtakım inceleme çalışmaları olan, Türkçe literatürde de yeni yeni yer edinen Mesture Erdelân’ın daha fazla tanınmasını sağlamak ve bu konudaki çalışmalara bir katkı sunmak amacıyla, Tarih-i Erdelân isimli tarih kitabının muhteva açısından özellikleri kısaca değerlendirilecektir. Çalışmada öncelikle Mesture Erdelân’ın hayatı ve eserlerine yer verilecek, daha sonra ilgili literatür tanıtılarak, sonrasında da çalışmanın konusu olan Tarih-i Erdelân’ın muhteva açısından özellikleri; “Dil ve Edebiyat”, “Tarih”, “Coğrafya” ve “Mezhep” başlıkları altında kısaca ele alınması hedeflenmektedir. Çalışma, sonuç ve değerlendirme kısmı ile son bulacaktır.

1. Hayatı

Mesture mahlaslı Mah Şeref Hanım Kurdistanî, miladi 1805 yılında Sine ya da diğer adıyla Senendec şehrinde dünyaya gelmiştir (Ruhani, 2003:379). Babası Ebu’l Hasan Bey’in baba tarafı, Hemedan şehrinin “Dergozin” ailesine mensuptur. Büyükbabası Kadir Bey, 1741 yılında Hemedan’dan Senendec’e göç etmiş ve oraya yerleşmiştir.

Yaklaşık elli yıl (altı Erdelân yöneticisinin hükümeti süresince) Erdelân valiliğinin hazine bakanlığını yapan Muhammed Ağa Nazır Kadirî, Senendec’in Kadiri Hanedanlığının büyüğü idi. Mesture Erdelân’ın babası Ebu’l Hasan Bey de Kürdistan valilerinin yakınlarından ve döneminin hatırı sayılır şahsiyetlerindendi (Sajjadi, 1996:746). Mah Şeref’in (Mesture) annesi Mülk Nisa Hanım ise Kürdistan’ın Veziri Hanedanlığından Mirza Abdullah Han’ın kızı ve Vezir Mirza Ahmed’in yeğeniydi (Ahmedi Ayin, 2005:28).

Mesture Erdelân’ın dünyaya geldiği yıl, Erdelân vilayetinde ve Senendec’in merkezinde Emanullah Han’ın hükümeti hâkimdi. Emanullah Han 1799 yılında Erdelân Hanedanlığının başına geçmiş ve 1824 yılına değin yani hanın ölümüne kadar bu beyliğin başında kalmıştır. Aynı yıl Hüsrev Han-ı Nakam babasının yerine geçmiş ve 1834 yılında vebadan vefat edene kadar yönetimde kalmıştır. Hüsrev Han, yönetime geçtikten dört yıl sonra 1828 yılında Mesture ile evlenmiş, böylece Mesture, Hüsrev Han’ın ikinci eşi olmuştur. Kocasıyla sadece altı yıl beraberlikleri olmuştur. Hüsrev Han-ı Nakam’ın 1834’de genç yaşta veba hastalığına yakalanıp vefat etmesiyle Mesture Erdelân dul kalmış ve bir daha evlenmemiştir. Hüsrev Han-ı Nakam’ın ölümünden sonra oğlu Rıza Kuli Han Hanedanlığın başına geçmiş ancak Kaçar Hanedanlığına mensup annesi ve bizzat Kaçar şahının aşırı müdahalesi ile 1840’lı yılların başında Erdelân Hanedanlığında iç karışıklığın meydana gelmesiyle tutuklanıp Tahran’a götürülmüştür. Yerine kardeşi Emanullah Han geçmiş ancak o da iç karışıklığa ve İran şahının yerel yönetime müdahalesine mani olamadığından Erdelân Hanedanlığı dağılmaya başlamıştır. Mesture Mahşeref Erdelânî iç karışıklıklardan dolayı dağılmaya başlayan Erdelân Hanedanlığından Süleymaniye’ye göç etmiş ve 1847 yılında vefat edene kadar orada yaşamıştır. Erdelân Hanedanlığı 1867’de Kaçarlar tarafından tamamen ortadan kaldırılmıştır (Zeki Beg, 2012:498).

2. Eserleri

Mesture Erdelân üç önemli eseri günümüze ulaşmıştır. Bunlar iki farklı isimle yayınlanan ve çalışmamızın konusu olan Tarih-i Erdelân ya da bir başka adıyla Tarih’ül Ekrat, Mesture

Erdelân Şiir Divanı ve Şeri'yat Risalesi isimli fıkıh kitabıdır. Sırasıyla bunlara kısaca değinmeye çalışacağız.

3.1. Tarih-i Erdelân: Mesture Erdelân'nın, Erdelân hükümetinin kuruluşundan kendi zamanına kadarki tarihi olayları ihtiva eser eden Farsça yazılmış olup, Kürdistan'ın yerel tarihi ile ilgili önemli bir kaynaktır. Bu Eser Mesture Erdelân tarafından yazılmış iki nüshadan oluşmaktadır. İlk nüsha Nasır Azadpur tarafından tashih edilerek 1946 yılında Tarih-i Erdelân olarak yayınlanan nüshadır. Bu nüshanın elyazmasının akıbetiyle ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. İkinci nüsha British Library'de OR 14108 numarasıyla kayıtlı bulunan ve Cemal Ahmedi Ayin'nin tashihi ile 2005 yılında Erbil'de Aras Yayınları tarafından basılmıştır (Açar, 2020: 27-28). Bu çalışmamızda daha güvenilir olduğu kabul edilen (Kelhor, 2008:108). Nasır Azadppur'un tashih ettiği nüshadan yararlanılmıştır.

Bu değerli eser 2020 yılında Cafer Açar tarafından her iki nüshanın karşılaştırması yapılarak tercüme edilmiş ve Nubihar Yayınları tarafından basılmıştır.

3.2. Şiir Divanı: Hadika-i Emanullah ve Hadika-i Nasriye gibi kaynakların verdiği bilgiye göre Mesture Erdelân çoğu kayıp, yaklaşık yirmi bin kadar beyti olan bir şiir divanı bulunmaktaydı. Bu divanın büyük bir kısmı bölgedeki iç karışıklıklar ve yapılan göçler nedeniyle kaybolmuş, şiirlerinin sadece bir kısmı -yaklaşık 2000 mısra- merhum Hacı Şeyh Yahya Kürdistanî'nin (Kürdistan Maarif Müdürü) o zamanki çabalarıyla 1925'te yayınlanmıştır. Birkaç Kürtçe şiir dışında, Erdelân'nın şiirleri Farsçadır. Hafız-ı Şirazi'nin gazellerinin etkisiyle yazdığı gazeller, genellikle romantik temalar içermektedir (Ruhani, 2003:379). Erdelân'nın geriye kalan şiirleri de çoğunlukla aşk ve romantizm üzerinedir. Şiirlerinde âşk kendisi, maşuk ise eşi Hüsrev Handır (Ahmedi Ayin, 2005:28).

3.3. Şeri'yât Risalesi: Mesture Erdelâni, Ortadoğu ve İslam âlemindeki ilk kadın tarihçi olmasının yanı sıra, ilk kadın fıkıh yazarı olma özelliğine sahiptir. Şeri'yyât Risalesi, kitabın önsözünde Erdelân'nın kendi deyimine göre döneminin kadınlarını mezhepleri ve dini vecibeleri hakkında bilgilendirmek üzere kaleme alınmıştır. Kitap, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde akaid konularından zat, sıfat, mebd ve nübuvvet konularını, ikinci bölümde ibadet konularından olan namaz, temizlik, abdestin şartlarını ve bozulma sebepleri ile abdesti bozan halleri, üçüncü ve son bölümde ise hayattakilerin guslü ile ölü yıkama konularını ele almıştır. Şafii mezhebinin İslam akaidi ve ibadet esasları üzerine yazılmış, dini vecibeleri yüzeysel ve kısa bir biçimde ele alan bu kitabın bir diğer özelliği de zaman zaman Şafii mezhebi ile Şii mezhebinin karşılaştırmasıdır. Kitabın dili Farsçadır ve 2014 yılında Nûbihar Yayınları tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

3. Literatür

Günümüze kadar başta Erdelân Hanedanlığı olmak üzere Tarih-i Erdelân ve Mesture Erdelân hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların büyük çoğunluğu Farsça olduğundan çalışmamızda kaynak olarak daha çok bu dilde yazılmış makale ve eserlerden istifade edilmiştir. 2011 Yılında İran'ın Kürdistan Vilayeti merkezi Senendec'teki Kürdistan üniversitesi Kürt Dili ve Edebiyatı Araştırma Enstitüsü tarafından "Uluslararası Erdelan Beyliğini Tanıtma Konferansı" düzenlenmiştir. Erdelan Hanedanlığı ve Mesture Erdeâlan üzerine onlarca makalenin yayınlandığı bu konferansın dili Farsça ve Kürtçe idi. Çalışmamızda

bu makalelerden çalışmamızla ilgili olanlardan istifade edilmiştir. Şimdi genel olarak Mesture Erdelân ve eserleri üzerine yapılmış çalışmaları ele alacağız.

Radfar, “Mesture Kürdistan-i Şiir, Sanat ve Tasavvufun melikesi” başlıklı makalesinde Mesture Erdelân’ın karakterinin sanatsal yönünü ele almaktadır. Makalede kadın şairlere dair yazılan tezkireler hakkında bir giriş yapıldıktan sonra Mesture Erdelân kısa bir biyografisi verilmiş ve şiirsel üslubu incelenmiştir. Radfar’e göre Mesture Erdelân şiir tarzı, Kaçar dönemi şairlerinin çoğu gibi “Sepk-i Iraki ya da başka bir deyişle Irak üslubu şiir tarzına dâhildir. Tasavvufi, dini temaların yanı sıra sosyal ve toplumsal konuların da işlendiği Iraki üslubunda olduğu gibi onun şiirlerinde de tasavvufun yanı sıra çağının ve zamanının sosyal temalarını işlediği dile getirilmiştir.

Amjadi ve Toloui Azar, "Mesture Erdelân ve Pervin İtisami'nin Şiirlerinin İncelenmesi ve Şiir Tarzlarının Analizi" başlıklı makalelerinde Mestura ve Pervin İtisami'nin şiirlerini karşılaştırmışlardır. Bu araştırmaya göre Mesture Erdelân ve Pervin İtisami'nin şiirleri tema bakımından birbirinden farklıdır. Aşkta, maşuktan ve rakipten şikâyet gibi temalar Erdelân’ın şiirlerinde en çok işlediği temalar, Pervin İtisami şiirlerinde daha çok ahlaki konuları işlemiştir. Makalede her iki şairin ortak yönleri ise; kadın meselelerine değinilmesi, Sadi ve Hafız gibi seleflerin şiir tarzlarının örnek alınması ve işlenmesi, şiirlerin kompozisyonunda şiir yazma geleneğine hâkim olunması olarak dile getirilmiştir.

Salimi ve Nemati, "Mesture Erdelân ve Ayşe Teymuri'nin Şiirlerinde Ortak Dini Temalar" adlı makalelerinde bu iki Kürt şairin şiirlerini ortak dini temalar açısından analiz etmişlerdir. Makalede, aynı dönemde farklı iki ülkede biri Mısır diğeri İran’da yaşamış ve farklı iki dilde Arapça-Farsça şiirler yazmış bu iki kadın şairin şiirleri başörtüsü, iffetle gurur duyma, dini ibadetleri övme ve Kur’an-ı Kerimden birebir alıntılar yaparak şiir yazma gibi ortak yönleri ele alınmıştır.

Muhammed Kelhor, "Mesture'nin Yaşamında ve Tarihinde Animus'un Rolü Üzerine Düşünceler" adlı makalesinde; psikolojik bir yaklaşımla Tarih-i Erdâlan kitabını Jung'un öğretilerinden yola çıkarak eleştirmiş ve Animus'un (kadının kişiliğindeki erkek) kitabı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Kelhor makalesinde, disiplinlerarası bir bilim olan ve tarihçilerden çok psikologların daha fazla ilgi gösterdiği tarih psikolojisine kısa bir giriş yaptıktan sonra, bu alanın öncüsü olan Carl Gustav Jung'un (1875-1961) bu alandaki teorilerine yer vermiştir. Ünlü bir psikanalist olan Jung'un, zamanın ve tarihin insan ruhu üzerindeki etkilerini incelediğini belirttikten sonra, onun analitik psikoloji ekolünde kolektif bilinçdışı teorisinin bir parçası olan “Anima” (animayı da bir erkeğin bilinç dışı kadın tarafı) ve “Animus”u (bir kadının bilinç dışı erkek tarafı) detaylı olarak açıklamıştır. Devamında Mesture Erdelân İslam dünyasındaki kadın tarihçilerin öncüsü olmasına rağmen, onun yazı stiline geleneksel ve eril tarih yazım tarzının bir devamı olduğunu belirtmiştir. Bunun sebebi olarak da o zamana kadar erkek tarih yazımı geleneğinin hâkim olması ve kadın tarih yazımı geleneğinin bir arka planının olmayışı olarak açıklamıştır. Dolayısıyla Mesture Erdelân bu kitaptaki anlatımının önemli bir kısmının erkek anlatımı olduğu sonucuna varmıştır.

Erdelân'ın Tarihi ile ilgili yazılan bir başka makale ise Behzad Mafakheri'nin, “Mesture Erdelân’ın Tarihçiliği Üzerine” isimli makalesidir. Mafakheri bu yazısında, Mesture’nin Tarih

yazıcılığını ve tarih yazımının motivasyonuna işaret ettikten sonra, onun tarih yazımının en önemli bileşenlerinin “Meşîetçi düşünce tarzı” ve Erdelân egemenliğini meşrulaştırmak” olduğunu belirtmiştir. Makhhari'ye göre onun yazı stili, klasik edebiyat örneklerini benimseyen edebi üsluptur ve olayların aktarılmasında şiirsel ruhu, şefkati ve kadınsı duyguları hissedilmektedir. Makalede geleneksel tarih yazımının hâkim olduğu Tarihi Erdelân kitabında çoğunlukla siyasi olaylar ve savaşların anlatıldığı, çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel konuların yeterince ele alınmadığı eleştirisi yapılmış ve askeri tarih, siyasi ve askeri haberciliğin renginin hâkim olduğuna değinilmiştir. Ayrıca Mesture Erdelân tarih yazımı yaklaşımının, onun “Meşîetçi” düşünce yapısından dolayı rasyonalist olmaktan çok determinist bir tarihçi olduğunu ifade etmiştir.

Kadimi Kaydari, "Kürdistan'ın Yerel Tarihçiliği ve İran'da İlk Kadın Tarihçinin Ortaya Çıkışı" başlıklı makalesinde, Tarih-i Erdelân de dahil olmak üzere Kürdistan'ın yerel tarihine ve bunların yazılma nedenlerine değinmektedir. Yazar makalenin giriş bölümünden sonra Hamza İsfahani'nin “Tarih-i İsfahan”, Hüseyin Kumi'nin “Tarih-i Kum”, İbn-i İsfendiyar'ın “Tarih-i Teberistan” vb. kitaplar üzerinden İran'daki tarih yazımının motivasyonunu ve özelliklerini belirtmiştir. Kaydari'nin görüşüne göre Kürdistan'ın yerel tarih yazımı, İran tarihçiliğinin birçok özelliğini taşımaktadır. Özellikle “Şerafname” “Hadika-i Naseri” ve “Tuhfe-i Naseri” gibi Kürdistan coğrafyasının dağlık özelliklerini, nehirlerini, su kanallarını, eyalet ve beldelerini, kabile ve halklarını, gelenek, göreneklerini tarihi olgular ve olaylarla bağlantılı bir şekilde ele alan kitaplar bu kategoridedir. Ancak Hüsrev Bey Erdelân'ın “Lübb'üt-tevarih” ve Mesture Erdelân tarafından yazılan “Tarih-i Erdelân” gibi bazı yerel tarih kitapları, Kürdistan'ın siyasi tarihi ve Erdelân yöneticilerine odaklanmış ve dolayısıyla İran'daki genel yerel tarih yazımı özelliklerini taşımamaktadırlar. Ancak bir bütün olarak değerlendirildiğinde Kürdistan'ın tüm yerel tarih kitaplarında, İran yerel tarih yazıcılığındaki ana motivasyonlarını görmek mümkündür. Örneğin: Vatanseverlik, toprak ve millete bağlılık, yerel yöneticilerin teşvik edilmesi gibi özellikler bunlardan bazılarıdır.

Farzi ve Racabi "Kürdistan'daki Erdelân Ailesinin Siyasal-İdari Yapısı" başlıklı makalelerinde bu ailenin siyasi ilişkilerini ve idari unsurlarını incelemektedir. Makale, Erdelân ailesinin siyasi-idari yapısını, siyasi ilişkilerini ve idari unsurlarını inceliyor. 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar bu aile İran'ın önemli eyaletlerinden biri olan Kürdistan'ın yönetiminden sorumluydu. Makale ilk elden kayıtlara dayanarak, Safevi döneminin önemli yönetici ailelerinden biri olan bu aileyi kısaca tanıtırken, bu ailenin siyasi ve idari yapısını, merkezi hükümet üzerindeki etki ve nüfuzunu ortaya koymaya çalışmıştır (Farzad ve Racabi; 2014). Erdelân hanedanlığının idaresi altındaki bölgede hatırı sayılır bir güce sahip olduğunu, merkezi hükümetin bu hanedanlığa özerklik tanınmasının, idaresi altındaki bölgenin öneminin bir kanıtı olduğunu ifade eden yazıya göre: Kürdistan eyaletinin valileri, Safevi hükümetinin başlarında, özellikle Şah İsmail döneminde fazla bir yetkiye sahip değillerdi. Şah İsmail, ülkede dini bir politika yürütmesi nedeniyle tüm Kürtlerin desteğini ve itaatini alamadı. Dolayısıyla Çaldıran savaşında Kürtlerin desteğini alamadığı için Safevilerin yenilgisine neden oldu. Bu yenilgiden sonra Kürdistan bölündü. Makalede Erdelân valilerinin Şah Abbas döneminde güçlerinin zirvesinde olduklarını, çünkü Erdelân ailesinin bu dönemde Safevilerle aile bağı kurduğu yazılmaktadır. Valilerin padişahlardan sonra en yüksek mevkiye sahip olduklarını ve kendi topraklarında özerk bir orduya ve askeri güce sahip olduklarını hatırlatmakta yarar var.

Barferohti ve İmadi, "Fetret Döneminde Erdelân Emirliği'nin Durumu" isimli makalelerinde Kaçar döneminde Erdelân ailesinin siyasi durumunu ve İran tarihinde oynadığı rolü ele almaktadır. Makalede Erdelân ailesinin, Nadir Şah Efşari'nin hükümdarlığı sonrası ve Kaçar hanedanlığının kurulmasından hemen önceki siyasi çatışmalardaki rolüne dikkat çekilmektedir. Erdelân ailesinin bu dönemde gücün zirvesinde olmasına rağmen, İran'ın siyasi tarihine hükümdarlık vadinde bulunmak yerine, bunu reddedip başka hükümetlere tabi olmayı tercih etmelerinin sebepleri incelenmektedir.

Görüldüğü üzere hem Erdelân Hanedanlığı üzerine hem de Mesture Erdelân'nın şahsiyeti üzerine farklı konularda birçok çalışma mevcut. Çalışmaların çoğu tarihsel-politik bir yaklaşıma sahip olsa da bazı çalışmalar edebi, tasavvufi ya da psikoloji gibi başka yaklaşımları da ihtiva etmektedir. Hem burada verdiğimiz literatürde hem de Kürt ve Fars edebiyatçıları tarafından zaman zaman Mesture Erdelân'nın dönemindeki İslam toplumunda ataerkil hegemonyanın baskın olmasından kaynaklı, kendisinin de erkek gibi davranmaya çalışarak eksik yanlarını bu şekilde kapatmaya çalıştığı dile getirilmiştir. Böyle bir yaklaşımın, Erdelân'nın kadın kimliğine ve bu kimliği ile dönemine ve günümüze damga vuran çalışmalarına hakaret sayılacağı unutulmamalıdır. Konumuzun kısıtlılığından dolayı bu çalışmada genişçe değinemeyecek olsak da bu konuda bir iki hususa değinmek yararlı olacaktır. Kürt toplumunda diğer doğu toplumlarında olduğu gibi ataerkil bir yapı söz konusu olsa da kadınlar her zaman şairlikleriyle, dengbejlik rolleriyle, özellikle sözlü mersiye geleneğindeki güçlü yönleriyle sözlü ve yazılı edebiyat geleneğinde hep önemli bir konumda yer almışlardır. Kaldı ki Mesture Erdelân'nın yaşadığı Sine toplumunda dönemin Osmanlı ve Irak topraklarında hakim olan sünni selefî gelenekten çok, Yaresan geleneğinin hakim olduğu bir atmosfer söz konusudur. Bu da Avrupa da bile kadınların erkek ismiyle eserlerini zar zor yayınlattığı bir dönemde, bu toplumda Mesture Erdelân ve birçok benzeri şahsiyetin özgürce kadın kimlikleriyle özellikle edebiyat alanında takdire şayan eserler vermelerine neden olmuştur. Dolayısıyla Mesture Erdelân gibi birinin günümüzde bile eserlerinin ve şahsiyetinin kadın kimliği ve bilge yönü dışında bir takım psikolojik temellere dayandırılarak açıklanması doğru değildir.

4. Tarih-i Erdelân Kitabının Muhtevasının Kısa Bir Değerlendirilmesi

Bu bölümde pek çok açıdan araştırmaya değer Tarih-i Erdelân kitabı'nın muhtevasını kısaca değerlendirmeye çalışacağız. Kitabın ağır edebi bir dili olduğundan, özellikle bire bir alıntılarının çevirisi, yazıldığı dildeki edebi çağrışımları vermeyebilir. Kitabın en önemli özelliği edebi yönü olduğundan, ilk olarak "Dil ve Edebi" özellikleri sonrasında "Tarihi Özellikleri" ele alınacaktır. Kitapta coğrafi olarak çok ayrıntıya girilmediğinden, coğrafya başlığı kısaca değerlendirilecektir. Yine maalesef Tarih-i Erdelan kitabı üzerine çalışma yapan birçok araştırmacının da eleştirilerine maruz kalan, kitabın sosyal ve kültürel hayatı çok yansıtmamasından dolayı sosyoloji bölümüne de kısaca değinilecektir.

4.1. Dil ve Edebi Özellikleri

Kitabın dil özelliklerine dair şunlar söylenebilir; Kitap Farsça dilinde yazılmıştır. Arapça kelimelerle birlikte o kelimelerin öz Farsça karşılıkları kullanılmıştır. Erdelân, Farsça ve Arapça kelimelerden istifade ederken aşırıya kaçmamış, onları dengeli bir şekilde kullanmıştır.

Bu durum, kelimelerin daha ahenkli ve tesirli olmasını sağlamıştır. Yazarın, kitapta Baba Erdelân'la ilgili yazdığı pasajda hem Arapça hem Farsça kelimelere yer vermiştir:

“Baba Erdelân, açık görüşlü, temiz yaradılışlı, iyi huylu ve doğru itikatlı bir yönetici idi. Vaktini Hak Teâlâ'ya ibadetle geçirir, çirkin ve yerilen amellerden kesinlikle uzak dururdu. Vilayet onun adaletiyle mâmur, halk da onun cömertliği ile mutlu idi... Sonunda ecel şerbetini içip ahiret yurduna göç etti. Hüküm O'nundur ve dönüş O'nadır” (Erdelân, 1946:8).

Kaçarlar (1794 ile 1925 yılları arasında İran'da hüküm sürmüş devlet) döneminde genel olarak kaleme alınan kitaplar sade bir üslupla yazılmıştır. Mesture Erdelân da kendi tarih kitabını kaleme alırken bu sade üslubu tercih etmiştir. Kitabın mukaddimesinde kendinden önceki tarihçilerin yazım usulünü takip ederek “Allah'a hamd u sena” ile başlamıştır:

“Hamd ve şükür doğmamış ve ölmeyecek, ezeli ve ebedi olan Allah'adır. O Allah ki zatındaki paklıkta eşi yoktur. Rezzak olup, sıfatlarının hepsi tek ve benzersizdir. Doğmamış, doğrulmamış ve bir dengi olmayan Allah'ı tesbih ederim. Kalem tutan parmaklar O'nun hamdını yazmaktan acizdir. Öyle bir ilahtır ki ne kalem ne de dil O'na olan şükürüne yerine getiremez. Söz, O'nu övmeye ile güzelleşir ve konuşma O'na yakarış ile yerini bulur. O'nu vasfetmeye söz yetmez. O'nu anlatmak için dile getirmek yeterli (Erdelân, 1946:1)”.

Erdelân, Allah'a övgüden sonra edebi geleneğe uyarak İslam Peygamberi Hz. Muhammed (sav) ve ailesine salat ve selamlarını arz eder:

“Salat ve selam, kudret kaleminin ilk neticesi, Peygamber neslinin bir üyesi, iki âlem ve feleğin, ins ve cinin yaratılma nedeni, kendisi olmasaydı başka hiçbir mevcudatın yaratılmayacağı can, yaratılmaktan amaç; O'nun gelişi olmasaydı kudret kalemi yaratılacak hiçbir canlı yazmayacağı zat, Âdem ve Havva'nın yaratılma nedeni, kalem ve levhi mahfuzun varoluşunun aslı olana olsun!” (Erdelân, 1946:1).

“Muhammed, din ve dünyanın şahı günahkârların ve kusurluların şefaathisidir” (Erdelân, 1946:1).

Tarih-i Erdelân mukaddimesinin özelliklerinden biri de edebi bir üsluba sahip olmasına ek olarak bir ahenk barındırıyor olmasıdır

“Öyle bir mabud- dur ki kalem ve dil onu hakkıyla övmekten acz ve utanç içinde- dirler. Sözün güzeli onu hamd ve tesbih ile başlayandır. Nutkun faziletlisi ona övgü ve onu tesbihle süslenmiş olandır. Âkillerin akli onu yüceltmekten aciz, fazılların fazlı onun vasıflarını beyan edememekten çaresiz. Sabah aydınlığı kaynağını o hazretin nurunun hüzmelerinden alır ve aydınlığını onun zatının nurunun yansımalarından” (Erdelân, 1946:1).

Sözdeki ahenk, yazarın eşanlamlı kelimeler kullanması, tekrar ya da kelime zenginliği için başvurduğu ifadeler gibi edebi sanatlardan istifade etmiş olmasındandır.

“Vasıflarını anlatmakla olmaz tamam, bu yüzden sükût etmektir doğru olan” (Erdelân, 1946:1)

Bunlara ek olarak, Kur'an ayetlerine yer verilmesi: "Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir"⁵. Din büyüklerinin rivayetlerine yer verilmesi "Eğer sen olmasaydın ins, cin ve felekleri yaratmazdım"⁶ metni yapı ve ifade bakımından kuvvetlendirdiği gibi içerik olarak da zenginleştirmiştir

Yazar, Allah'a hamd u sena ve son Resule ve Resulün ailesine salat ve selamdan arz edip, kendisini tanıtp, bu kitabı ne için kaleme almak istediğini ifade ettikten sonra, kitabın asıl muhtevasına başlamıştır.

"Silsile-i âliye-i Benî Erdelan'ın hayır ve saadet dolu hallerini benden önce yazılmış eserlere müracaat ederek, benden öncekilerden duyduklarına yaslanarak ve bizzat müşâhade ettiklerimden yola çıkarak bu nüshada beyan ettim. Bu nüshayı okuyacak ve bu mevzular üzerine çalşacak olanlardan dua beklerim"(Erdelân, 1946:3).

Kitabın yazım üslubu hemen hemen önsözde kullanılan üslup ile aynı olsa da arada ki tek fark daha sade ve daha akıcı bir dil kullanmasıdır.

Tarih-i Erdelân kitabının kaleme alınışında en çok istifade edilen edebi sanatlara örnek olarak benzetme, istiare (bir kelimenin geçici olarak başka bir manada kullanılması) ve telmih (işaret etmek, atıfta bulunmak) zikredilebilir. Yazar bu edebi sanatlardan istifade ederken aşırıya kaçmamış, metnin ihtiyacı kadar kullanmış ve dengeyi bozmamıştır. Örneğin:

"Adaletin bulutuyla yönetim çimenleri sulandı ve sevgisinin berraklığıyla saadet fidanı tazelandı" (Erdelân, 1946: 27).

Bu örnekte; Yönetim çimenleri, adalet bulutu, saadet fidanı gibi ibareler teşbih sanatının unsurlarıdır.

"Âdem ile Havva'nın yaratılış sebebi ve levhi kalemin yaratılış sebebidir" (Erdelân, 1946:2).

"Burada Hz. Âdem ile Havva'nın hikâyesine atfen telmih sanatı kullanılmıştır".

"Cesaret ormanının aslanı, ülkeler fatihi, cömertlik meydanının hâkimi, yiğitlik semasının şahini Han Ahmed Han-ı Kürt, bütün çaba ve gayretiyle Bilbas, Revanduz ve İmadiye mülklerinin işlerini yoluna koyduktan sonra Dasnî ve Halidî tâifelerini terbiye etmek ve onlara bir ders vermek üzere cesaret merkebinin mahmuzladı ve mezkur taifelerin üzerine yürüdü" (Erdelân, 1946:40).

Cesaret ormanının aslanı, yiğitlik semasının şahini, cömertlik meydanının hâkimi gibi ifadeler açık istiareye birer örnektir.

Genel olarak, kadınlığa has letafeti, şairlik yeteneği ve edebi olarak ifade kudreti baştanbaşa kitabın bütününde gözlemlenebilir. Mesture'nin Tarih-i Erdelân kitabında en çok kullandığı olgulardan birisi çeşitli şekillerde ifade ettiği ölümdür. Örneğin:

"Baba Erdelan tecrübe ve tedbir sahibi, pak tabiatlı, hoş ahlâklı ve dürüst itikadlı bir emir idi. Halk arasında alicenaplığı ve övgüye değer hasletleri ile meşhûr ve marûf idi. Her ne kadar

⁵ Nur suresi, 35. Aayet

⁶ Kuutsi Hadis

kendisi hâkim ve muktedir idiye de Hak Teâla'nın emir ve fermanlarından yüz çevirmez, onun nehyettiği şeylere tevessül etmezdi. Bu ahvâl üzere bir müddet Kürdistan'da hükümlanlık yaptı ve sonunda ecel şerbetini içip ahirete göç etti. Hüküm O'nundur ve dönüş O'nadır En nihayetinde Bütün nefisler ölümü tadacaktır. Kendi ameliyle huzur bulmuş bir şekilde cennete doğru yöneldi" (Erdelân, 1946:8)

Bu ve bunun gibi örnekler kitapta geçen başlıca edebi söylemlerin kısa bir örneğidir. Dolayısıyla buna benzer daha birçok anlatımın yer aldığı ifadelerle rastlamak mümkündür.

4.2. Tarihi Özellikler

Erdelân Hanedanlığı, İran'ın önemli eyaletlerinden biri olan Erdelân'lıların Kürdistan'ının hâkimiyetini 600 yüzyılı aşkın süre ellerinde tutmuşlardır. Bu hanedanlığın yönetimde ki yeri, Safeviler Döneminde merkezi hükümet tarafından seçilmeleriyle tamamıyla sabitlenmiş oldu.

Tarih-i Erdelân'nın tarihsel önemi, bölge tarihinin mühim bir dönemine ait olayları rivayet ediyor olmasıdır. Kitapta 13. Yy dan 19. Yy kadar Erdelân Hanedanlığının inişli çıkışlı süreci zikredilmiştir. Bu dönem Moğol saldırısıyla başlayıp, sırasıyla Harezmsâhlar, İlhanlılar, Timurular, Safeviler ve Kaçarlar'ın yönetimde oldukları zaman dilimini kapsar.

İran'ın kuzey batısında kurulan Erdelân Hanedanlığı, İran'daki Safevi, Afşar, Zend ve Kaçar hanedanlıklarına bağlı olarak uzun yıllar siyasi varlık göstermiş siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda büyük bir tecrübe ile Kürt tarihinde önemli bir iz bırakmıştır. Hanedanlığın konumunun Osmanlı Devleti ile İran merkezi devletleri arasındaki sınır bölgesinde yani bu güçlerin mücadele güzergâhlarında yer almasından dolayı Safeviler ile Osmanlılar arasında ki ilişkide hassas bir rol oynamıştır. Safevi Hükümeti, mezhebi olarak birbirlerine muhalif olmalarına rağmen bu önemli bölgenin yöneticisi olan bu hanedanlıkla ilişkilerinde her zaman temkinli olmaya çalışmıştır. Tarihi boyunca yaklaşık 698 yıl hüküm süren bu beylik, birçok tarih kitabında yer almıştır (Ferzi ve Recebi, 2015:145). Mesture Erdelân, Erdelân Hanedanlığı'nın iktidar seyrinde, "bilinen en büyük Kürt aşireti olmasına" dikkat çekilmiştir (Büyük İslam ansiklopedisi, 504:7). Dolayısıyla bu hanedanlık döneminde bölgeye dair yazılan ilmi ve edebi çalışmalar da Kürdistan tarihi açısından büyük önem arz etmektedir.

Mefahiri'nin ifadesine göre Mesture Erdelân'dan çok önce Kürdistan'ın Kürt beldeleri ve vilayetlerinin tarihi, Safeviler'in ortaya çıkışına kadar İslam'ın egemen olduğu devletler tarihindeki umumi tarihte yer almaktadır. Kürdistan'ın yerel tarih yazıcılığı Safeviler döneminde Şeref Han Bitlisi'nin kaleme aldığı Şerefname ile başlamış ve Kaçarlar döneminde Muhammed Şerif Kazi'nin Zubdeti't Tevarih isimli kitabı ile Hüsrev Bey Erdelân'ın Lübüt tevarih ve Mesture Erdelân Tarihü'l Ekrad (Kürt Tarihi) ya da diğer adıyla Tarih-i Erdelân gibi eserlerle zirveye ulaşmıştır (Mefahiri, 2022:80).

Mesture Erdelân bu hanedanlıkla ilgili kitabını yazarken, kaynak olarak kendisinden önce yazılmış Muhammed Şerif Kazi'nin "Zubdeti't Tevarih" ve Hüsrev Bey Erdelân'nın "Lübb'üt-tevarih" yazımlarından ve mektuplarından istifade etmekle birlikte kendi müşahede ettikleri ve duyduklarından da yararlanmıştı. Erdelân kendi yeteneği ölçüsünde, olayları beyan ederken üslup sahibi bazı yazarların yazdıklarından istifade etmiş, kaynak ve alıntılar konusunda sadakatle davranmıştır. Örneğin Zübdetü't Tevarih ve Lübbü't-tevarih'den kaynak olarak

yararlanmış ve kendi kaynaklarının adlarını tarihi yorumlarının arasında sadakatle zikretmiştir. Yeri geldiğinde de Zübdetü't Tevarih ve Lübbü't-tevarih'in karşılaştırma ve uygulamasını da yapmıştır. Bazen de sözün doğruluk ve sahlılığına vurgu yapmak için başka şahitlerle de sağlamlasını yapmaya çalışmıştır (Kaydari, 2009:124).

Kitabın bazı sayfalarında başvuru kaynaklara işaret edilmiştir:

“Birçoklarına göre silsile-i âliye-yi Benî Erdelân'ın soyu Erdeşir Babekan'a dayanmaktadır. Merhum Muhammed Şerif Kadı Erdelân tarafından telif edilen eser ile Muhammed Bey Erdelân'nın oğlu Hüsrev Bey'in eserinde Erdelânların iktidarlarının ilk zamanları ile ilgili malumatlara yer verilmiştir” (Erdelân, 1946:7-8).

Yine buna benzer:

“Rahmetli Molla Muhammed Şerif'in kaleme aldığı kitapta şöyle deniyor: Hülaku Han İsfahan'a girdikten sonra şehirde halkın coşkulu karşılaması ve türlü nimetleriyle ağırlandı”(Erdelân, 1946:34)

Olayların tarihlerini, valilerin yönetim şekli ve görev tarihlerini düzenli bir şekilde vermesi Mesture Erdelân kitabını yazarken tarih yazım kurallarına riayet ettiğini göstermektedir. Kitabına Beni Erdelân Hanedanlığının kurucusu Baba Erdalân'ın hükümdarlığını anlatarak başlayan yazar, sırasıyla haleflerini yazarak devam etmiştir. Örneğin; “Baba Erdelân'ın hükümdarlığı”, “Kelul Bin Baba Erdalan'ın hükümdarlığı”, “Hızır bin Kalul'un hükümdarlığı”, “İyas bin Hızır'ın hükümdarlığı”, “Hızır bin İlyas'ın hükümdarlığı” şeklinde hanedanlığın yıkılışına yani eşi Hüsrev Han'ın oğlu Rıza Kuli Han'ın hükümdarlığının sonuna kadar olan süreyi yazmıştır. Hüsrev Han dönemini kendisi için somut olmasından dolayı daha detaylı ve nitelikli dile getirmiştir.

Mesture'nin zaman zaman kaynak olarak kullanılması sınırlı olsa da verilen malumatların yeterliliği için şiirden istifade etmesi ve bilgilerin yarınlara ulaştırılması için gereken dikkati göstermesi bu konudaki hassasiyetini ve ciddiyetini göstermektedir (Mefahiri, 2022:92).

“Emanullah Han tarafından atanan vali işleri tam bir güvenle halletti ancak bir süre sonra yine bencilliğine yenilip, kendi yararına işler yapmaya başladı:

İnsanın doğasına yerleşince kötü huy Ölüm anına kadar insandan ayrılmaz

Böylece tekrar kardeşleriyle birleşip, fitne ve fesadın kapılarını açtılar” (Erdelân, 1946:153).

“1845 Yılında Necip Paşa Rum padişahının emriyle Bağdat'tan otuz bin süvari ve yirmi urban topu ile Rum ve İran'a muhalefetten dem vuran Baban paşası Ahmet Paşayı cezalandırmak ve Şehr-i Zur'daki yönetimi ele geçirmek için yola çıktılar. Bu niyetle Kuy ve Harir'e girdiler. Birkaç gün Ahmet Paşa ile müzakere edildi. Sonunda Ahmet Paşa dört alay asker, iki üç bin süvari ve dört urban topuyla delirane bir şekilde Necip Paşa'nın üzerine yürüdü ve karargâhını onun askerlerinin üç mil uzağına kurdu. İki ordunun savaşmaya karar verdikleri sabahın gecesi, Ahmet Paşa'nın askerleri arasında anlaşmazlık meydana geldi. Sonunda söz ölüme, konuşma mücadeleye dönüştü. Böylece Paşa'nın hükmü geçersiz oldu ve Baban'ın soylularından bin atlı ve iki yüz askerle birlikte gecenin karanlığında tüm askeri teçhizatlarını

ve toplarını geride bırakarak, sabaha doğru Süleymaniye'ye vardılar. Oradan da evlerini barklarını yükleyip Sine'ye geldiler” (Erdelân, 1946:194).

Mesture Erdelân kitabı boyunca tarihi bilgileri aktarırken detaylara girmeden olayları anlatmıştır. Bu kitabını yazdığı dönemdeki kaynakların sınırlılığında kaynaklanmıştır. Birçok konuda sadece birkaç tarihi kitaptan yararlanabilmiştir. Dolayısıyla anlattığı konuların detaylarına girmek kendisi içinde zor görünmektedir. Ancak yukarıdaki pasajdan da anlaşılacağı üzere detaylarını bildiği konuları anlatırken ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

Böylece Mesture Erdelân, kendisinin de bağlı bulunduğu Erdelân Kürt Hanedanlığının yaklaşık 600 yılı aşkın iktidar tarihini savaşlarıyla birlikte yazmış ve açık bir dille okuyucuya sunmuştur. Bugüne kadar Erdelân Kürtleri iktidarlarını kaleme alan eserler olsa da daha önce dile getirmiş olduğumuz gibi, bu kitabın yazarının kadın olması ve kendisinin Erdelân Hanedanlığına mensup biri olması bu kitabın diğer eserlerden farklı olma özelliğini öne çıkartmaktadır. Mesture Erdelân bu hanedanlığın bir ferdi olması, onlarla yakın bir temas içinde bulunmasından dolayı onun müşahede ettikleri kitaptaki bilgilerin doğruluğu ve sahihliği açısından büyük önem arz etmektedir.

Mesture'nin, Tarih-i Erdelân kitabını kaleme almasındaki nedenlere gelince, bu konuda çeşitli görüşler mevcuttur. Muhammed Kelhor, Mesture'nin bu eseri kaleme almasında iç ve dış etkenlerin etkili olduğunu ifade etmiş ve iç etken olarak; “Mesture'nin İçindeki Adam” yani Mesture Erdelân dönemin ilim sahibi erkeklerle rekabet etme arzusunun yattığını ve bu rekabeti yazılarıyla göstermeye çalıştığını belirtmiştir. Dış etken olarak da “Erdelân Hanedanlığının çalkantılı dönemi olarak dile getirmiştir (Kelhor, 2018:28).

Yine Kelhor ve bazı araştırmacılara göre Mesture Erdelân'yi *Tarih-i Erdelân*'ni yazmaya iten sebebin; Kaçar Şahı Feth Ali'nin kızı ve Mesture Erdelân kuması olan Hüsnü Cihan Hanım ile olan rekabet hissiyatıdır. “Erdelân'nın bu kitabı yazmasındaki asıl motivasyonun Valiye Hatun (Kuması) ve oğullarının yönetim şekillerini eleştirmek olduğunu söylemek mümkündür. Temeli Mesture'nin animus yönüyle, Kaçar şehzadeleri olan Valiye hatunla Tuba hatuna karşı hissettiği kadınsal rekabete dayanan bir eleştiridir. Çocuksuz ve dul olan Mesture Erdelân Kaçar Şahının kızı Valiye Hatun ve Erdelân hükümetinin valileri ve yarı Kaçar sayılan oğulları Rıza Kali Han ve Emanullah Han ile Valiye Hatunun yeğeni ve aynı zamanda Rıza Kali Hanın eşi olan Tuba Hatuna karşı tek stratejisi Tarih-i Erdelân kitabında yer alan bu eleştirilerdir” (Kelhor, 2018:120).

Mesture Erdelân bu kitabı yazmasındaki asıl motivasyonunu kesin olarak ifade edebilmek mümkün olmasa da onun münevver kişiliği ve hayatı araştırıldığında, asıl motivasyonunun kadınlar arasındaki rekabet gibi basit bir nedene dayandırılması pek de inandırıcı görünmemektedir. Erdelân'nın edebi ve ilmi şahsiyetine bakarak bu kitabı kaleme almasındaki asıl etkenin, onun tarihe ve yazmaya olan ilgisi, Erdelân Hanedanlığına karşı taassup düzeyindeki bağlılığını dile getirebiliriz. Onun zamanının çoğunu Erdelân Hanedanlığının kütüphanesinde geçirmesi ve orada ki kitapları mütalaa etmesi, aynı zamanda tarih ilmine karşı özel bir ilgisinin olması, onu Kürdistan'ın siyasi tarihi ve Erdelân Hanedanı'nın tarihsel konumu ile ilgili yazı yazmaya yöneltmiştir. Bundan dolayı, “El Değmemiş İnci” olarak gördüğü Kürdistan hakkında kaleme alınmış kitapları okumaya başlamış ve kendinden önceki

tarihçiler, anlatılar ve kendi müşahede ettikleriyle “Erdelân Hanedanlığının Saadeti ve Hayırlı Vaziyetlerini” yazmaya niyetlenmiştir. Mesture, böylelikle 1846 yılında Kürt Tarihi ya da diğer adıyla Tarih-i Erdelân kitabını kaleme almıştır. Kitabını, Kürdistan’ın siyasi tarihi ve Erdelân Hanlığının yönetiminden Hüsrev Han’ın idare de muvaffak olamamış oğlu Rıza Kuli Han’ın hükümetine kadar olan zamanı anlatarak bitirmiştir. Öyle görünüyor ki Mesture, geçmiş tarihçiler ile büyükbabası Muhammed Aga Nazır Kürdistanî ve babası Ebu’l Hasan Bey gibi şahsiyetlerin malumatlarından da faydalanmıştır (Kaydari, 2009:88).

Mesture Erdelân’dan önce Erdelân Tarihi hakkında kitaplar yazılmış olsa da kendi ifadesine göre bu kitaplardaki bilgiler eksikti ve bazı yanlış aktarımlar mevcuttu. Bu yüzden o kitapları eleştirel bir gözle ele alıp tekrar yazmaya karar verdi. Mesture bu düşünce ile eskilerin eserlerinden “Teb’i Vekkad” (Parlak ve temiz doğası) ve “Zihni Nekkad” (Eleştirel zihni) ile tamamlayıp Kürt Tarihi ya da Tarih-i Erdelân’ı kaleme almayı hedeflemiştir.

Mesture Erdelân, Tarih-i Erdelân kitabının önsözünde bu kitabı nasıl kaleme aldığını şöyle anlatıyor:

“Zaman zaman doğal eğilimim ve fitri rağbetim beni kitap okumaya yöneltirdi. Bir gün atalarımın yadigar kalan kütüphanedeki kitaplara ve onların yazdıklarına bakıyordum, bunların arasında Ekrad tarihini anlatan ve vatanımla ilgili yazılmış bir kitap gördüm. Bu kitabı okuduktan sonra Kürdistan’ın ve şehirlerinin durumuna dair yazılmış başka bir eseri de görüp okudum. Her ne kadar ayrıntılı bir şekilde yazılmış olsalar da bazı hususlara değinilmemişti. Bu söz konusu hususlarda izahata ihtiyaç duyulan kısımlar vardı. Ben de bu Mirliğin (Hanedanlığın) bir üyesi ve ardılıydım (Sonraki nesil). Bu silsilenin peyderpey olan zincirinin bir halkası, bir gölgesiydim. Şimdi istidadımın bedenini bu silsilenin nesebi olmakla süslediğime göre, parlak bir doğa ve eleştirel bir zihinle bu kitabı yazmayı görev bildim” (Erdelân, 1946:8).

Bilindiği üzere İslam medeniyetinin orta çağlarında tarih yazarlığı nakli (rivayet ile) ve tahlili (araştırma ile) olmak üzere iki şekilde zikredilmiştir (Seccadi ve Alemzade, 1996:35). Bu sınıflandırmaya göre Tarih-i Erdelân, her ne kadar tahlili yöne sahip olsa da rivayetlerin baskın olması dolayısıyla daha çok ilk kısma dâhildir. Örneğin kitabında rivayet olarak yer verdiği bir pasaj şöyledir:

“Baba Erdelân’ın ölümünden sonra oğlu Kelul, babasının yerine geçti ve vilayetindeki zulüm ve zorbalığı ortadan kaldırdı. Adalet onun varlığı ile hâkim, bolluk ve bereket onun zatıyla payidar olmuştur. Utufet gölgesi hem gayrıya hem reayayı kapsar, şefkat ve merhamet tacı tüm muhtaçların ve ammeyi halkın başında olup, cümlesi onun varlığı ile mutlu ve mesrur, emrine mecbur olmuştur. Öfkesiyle heva ve heves kapılarını kapatmış, cömertliği ile âlemi ihtiyaç ve niyazdan kurtarmıştır...” (Erdelân, 1946:9).

Diğer yöneticiler hakkında da bunun gibi abartılı anlatımlara yer verilmiş ve nadir de olsa tersi söylemlerde de bulunmuştur:

“1710 yılında Hüsrev Han yönetime geçti. Zulüm ve kötü amelleri halkı yordu, huzur ve asayiş kapılarını fakirler ve miskinlerin yüzüne kapattı, zulüm ve sitem binasının temellerini attı. Elinin altındakilere cevr u cefa eyledi. Nemrud’un yolunu ve Şeddad’ın usulünü örnek aldı...” (Erdelân, 1946:56).

4.3. Coğrafi Özellikler

Kürdistan bölgesi coğrafi olarak önemli ve stratejik bir konumda yer almaktadır. Kürdistan bölgesinin coğrafi olarak Asya ve Avrupa kıtalarının geçiş güzergahı üzerinde olması, tarihi ipek yolunun buradan geçmesi bu bölgenin tarihsel süreçlerini ve yönetim biçimlerinin araştırılmasını da önemli kılmaktadır. "Bu bölge, hem coğrafi olarak konumunun stratejik olması hem de üzerinde yaşayan insanların dağılımı açısından büyük bir öneme sahiptir. Ulaşımı zorlaştıran engebeli yolları, sarp ve dağlık oluşu bu bölgeyi dış saldırılara karşı savunmaya münasiptir" (Mir Haydar, 1993:41).

Bu bölgenin köy, belde ve çeşitli yerleşim alanları ve coğrafi konumlarına, Tarih-i Erdelân kitabında yer verilmiştir. Siyasi, toplumsal ve kültürel çalışmalar için bu bilgiler oldukça önem arz etmektedir. Her ne kadar yazar bu konuda ayrıntıya girmemiş, yer ve mekânların ayrıntılı bilgilerine değinmemiş olsa da kitapta yer verilen bilgiler, bu yer ve mekânların daha iyi tanınmasına yardımcı olacak şekildedir. Örneğin yer ve mekânlara dair aşağıdaki hususları nakletmiştir:

"Me'mun Bey bin Münzir oğulları arasında ileride sorun çıkmasın diye âlimlerin maslahatıyla vilayeti oğulları arasında bölüştü ve tebaayı da onlara emanet etti. Onun evlatlarının en büyüğü ve en akıllı, en faziletlilerinden olan Bigeh Bey'e, Zalm, Gulanber, Semiran, Havar, Dudan ve Novsud bölgelerinin yönetimini verdi. Ortanca oğlu Sarhab Bey'e Navi, Marivan, Tanure, Oraman, Mehraban, Kelo, Klas ve Bagoli ile artık bilinmeyen ancak tarihçilerin kitaplarında yazdığı için bizim de dile getirdiğimiz vilayetler olan Ber Kelaş ve Neşkaş'ın yönetimleri verildi. Seruçek, Karadağ, Alan ve Şehrzor'u da küçük oğlu Muhammed Bey'e verdi" (Erdelân, 1946:14).

Görüldüğü üzere Mesture Erdelân vilayet ve şehirlerin genel olarak adlarını vermiş ancak coğrafi konumları hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Yine o vilayetlerde kimlerin yaşadığıyla ilgili de bir malumata yer verilmemiştir. Ayrıca kitapta adı geçen coğrafi yerlerin bir kısmı Kürdistan bölgesinin dışında yer almaktadır ve Erdelân sadece bunların isimlerini vermekle yetinmiştir:

"Nadir Şah, Türkistan gezisinden döndüğünde, yüz binden fazla asker Mazenderan'daki Eşref⁷'de onun huzuruna vardılar" (Erdelân, 1946:78).

"Hüsrev Paşa, menzilleri aştıktan sonra İran ve Rum⁸ sınırlarına ulaştı. Kazlıbaş ordusuyla savaşarak galip geldi. Daha sonra Zalm, Şehrizar, Karadağ, Şehribazar vb. vilayetlerini ele geçirdi. O tarihten günümüze kadar adı geçen vilayetler Rum devletinin mülkiyetindedir" (Erdelân, 1946:51-52).

"Hülagu Han, abisinin yolundan giderek Rum padişahı Sultan Murat ile barışçıl bir ilişki geliştirmiştir. Safavilerin padişahı Şah Abbas'a karşı da barış kapılarını aralamış, böylece topraklarını genişletip, hazinesini doldurmuştur. Zamanının çoğunu savaşmak yerine kale, cami ve medrese inşa etmeye sarf etmiştir. Zalm kalesinin yanı sıra Goran taifesinin başkenti olan ve zamanla harabeye dönen Palangan kalesinin de onarılmasını emretmiştir. Çok sağlam bir kale

⁷ "Eşref" İran'ın Mazenderan Eyaletine bağlı bir şehirdir ve bugünkü adı "Bahşehrtir".

⁸ İran'daki birçok kaynakta Osmanlı İmparatorluğu "Rum Vilayeti" olarak geçmektedir.

olduğu rivayet edilen Palangan kalesi, savaş döneminde düşmanların kaleye girmesini engelleyecek biçimde yapılmıştır. Aynı şekilde benzeri ülkenin hiçbir yerinde olmayan ve yüce yaratıcı tarafından benzeri yaratılmamış bir kale olan Hasan Abad kalesini de restore ettirmiştir” (Erdelân, 1946:17-18).

Bu ve benzeri örneklerde anlaşılacağı üzere Mesture Erdelân söz konusu yerlerin ve kalelerin okuyuculara tanıdık geldiğini varsayarak bunların coğrafi konumlarını, görünüm detaylarını ve diğer özelliklerini tanıtmadan yalnızca isimlerini vermiştir.

“Safevi hükümetinin ömrü tamamlanıp, şevketli sabahı karanlık geceye yaklaştığında hükümlerlikleri sona ermek üzereyken Horasan’dan Fars vilayetine, tükendiği için Horasan’dan Fars’a, Rey’den Irak’a kadar tüm toprakları Afganların hâkimiyetine geçmişti. Ruslar da Mazandaran vilayetinin kontrolünü ele geçirmişti. Rum devleti de batıdaki toprakları ele geçirmişti”(Erdelân, 1946:72).

Bu kısa cümlede Mesture Erdelân, Safevi imparatorluğunun yıkılış döneminde İran’ın dört bir yanının farklı milletler ve ülkelerce ele geçirilmesini dile getirirken aynı zamanda dönemin siyasi durumunu da kısa ve öz bir şekilde tasvir etmiştir.

Genel olarak tarih kitapları kültürel ve sosyolojik çalışmalar için uygun kaynaklardır. Pek çok gelenek görenek, yerel ve dini merasim, insanlar arası iletişim, halkların inançlarıyla olan bağları gibi detaylara bu gibi kitaplarda sıklıkla yer verilmektedir. Ancak daha önce de dile getirdiğimiz gibi Erdelân Kürdistan’daki birçok vilayetin adını vermesine rağmen, burada yaşayan insanlarla ilgili söz konusu detaylara değinmemiştir. Kürtler, asil ve köklü geçmişi olan bir kavimdir ve büyük bir kültürel zenginliğe sahiptirler. Ancak maalesef bu zengin kültüre Tarih-i Erdelân kitabında rastlanmaz. Mesture, bu kitapta giyim kuşam ve mutfak kültürü ile gelenek göreneğin ayrıntılarından bahsetmemiştir. Eğer bu mevzulara değinmiş olsaydı kitabı sosyolojik olarak zengin olmasının yanı sıra okuyucu için daha da çekici ve akıcılığı olan bir kitap olurdu. O, daha çok toplumda yaşanan siyasi olaylar ve savaşlara yer vermiştir. Olayların sosyal, kültürel ve ekonomik boyutuna pek değinmemiştir. Başka bir ifadeyle siyasi ve askeri tarihe karşı haddinden fazla olan ilgisi onun daha çok bu konularda yazmasına neden olmuştur (Mefahiri, 2022:95).

Örnek olarak Mesture Erdelân aşağıda yer alan metninde hastalığın belirtileri ve geleneksel tedavi yöntemleri ile alakalı gelecekte ki okuyucular için yeterince malumata yer vermiş ancak hastalığın kendisine genel olarak değinip, geçmiş olması verilebilir:

"Onun latif bedenine musallat olan kara sevda ve melankoli hastalığı için bir yıl boyunca çeşitli ilaç ve tedavilere devam edilmiş, doktorlar ve hekimler onu tedavi etmek için uğraşmışlardır. Ancak tedaviye cevap vermediğinden onu zincire vurdular” (Erdelân, 1946:45).

Yine kitapta buna benzer: “Onun hükümet tahtına geçmesinden iki yıl sonra, taun belası ‘Allah’ın gazabından yine Allah’a Sığınırız’ vilayete sirayet etti öyle ki 80000 kişi bu hastalıktan dolayı hayatını kaybetti” (Erdelân, 1946:68).

Erdelân’ın hastalıktan Allah'a sığınma vurgusu, bu hastalığın genel toplum için ne kadar tehlikeli olduğunu göstermektedir. Zira 80.000 kişinin bu hastalık nedeniyle hayatını kaybetmesi felaketin derinliğini göstermektedir. Kuşkusuz bu tür olayların toplumlar üzerinde

geniş ve bazen onarılamaz etkileri vardır, ancak yazar konuyla ilgili bu kadar sınırlı bir bilgiyi okuyucuya vermekle yetinmiştir.

4.4. Mezhebi Özellikler

Mesture Erdelân Şii Kaçar Hanedanlığının yönettiği ve çoğunluğu Şii olan İran topraklarında, Sünni itikada mensup Senendec'de yaşamıştır. Dini eğitimini ilk etapta babasından, daha sonrada dönemin Kürt âlimlerinden almıştır. Birçok Sünni âlimin çıktığı Senendec'de yaşamıştır. Yazdığı eserlerden ve özellikle Şeri'yat Risalesinden anlaşılacağı üzere kendisi de güçlü bir inanç ve yüksek bir feraset sahibidir. Erdelân, Şeri'yat kitabının önsözünde dile getirdiği üzere döneminin ve milletin en büyük hastalığının cehalet olduğunun farkındadır. Bilhassa ilim ve kültürde hem Kürt milletin hem de bu milletin kadınlarının geri kalması, onun kalbine ve ruhuna çok dokunmaktadır. Çevresindeki kadınların okuma yazmadan mahrum kalmasını, cehaletle boğuşmalarını istemediğinden yazılarıyla bu eksikliklerin bir kısmını mümkün olduğu kadar gidermeye çalışmıştır. Mesture Hanım dini inancının ve yaşantısının yansıması olarak değerlendirilebilecek "Şeri'yat" isimli fıkıh kitabını yazmış ve kitabın önsözünde bu duygularını şöyle ifade etmiştir: "Bir gün ben ve aileden ara sıra bir araya geldiğimiz bazı kadınlar sohbet ediyorduk. Aramızda birçok şey konuşup, tartıştık. Bu konuşmalar esnasında söz, Hz. Muhammed'in (s.a.v.)'in şeriatına geldi, gördüm ki bu vadiye herkes boş. İster istemez okumaya ve araştırmaya başladım. En sonunda bu yolda imanın meyvesi olan ve hidayete götüren mühim şeyleri, kısaca her Müslüman kulun bilmesi gereken dinin temel ve esaslarını, Allah'ın bilmemizi istediği bütün farzları birkaç bölüm şeklinde yazmaya çalıştım" (Erdelân, 2012:3).

Yazdığı Şeri'yat kitabından anlaşılacağı üzere dindar bir Müslüman olan Mesture Erdelân'ın mezhebi itikatlarına Tarih kitabında da rastlamak mümkündür. Onun dine bakış açısını bütün kitap boyunca karşımıza çıkararak en önemli hususlar kaza ve kader meselesine yaptığı vurgular olarak belirtilebilir.

O, tarihi olayları ele alırken düzenin sağlanıp sağlanamamasını Allah'ın dilemesine bağlamıştır. Bu nispeten cebri bir bakış açısından kaynaklanır ve kelimelerin işaret ettiği şekliyle: "Allah kullarının amellerini yaratır ve insanın kendi fiillerinin yaratılmasında etkisi yoktur, yalnızca onları kazanabilir" inancı hâkimdir (Teftazani, 1400:58).

Mesture Erdelân'ın Tarih-i Erdelân'nın kitabından bu bakış açısına örnekler aşağıdaki gibidir:

"Savaş başladıktan sonra... Timur Han çaresiz çatışmaya sırt çevirdi, kadir olan ve kaderi adaletle yaratan Hakkın takdiri böyle idi. O durumda ne kaçabilir ne de seçim yapabilirdi..." (Erdelân, 1946: 25).

"Bu esnada 'takdir olunan değişmez' manası ile ayaklanma sırasında tüfeğin mermisi Emir'e isabet etti ve onu öldürdü" (Erdelân, 1946:26).

"Bu tehlikeli durumu gören intikamcı ordu, savaşmayı bıraktı. Kılıçlarını geri çekip, Timur'un naaşını vilayete getirdiler. İşte bu O aziz ve yüce Hakkın taktiridir" (Erdelân, 1946: 34).

" Çünkü Allah, Molla Yakup'un helakını takdir etmemiştir" (Erdelân, 1946: 34).

Kaza ve kader meselesi dışında, Tarih-i Erdelân kitabında Mesture'nin dini inanç ve akidelerini yansıtan başka bir örnek yoktur.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bu makale Tarih-i Erdelân kitabının muhtevasını edebiyat, tarih, coğrafya ve mezhep gibi çeşitli açılardan incelemeye ve değerlendirmeye çalışmıştır. İnceleme ve değerlendirme sonucunda aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tarih-i Erdelân ile ilgili mevcut bilgiler, bu kitaptan önce Erdelân Hanedanlığıyla ilgili yazılan tarih kitaplarının içeriğiyle neredeyse aynıdır. Sadece Mesture Erdelân bazı bilgileri eklemiş ya da bazılarını çıkartmıştır. Mesture diğer kaynaklardan aktardığı bilgilerin kaynaklarını belirtmek konusunda etik davranmış ve tüm kaynakları olduğu gibi yazmıştır. Kitabın bir başka tarihi özelliği de Mesture'nin Erdelân Hanedanlığına olan gönül bağıdır ve bu gönül bağı onun olaylara karşı tarafsızlığını ve olayları adil yargılamasını bir ölçüde etkilemiştir.

Kitabın en önemli ve öne çıkan özelliği edebî yönüdür. Mesture iyi eğitim almış ve sürekli okuyan, araştıran bir kadın olması, şiir ve edebiyata yeteneği olması nedeniyle, kitabını edebi, akıcı ve yumuşak bir dille yazmış ve bu konudaki yazma yeteneğini açıkça ortaya koymuştur. Mesture dönemindeki genel yazı üslubu (Kaçar Dönemi) sade nesir yazımı olduğundan ve bu dönemin şiir yazımı da edebî dönüş ekolüne dâhil olduğundan, kitabını hâkim olan yazı üslubunun etkisinde yazmıştır. Tarih-i Erdelân Kitabı bir yandan sade, akıcı ve kolay anlaşılırken, aynı zamanda Sadi Şiraz-i'nin Gülistanı gibi geçmiş yüzyılların ünlü nesirlerinden bir ölçüde etkilenmiş şiir, ayet ve rivayetlerle süslenmiştir.

Kürdistan coğrafyası tarih boyunca savaflara ve siyasi çekişmelere sahne olmuş bir coğrafyadır. Mesture Erdelân kitabı da bu siyasi çekişmelerin ve savafların açık bir kanıtıdır. Kitabın en belirgin coğrafi özellikleri arasında Kürdistan'ın bölge ve köy isimlerini sayabiliriz. Ancak bu yerler yazarın kendisi tarafından bilindiği ve okuyucu tarafından da bilindiği varsayıldığından konum detaylarına pek değinilmemiştir.

Yine Zengin Kürt kültürü, toplumsal ve sosyolojik araştırmalar için büyük bir kapasiteye haizdir. Ancak Mesture Erdelân kitabında giyim kültürü, yemek kültürü, örf ve adetler gibi sosyolojik konuların detaylarına değinmemiştir. Eğer bu konulara da değinmiş olsaydı kitabı daha verimli ve ilgi çekici olabilirdi. Tarih-i Erdelân Kitabının en önemli sosyolojik yönü, yazarının bir kadın olmasıdır. Kız çocuklarının ve kadınların büyük çoğunluğunun okuma yazma bilmediği ve eğitimden mahrum olduğu bir toplumda, bir kadın tarafından böyle bir eserin yazılması büyük bir başarıdır. Bu durum, böyle toplumlarda bile koşullar uygun olduğunda kadınların yüksek ve etkileyici birçok başarıyı elde edebileceklerini göstermektedir.

Tarih-i Erdelân kitabının en önemli dini özelliği ise, yazarın sıkı sıkıya bağlı kaldığı Meşîetçi bakış açısı ve olayların neden-sonuç ilişkilerinde kader ve kazayı sebep olarak görmesidir.

Kaynakça - References

- Adak, A., (2011). *Erdelanlı Kadın Bir Saray Şairi: Mestûre Mahşere Hanım*. Kürt Kadını Kongresi (Hakkari 1-5 Ekim 2009), Hakkari. s. 91-100.
- Barforukht, R., Emadi, M. H. (2013). *Fetret döneminde Erdelân Emirliği'nin durumu (Zendiye'nin sonu Kaçar'ın yükselişine kadar) ve bu hanedanın erken Kaçar İran tarihindeki rolü*. Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi, sayı. 26, sayfa 33-56
- Büyük İslam Ansiklopedisi (1998). *Kazem Mousavi Bejnordi'nin gözetiminde*. 2. Basım, Büyük İslam Ansiklopedisi Enstitüsü. Tahran.
- Erdelân, M. (1946). *Erdelân Tarihi*. Giriş, düzeltme ve revizyon, Naser Azadpour. Bahrami Basımevi. Senendec.
- Erdelân, M. (2005). *Tarih-i Erdelân* (Jamal Ahmedi Ayinin Tashihi ile) Erbil: Aras Yayınları.
- Erdelân, M. (2012). *Şer'iyat*, Mütercim: Yılmaz Aslan, H. İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Erdelân, M. (2020). *Tarih-i Erdelân*, Mütercim: Açar, C. İstanbul Nûbihar Yayınları.
- Farzi, F., Rajabi, R. (2015). *Kürdistan'ın Ardalan Hanedanlığının siyasi-idari yapısı (Safevilerle olan ilişkilerine dayanarak)*. Harezmi Tarih Dergisi, sayı. 7, s. 145-171.
- Ghadimi Khedari, A. (2009). *Kürdistan'ın yerel tarihçiliği ve İran'da ilk kadın tarihçinin ortaya çıkışı*. Tarihsel Çalışmalar Dergisi sayı. 1, s. 113.
- Hayret S., Seyyed Abdul, H. (1996). *İranlı Kürt şairler*. 1. Basım, Tahran: Ehsan Yayınları.
- Kelhor, M. (2018). *Mestur'nin hayatında ve tarih kitabında Animusun rolü üzerine bir inceleme*. Tarihsel ve Kültürel Çalışmalar Dergisi, sayı. 37, s. 107-132.
- Maffakheri, B. (2022). *Mesture Erdelân'ın tarihçiliğinin Kürt tarihindeki yeri*. İslam Tarihi ve Medeniyeti Dergisi, sayı, 39, s. 97-98.
- Mir Haydar, D. (1993). *Siyasi coğrafyanın temelleri*. Tahran: Samat Yayınları.
- Radfar, A. K. (2010). *Mesture Kürdistan-i Şiirin, sanatın ve tasavvufun tacı*. Fars Dili ve Edebiyatı Çalışmaları Dergisi, sayı. 7, s. 13-24
- Ruhani, Baba Mardux (2003). *Kürt meşhurları tarihi*. cilt 1, Tahran: Suruş Yayınları.
- Sajjadi, S., Alamzadeh, H. (1996). *İslam tarihçiliği*. Tahran: Samt Yayınları.
- Salimi, A., Nemati, F. (2011). *Mesture Erdelân ve Ayşe Timur'un şiirlerinde ortak dini temalar*. *Fars Dili ve Edebiyatı Üç Aylık Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, İslami Azad Üniversitesi, Senendec, sayı. 8.
- Şerifi, A. (2006). *Oryantalistler açısından Mesture, (Mesture Erdelân üzerine yazılmış bilimsel ve kültürel hizmetleri mecmuasından)* Tahran: Kültürel Eserleri Koruma Derneği Yayınları.

Taftazani, Ö. (1987). *Psikolojik inançların şerhi*, Kahire: Ezher Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları.

Toloui, A., Amjadi, M. (2019). Mesture Erdelân ve Parvin Etisami'nin şiirlerinin incelenmesi ve şiir tarzlarının karşılaştırılması üzerine analiz. *Ulusların Dili ve Edebiyatı Üzerine Karşılaştırmalı Araştırmalar Dergisi (Journal of Compative Research Of Nation's Language and Literature)*, sayı. 15, s. 77-94

Zeki Beg, M. Emin (2012), *Dîroka Kurd û Kurdistan*, (Çev.: Ziya Avcı), Avesta Yay., İkinci Baskı, İstanbul.

ل باشور فیمینیزم د ئهدهبا کوردیدا 'هۆزانتین سەلوا گولی وەکو نمونە'

(Feminism in Kurdish Literature of The Southern Kurdistan

'Selwa Gulli's Poems as Examples')

(Li Başûr Fîmînzîm di Edebê Kûrmancî de 'Helbestên Selwa Gullî Weke Numûne')

Bafreen Rasheed HUSEEIN*
Rabeea Ismael Khalid ZEBARI****Article Type:** Research Article // Gotara Lêkolîn
Received // Hatîn: 16.09.2023
Accepted // Pejirandin: 22.11.2023
Published // Weşandin: 29.11.2023
Pages // Rûpel: 84-100
DOI: 10.55106/kurdiname.1361466This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>**Citation/Atîf:** Huseein, Bafreen Rasheed and Zebari, Rabeea Ismael Khalid (2023). Li Başûr Fîmînzîm di edebê Kûrmancî de "Helbestên Selwa Gullî weke nûmûne", *Kurdiname*, 9, r. 84-100**Yazarların Katkıları - Authors Contributions:** Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)**Plagiarism/İntihal:** This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website // *Ev gotar herî kêrî ji aliyê 2 hakeman va hatiye nirxandin û di malpera întihalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.***Kurte**

Her ji kevin de Jinan xebatkirîye, ji bo desxittin a mafên xwe. Ji bo vê yekê Fîmînzîman fikir ji o damezrandin a rê û rêbazekê kirî ye. Ji bo pirs a Jinê Fîmînzîm hatiye heljirtin. Di çerçevê evê rêbazê de ji bo destxistin a mafên Jinê. Bi kurtsî Fîmînzîmî dawaz mafên Jinê dike u bi yeksanî wekî Zelamî bijî.

Li dawîyê salê90 de di edebê Kûrmancî de jinê pitir delîve ji bo nivîsandin a berhemên edebî çêbû ye. Behsa êş û azarên xwe bike. Ji o vê yekê baştirin cûreê edebî hebest bû. Ji bo vê yekê me lêkolîn a xwe bi navê " Fîmînzîm di edebê Kûrdî de Helbestên Selwa Gullî weke nûmûne " nivîsandî ye.

Ev lêkolîn ji dû pişkan pêkdihe, di pişk yekê de me bi awayekê teyori vê mijarî bidin naskirin " Zaravê Fîmînzîm, pênasên Fîmînzîm, serheldan Fîmînzîmê, Edeê Fîmînzîmî di edebê Kûrdî de, herweha me cûreyên Fîmînzîmê jî behskirî ne. Herweha pişka dûyan jî jîyannama Selwa Gullî bi piraktîzekirin a Fîmînzîmê di helbestên Kûrdî de.

Peyvên Sereke: Fîmînzîm, edeba Kûrmancî, edeb Kûrmancî li Başûr, Selwa Gullî**Abstract**

Women have long been fighting for their rights. To achieve women's rights, a movement started by female activists called "Feminism". Feminism is a range of socio-political movements and ideologies that aim to define and establish the political, economic, personal, and social equality of the sexes. At the end of the 1990s, in Kurdish literature, women became more interested in writing literary works to talk about their pains and sufferings. For

* Kurdish Languages Department, University of Duhok, Kurdistan Region, Iraq, Bafreen.huseein@uod.ac, Orcid: 0009-0004-4943-3867

** Department of Computer Science, Faculty of Science, Knowledge University, Kurdistan Region, Iraq, rabeea.zebary@knu.edu.iq, Orcid: 0000-0002-5527-862X

this reason, we have written our research called "Feminism in Kurdish Literature as an example of Selwa Guli's poems". This study consists of two parts. in the first part, we introduce this topic in a theoretical way "Feminism Dialect, Feminism Pens, Feminism Attacks, Feminism Style in Kurdish Literature, we also mention the types of Feminism. In addition, the second part is Selwa's life. Guli with the implementation of Feminism in Kurdish poetry.

Keywords: Feminism, Kurdish literature, Kurdish literature in the South, Selwa Gulli

کورتە

هەر ژ کەفتدا نافرەتان کار کرێبە ژبو بدەستفەهینانا مافین خۆ ژبەر ئەفی چەندئ فیمینیزیم هزر د دامەزراندنا رەوتەکی کرێبە کەواتە هەر ((کار و چالاکى و دویچوونا پرسا، هەردەم پێوسیتی ب بزاف و ریکخراوان هەیه، هەتاکو ب شیوەیهکی ریکخستی دویچوون ل سەر ئەوان پرسیان بەهێتەکران و ئەوئ دویچوونئ ژى نەنجامەکت بو هەبیت. لەورا دئ بینین کوب و پرسا ژنئ، زاراقئ (فیمینیزم) هاتیبە هەلبژارتن و د چارچووئ ئەفی زاراقید بزاف ژبو ب دەستفەهینانا مافین رەگەزئ مئ، هاتنە کرن. ل دووماهیكا سألین (نوتان) نافرەتی پتر دەلیفە بوو چیبووێ بەر هەمئین ئەدەبى بنفیسیت، دەربریئ ژ نیش و نازارین خۆ بکەت باشترین جورئ ئەدەبیزمى هوزان بووێ هەستین تیدا قالا بکەت. ژبەر ئەفی چەندئ د هەول دەین فەکولینا خۆ ل ژیر ناف و نیشانی (فیمینیزم) د هوزانین سەلوا گولئ) دا، هوزانفانا نافرئ ب ریکا بەر هەمئین خۆ شیبايه کاریگەریهکا مەزن د گەشەکرنا هوزانا نافرەتیدا بکەت. ئەف فەکولینە ژ دو پشکان پیکدەهیت، د پشکا ئیکیدا مە هەول دایە ب شیوەیهکی تیوری ئەفی بابەتی بەدینە دیارکران ئەوژى پیکهاتیه ژ (زاراقئ فیمینیزم، پیناسین فیمینیزم، سەر هلدانا فیمینیزم، ئەدەبى ژنان (فیمینستى) د ئەدەبیاتا کوردیدا، هەر وەسا تیورین فیمینیزمى ژى حەفت جور مە وەرگرتینە ئەوژى: تیورا فیمینیزم رەش، فیمینیزم لیبرالی، فیمینیزم مارکسی و فیمینیزم سوشیالیستی، تیورا هەلوەشینەر، تیورا رادیکالی، تیورا فیمینیزم هەبوونگەری، تیورا پوست مودیرنیزم، پشکا دووئ ژى ژ ژیانامەیا سەلوا گولئ ل گەل پراکتیزەکرنا (فیمینیزمى د هوزانین سەلوا گولئ) دا، هاتینە بەحسکران زیدەبارى نەجام و لیستا ژیدەران.

پێشەکی

ل دووماهیكا سألین (نوتان) نافرەتی پتر دەلیفە بوو چیبووێ بەر هەمئین ئەدەبى بنفیسیت، دەربریئ ژ نیش و نازارین خۆ بکەت باشترین جورئ ئەدەبیزمى هوزان بووێ هەستین تیدا قالا بکەت. ژبەر ئەفی چەندئ د هەول دەین فەکولینا خۆ ل ژیر ناف و نیشانی (فیمینیزم) د هوزانین سەلوا گولئ) دا، هوزانفانا نافرئ ب ریکا بەر هەمئین خۆ شیبايه کاریگەریهکا مەزن د گەشەکرنا هوزانا نافرەتیدا بکەت، فیمینیزم داخا مافین نافرەتی دکەت. پەیکەری فەکولینئ:

ئەف فەکولینە ژ دو پشکان پیکدەهیت، د پشکا ئیکیدا مە هەول دایە ب شیوەیهکی تیوری ئەفی بابەتی بەدینە دیارکران ئەوژى پیکهاتیه ژ (زاراقئ فیمینیزم، پیناسین فیمینیزم، سەر هلدانا فیمینیزم، ئەدەبى ژنان (فیمینستى) د ئەدەبیاتا کوردیدا، هەر وەسا تیورین فیمینیزمى ژى حەفت جور مە وەرگرتینە ئەوژى: تیورا فیمینیزم رەش، فیمینیزم لیبرالی، فیمینیزم مارکسی و فیمینیزم سوشیالیستی، تیورا هەلوەشینەر، تیورا رادیکالی، تیورا فیمینیزم هەبوونگەری، تیورا پوست مودیرنیزم، پشکا دووئ ژى ژ ژیانامەیا سەلوا گولئ ل گەل پراکتیزەکرنا (فیمینیزمى د هوزانین سەلوا گولئ) دا، هاتینە بەحسکران زیدەبارى نەجام و لیستا ژیدەران.

ناریشین فەکولینئ:

د بەر هەفکرنا ئەفی بابەتیدا چەند ناریشه کەتینە ریکا مە ژوان ژى نەبوونا ژیدەرین زور ل سەر فیمینیزمى، هەر وەسا ئەو هوزانفانا مە هەلبژارتی ژ دەرفەى وەلاتی دژیت ژبەر هەندئ ئەوئ پتریا دیوانین خۆ ل ویرئ چاپکرینە و بەدەستەفە نەهاتن خۆش بەختنا ئەو دیوانا مە هەلبژارتی ژى ل ئیکەتیا نقیسەران ل دەوێ چاپ بووێ.

رێبازا فەکولینئ:

ئەف قەكۆلینە ل دوویف ریبارا (وہسفی - شروڤهکاری) ہاتیہ دروستکرن، ئانکو ھوزانا ئافرمتی
ہاتیہ خواندن و ل دوویف شیانیڤ خۆ من شروڤهکرینہ.

فیمینیزم وەك زارافی:

ھەر ژ کەقندا ئافرەتان کار کرییہ ژبو بدەستقەھینانا مافین خۆ ژبەر ئەفی چەندی فیمینیزما ھزر د
دامەزراندنا روتەکی کرییہ کەواتە ھەر ((کار و چالاکي و دووچوونا پرسیا، ھەردەم پیوسیتی ب بزاف
و ریکخراوان ھەییە، ھەتاکو ب شیوہیەکی ریکخستی دووچوون ل سەر ئەوان پرسیا بەیتەکرن و ئەوی
دووچوونی ژنی ئەجامەکت بو ھەبیت. لەورا دی بینین کوب و پرسیا ژنی، زارافی (فیمینیزم) ھاتیہ
ھەلبژارتن و د چارچووئی ئەفی زارافی بزاف ژبو بدەستقەھینانا مافین رەگەزی مئی، ھاتنە کرن.
سەبارە زارافی فیمینیزی ل دەستپیکێ ژ (female) زمانی لاتینی ھاتیہ وەرگرتن ب واتایا ژن و
رەگەزی مئی و پاشی د فەرھەنگا زمانی فرەنسیدا (female) ھاتیہ، کو ھەمان واتایا رەگەزی مئی دەت
ل سالیڤ (1890) ان زارافی فیمینیزم (feminism) بو نیکەم جار ھاتە دناف فەرھەنگا پەییڤین فرەنسیدا
ب واتایا ئەوان قوتابخانە و بزاقان دەپ ئەوین ژبو پیشقەبرنا ماف و نازادیا ژنان خەباتی دکەن. ئانکو
فیمینیزم بزاقەکی بتنی بخوڤە نابینیت، بەلکو کۆمەکا بزاقانە و ئارمانجا ھەمیان ژنی د لایەکیدا وەك نیکە،
ئەوژی سەرئیکخستنا ژنی و بدەستقەھینانا ماف و نازادیا ئەویہ)) (ھودا سلیمان پیرموس، 2022، ل

23)

فیمینیزم (Feminism) وەکو زۆریک لە چەمکەکانی دیکەر وشەییەکی لاتینیە لە وشەیی
فیمینیا (Femina) ە وە ھاتووہ، کە بە واتای ئافرەتە، کەواتە (Feminism) یش ھەر لەو وشەییە
ھاتووہ. کە ماناکەیی (مئی) دەکات و سەرجم واتاکان خربوونەوہ لە دەوری مئی لە خۆ دەگرن. وەکو
بەکار ھینانی وشەکەشی بو یەکەمجار لە سالی (1871) لە نوسراویکی پزیشکیدا بو راقەیی راوہستان
لەگەنەیی ئەندامەکان و لیھاتوی سیکسی پیواییکی نەخۆشدا بەکار ھینراوہ. واتە یەکەمجار لە زانستی
پزیشکیدا بەکار ھاتووہ، پاشان وەکو بزوتنەوہ و قوتابخانەییەکی نوئی لە فەرہنسادا دەرکوت و لە سالی
(1873ز) دا ھاتە ناو فەرھەنگی وشەیی فەرہنسییەوہ، بە مانای ئەو قوتابخانە و مەکتەبی کە بو
سەندنەوہی ماف و نازادی ژنان خەبات دەکات (ھیمداد حوسین، 2020، ل 123).

ئانکو مەرم ژ ئەفی زارافی ئەوہ ((فیمینیزم و اتا کاری ژنان دەگەریتەوہ بو سەدەیی بیستەم، بەلام
دەرکوتنی کاری ژنانە و ریکخراوی دەگەریتەوہ بو کۆتایی سەدەیی ناوہراست و سەرھلدانی کاپیتالیزم
و زیادبوونی خواست و ئاواتەکانی مەرۆڤ و جۆشدانی ھەست و وە بەدیھینانی لای مەرۆڤ، لەویوہ ژیان
ژنیش گورانکاری بەسەردا ھات و توانی ھەنگاویک بنیت بەرەو خواستەکانی ... لە رۆژگاری شەری
سەر بەخویی ئەمریکا لە سالی (1775 - 1783) بو یەکەمجار ژن درکی بەوہ کر کە مافی سیاسی و
ئابووری و پیشەیی ھەییە و داوای مافی ھەلبژاردنی کرد و رووبەر ووی دەسلاتی ئەو سەردەمە بووہ
... ئەو ئامانج و خواستەیی ژنی ئەمریکی کاریگەری خۆ گەیانە بەژنانی فەرہنسا و لەو وەلاتەدا (ھەشت
ھەزار) ژنی کریکار و سەوزە فرۆش لە سالی 1789 دا ھیرشیان کردە سەر کۆشکی قیرسای بو
و دەستھینانی مافەکانی خویان لە نان و نازیدا. کەواتە لێرەدا ھەست بە پیووستی ھەبوونی گروپی
فیمینستی کراوہ، ئەگەر وەکو چەمکیش ناوی نەرابیت فیمینست. چونکە یەك دەنگی و یەك ئامانجی و
ھەمان واتا دەگەییەنیت)) (کازیوہ سانع، 2005، ل 24).

پیناسین فیمینیزم:

ههروهسا سهبارت شروقهكرن و پیناسهكرنا فیمینیزم کارهکی بساناهی نینه، فیمینیزم چهکهکی گهلهکی بهرفرههه و گهلهك بزاف و بواران بخووه دگریت. فیمینیزم یا نیزیکی ل گهل گهلهك زانستین مروفین دیتر و پهيوهندییهکا موکوم ل گهل نهوان ههیه، مینا زانستین دهرووناسی، میژوو ناسی، چاکناسی، زمانناسی، نهدهبناسی...هتد. نهو پیناسهیا بو فیمینیزم هاتیه کرن و ب شیوهیهکی بهرفرهه بهربهلافبوی نهفهیه دهما دبیزیت: ((فیمینیزم نهو بزاقیه یا کو ههولا یهکسانیکرنا ههردوو رهگهزین نیر و مئ ددهت)) (هودا سلیمان پیرموس، 2022، ل 24).

ئهف پیناسهیه تا رادهیهکی یا گشتگیر نینه بو ههمی ههول و بزاقین فیمینیزم: چونکی یهکسانیکرنا مروقان کارهکی گهلهکی بزحمهته و دشیانا مروقیدا نینه رهگهزین نیر ههمی بخو نهه یهکسانن نهجا چاوا ئهم دئ شیین رهگهزی مئ ل گهل نهوان یهکسان بکهین. جیاوازییا تهخین جفاکی نهوا ژ نهگهزی سهرمایه داریی پهیدابوی بوویه نهگهزی نه یهکسانیا مروقان د چاکاندا. بوویه نهگهز کهسهکی کریکار یهکسان نهبیت ل گهل کهسهکی سهرمایههه، لهورا یا باشتره بیژین فیمینیزم نهو بزاقیه یا کو پینکولان دکت دهلیقین وهك ههف بو ههردوو رهگهزان دابین بکمت و ههرنیک ژ نهوان ب مافین نهوان بین رهها بگههینیت)) (هودا سلیمان پیرموس، 2022، ل 24).

ههروهسا ئهم دشیین بیژین کو فیمینیزم ((یهکیک له رهوت و فیکرانهی لهکات و ساتی خویدا هات ناراه و بو به رهوتیکی سهربهخو و چوه ناو کاروبار و ژیان و مروقایهتییهوه، بزوتنهوهی (فیمینیزم) بووه دیاره میژووی مروقایهتیش هه له دهستییکهوه به چهند قوناغی جیاچیا دا تپیهر بووه، سهده له دوی سهده بیری نوئ و رهوتی جیاچیا سهریان ههلهداه و کاریان له ژیانی کومه لایهت، سیاسی، ئابووری، رهوشهنبیری، ئایینی خهلك کردوه. فیمینیزم خویندنهوهی زوری بو کراه و ئاراسته دیار و نه دیارهکانی بینراه، ئهم بزوتنهوه یا شهپول دیت داری سهرهلدانی دهگهزیتهوه بو نهو ستهم و نادادییهی بهرامبهه ژنان کراه، ههروهها پهراویزخستیان و سهیرهکهدنیان وهك مروقیك، که خاوهن مافی یاسایی و کومه لایهتی و ئابووری تاییهتی به خویمان بن)) ((نهقین ناسو حهمه عهبدوئلا، 2014، ل 5).

هیمن موکریانی (1921 – 1986) ((شاعیری نوێخاوزه کورده بایهخیکی تهوا به ژن و کیشه و گرفتهکانی داوه و باوهری ب مافی یهکسانی ژن و پیاو ههبووه و مافی ژنانی داوه بو تیکوشان له پیناو فهراههکردنی ژیانیکی بهختهوه به ئامانجی پیکهوه نانی کومه لگایهکی دروست)) (فهراهاد قادر کهریم، 2017، ل 343).

ههروهسا پیناسهکا دی (جورج ریترز) دبیزیت: ((ئهف ریبازه بهشهکی نووی یی زانستی یه دهبارهی ئافرهتان. و ئارمانجا وان پیشقهبرنا تیگهههکی ههزریه دهبارهی ژیان مروقان و باری ئافرهتی کو دانپیدان پی بهیتهکرن وهك ژیرمهههه و بهههههههه و زانا)) (نرجس رودکر، 2019، ص 16).

ههروهسا ئهم دشیین بیژین فیمینیزم ((فلسهفهیهکه ئهنتهه ناتیفیکی لهبار بو بیری باوکسالاری داوهتی و کار بو تیروانینیکی تری کومه لگه دهکات لهوهی که ئیستا ههیه، نهه فلسهفه و لهگهل چهمکی سیاسی و بیروبوهه و ئایدیولوژی ترده یهکدهگه نهوه و تیروانینی جوړاووور دروست دهبیت و خهبات و چالاکی فیمینستی لهگهل گوړانکاریه ئابووری و سیاسی و زانستو کومه لایهتییهکاندا دهگورئ و ئامرازهکانی خهبات لهگهل سهردهمهدهه دهنیتته ناراه)) (عهباس سالح عهبدوئلا، 2007، ل 4) د پیناسهیهکا دیتر دا فیمینیزم ب نهفی شیوهی هاتیه گوتن: ((فیمینیزم وییهیهکی هههمهههههه و دهولهههههه و ئالوزی ههیه نههمهههه دهگهزیتهوه بو نهو کاریگهزیتیه که سالانیکه بزوتنهوه فیکریهکانی وه مارکسیزم و فرودیزم و ستراکچهه لیزم پاش نوینگههه بهجییان ههشتهه له سهههه)) (عهباس سالح عهبدوئلا، 2007، ل 47).

سەر هلدانا فیمینیزمی:

سەبارەت سەر هلدانا فیمینیزمی ((بۆ یەکەم جار دەگەرێتەوه بۆ ساڵی 1871 لە فەرھەنگی پزیشکیدا بە مانای لیکۆلینەوه دیت سەبارەت ئەو ژنانەکانی که بەشێوەیەکی رۆڵتێکنان و پیاوانە بوو، واتە (نێرەموک) بوون، بەلام لە بواری سیاسیدا ئەم وشەیە یەکەم جار بۆ شیکردنەوه و رۆنکردنەوهی بە پیاوانەبوونی تایبەتمەندییەکانی ژنان سەدەوی نۆزەدا بوون)) ، هەروەسا لە ئەمریکا ژنی ((لە ساڵی 1840 دا بزوتنەوهی بەرگریکردن لە مافی ژنان لە ئەمریکا دەست پێ کردووە دەستکۆتەکانی لەو کاتەدا بریتی بوون لە (جارنامەیی هەستەکان) که نامانجی رەچاوکردنی پرنسپییەکانی نازادی و یەكسانی بوو سەبارەت بە ژنان کە لە جارنامەیی سەر بەخۆیی ئەمریکادا کاردانەوهیەکی زۆری هەبوو)) (کنێر عەبدوللا، 2017، 2). هەروەسا لە بریتانیا ژنی بزوتنەوهی مافی ژنان دروست بووینە ((لە ساڵا 1840 ئی، بزوتنەوهی مافی ژنان لە بریتانیا دروست بوو که بێ گومان بەر لە دروستبوون و کارکردنیان لە چوار چۆیە ریکخراودا، ژنان دەستیان بە نووسین کرد بوو دەر بەرەوی ئەو نایەكسانی و ناعەدالەتیان بەرامبەر ژنان بوونیان هەیه. لە ساڵی 1492 دا (ماری قۆلتۆنی گرافت) کتێبێکی نووسی بە ناوی (وەرگرتنی مافی ژنان) وە هاوکات هەندێ ژنانی دیکە بە مەبەست گەشپێدانی ئەو مافانەکانی که لە شورەشی فەرەنسا دا بەلێن بە ژنان درابوو خەباتیان دەکر ((کنێر عەبدوللا، 2017، 2).

سەر هلدانا ئەفەقی تێورا رەخنە پێشت ب ئەوان بزاف و چالاکیی ژنان دەستیت، کۆل رۆژنێقا داخازا مافین ئاڤەرەتیی بین چاکی و ئابووری و سیاسی.. دکر، ل سالیین شێستان ژ سەدەیی بیستی فیمینستی وەکو گوتارەکا ریکخراوا رەخنەیی سەر هلدانا. (فرجینا ولف) دەیتە هژمارتن ژ پێشەنگین ئەفەقی رەخنە ب تاییەت دەمی جیهانا رۆژ نێقا هەموو ب (باب سالاریی) و ریکگری کرێی ل هەمبەری هەزین ئاڤەرەتان بین هونەری و ئەدەبی و ئابووری و رەوشەنبیریو سیاسی... تاوانبار کری (یهمان محمد عبدالرحمن و قهرمان اسعد، 2019، ل 227 - 228) .

(سیمون دو بوقوار) سەرکێشی فیمینستی فەرەنسی بوو و رۆلەکی کاریگەر هەبوو د گەشەکرنا فیمینستیدا و ئەوی ئەدەبیات ژ گرنگترین رمانا دەستەهلاتا باب سالاریی د بنەمالیدا ددا نیاسین، (دو بوقوار) د ئەوی باوەری دابوو کۆ نقیسەری زەلام تێگەشتنا کەفنیس دەربارەیی ئاڤەرەتان هەیه و نقیسەری زەلام دەربارەیی ئاڤەرەتی دنفیس تاکو باشتر و ب تەمامی خوە بنیاسین، د پەرتووکا خۆ دا یا ب ناڤی (رەگزی دووی) دا دبێژیت دەمی ژنەکی دڤیت خۆ بنیاسیت بلا ژ ئەفەقی رستی دەستپیکەت (نەز ژنەکم) کۆ چ زەلام وەکو ئەفەقی کاری ناکەت، هەروەسا ئەو د ئەوی باوەری دابوو، کۆ ب درێژیا میژووی ژن دناقا زەلاماندا هاتینە بەرزەکر و هەر ژبەر هندی میژوو تاقیکرنەکا سرووشتی نینە و نەزی یەکگرتنەک ژنان هەیه، کەواتە دووپاتیی ل سەر ئەوی چەندی دکەت کۆ ئاڤەرەت ب درێژیا میژووی وەک پاشکۆیەکی زەلامی خوە دیتە لەوما ب درێژیا میژووی ئاڤەرەت نەشیایە خوە وەک رەگزەکی سەر بەخۆ ژ زەلامان بەتە پیناسەکر و ب رۆلی خوە یی سەرەکی د ئاڤەرەت شارستانیەتان دا مل ب ملی زەلامی رابییت (یهمان محمد عبدالرحمن و قهرمان اسعد، 2019، ل 228) .

کەواتە رەخنە فیمینستی فەکۆلینی ل ئەوی جۆری ئەدەبیات و دەقین ئەدەبی دەکەت بین کۆ ل سەر تەپەسەریا ئاڤەرەتی هاتینە نقیسین (Zebari, R. I. K. & Babayigit, 2021, r.54), یان ژنی ئەو تیکست و دەقین ئەدەبی بین ژ لای نقیسەری زەلامە ب مەبەستا بەرگری کرێی ژ مافین رەوایی ئاڤەرەتان و نازادیا هزری و رەوشەنبیریا ئاڤەرەتان هاتینە نقیسین، ئەف چەندە ژنی زۆر جارن ژبەر زالبوونا هزرا بابسالاریی ل سەر میشکی زەلامان دبیتە ئەگەری هندی زەلامان بەرسینگێ ئەف جۆری ئەدەبی بگرن، هەروەکو (رۆمان سەلان) دبێژیت: (د هەندەک دەماندا رەخنە فیمینستی جۆرەک ژ تۆرەبوونی ل دەف

گهلهکان پهیدا دکهت ب ئەگهڕی هندی کو دهرهافیشتهیین جفاکین باب سالاری ل سهر ئەوان زالدين، ژ بهر هندی د جفاکهکی نویدا کیمتر ناستهنگ ژبوو ژنان وهکو نفیسهر و خواندهفانان دروست دبن (بهمان محمد عبدالرحمن و قهرمان اسعد، 2019، ل 228 - 229) .

ئهدهبی ژنان (فیمینستی) د ئهدهبیاتا کوردیدا:

ئهدهبی مینه، ئەو ئهدهبه ژبو ئەوی چەندی دهیته نفیسین، کو دهربرینی ژ نیش و نازار و ستهمال رهگهزی مینه بکهت، نارمانج ژئ ئەوه کو ژن تهماما مافین خوه دسته بهر بکهت وهکی یهکسان یا د ناقهرا ژن و زهلاماندا یان دادپهروهریا جفاکی، ئابووری...هتد. کو ئەفی ئهدهبی پهیوهندی ب رهو ریشالین رهوشهنبیری یا داهینهری و کهلتوری جفاکی و رهوشهنبیری ئهویفه ههیه و ههروهسا پهیوهندی ب سهربوڕین ئەوی بین تاییهت ژلایئ دهروونی و هزری فه ههیه و ئەفه ههموو پیکفه کارتیکنی ل تیگههی ئەفی ئهدهبی دکهن تاییهت دهرووبهر ئەو قوناغا میژوویی یا رهگهزی مینه تیدا دژیت. تیگههی ئهدهبی مینه بهرفرههه، چونکی ئهدهبی مینه، ژن دنفیسیت و ئهدهبی نیر دنفیسیت داکو ژن بخوینیت و ههر ئهدهبهکی دهربرینی ژ دیتنا ژنی بو وئ ب خوه یان دیتنا نیری بو ئەوی و پهیوهندی یا ئەوی ل گهل ئەوی و گرنگیی ب دهربرینا سهربوڕین روژانه بین تاییهتین ئەوی ئەفان ههمان ب خوهفه دگریت. کهواته ههر ئهدهبهک دهربرینی ژلاینی مینه بکهت دچیته دچوارچوئی ئهدهبی فیمینستیدا (بهمان محمد عبدالرحمن و قهرمان اسعد، 2019، ل 227) .

گهلهک نفیسهر د وئ بوچوونئ دانه، کو رهوشهنبیری زهلامی ل سهر ئهدهبیاتان یا زاله و زوربهیا نفیسهران د بهر ههمین خۆدا وهسان ل گهل وهرگری د ئاخفن، کو کومهکا زهلامان، نه ئەفه ب تنی بهلکو ههموو خواندهفان د خواندنا خودا ب دیتنهکا زهلامینی دخوینن، ههر وهکو (ئهلین شولتهر) د پهرتووکا خو دا (ئهدهبی ئەوان یئ تاییهت 1986) دیژیت: (کهلتوری نفیسینا مئ ب شیوهیهکی گشتی ژلایئ رهخنهگرین زهلامفه یئ هاتیه پشتگو ههافینن، ئەف پشت گو ههافیننه ب سئ قوناغین سهرهکی بوویه): قوناغا نیکی: ژ سالا (1840) تا (1880) کو ژن بنتی دهربرین بوو ژ ئەوان بهاین نیستاتیکی بین زهلامان بو د دانان.

قوناغا دووی: ژ سالا (1880) دهستپدکهت تا سالا (1920) کو ژنان گازنده و گلی ژ باردوخی خو د کومهلگههی زهلاماندا دکرن.

قوناغا سیی: ژ سالا (1920) دهستپدکهت کو قوناغا ئاشکهراکرا ناخویهتییا ژنان بوو و بو ئەگهڕی دهرکهفتنا رهخنهیا ژنان (بهمان محمد عبدالرحمن و قهرمان اسعد، 2019، ل 229 - 230) .

تیورین فیمینزمی:

دهربارهی فیمینزمی گهلهک تیورین ههین دئ ههول دهین بهحسئ هندهک ژ ئەوان تیوران بکهین ئەوژی ئەفین ل خوارینه:-

1- تیورا فیمینزم رهش:

یهکیک له گرینگترین نارآزمیههکانی بهران بهر ئهروپا تهومری و جهوههرخواز بوونی ههندیك له جورهکانی فیمینزم (Zebari, R. I. K., ve Babayiğit, M. V, 2022, r.23)، له لایهن ئەو فیمینسته رهش پیستانهوه دهبرا که گومانیان له شایستهی ژنه سپی پیستهکان و له راستیدا مافی ئەوان بو قسهکرن به ناوی رهش پیستهوه کردووه (جین فریدمن، 1381، ل 159) .

لهورا ئەف گرۆپه مینا گرۆپین بهری خو د ژردبوون مافین خو ل سەر بنه‌مایه ره‌تکرنا جیاوازیین پیستی و نه‌ژاد پهرستی و هه‌ریگر (نیهایهت محهمه‌د سألح عزه‌ددین، ، 2022، ل77). ره‌گه‌ز پهرسته‌وی به شیوه‌یه‌کی گشتگیر له ناتهباییه شاراوه‌کانی له بواری جیده‌رو، ره‌گه‌زو چین دا بکۆلینه‌وه (عه‌باس سألح عه‌دولا، ، 2007، ل75).

ل دو‌ماهی د شیاندایه بیژین مه‌رما سه‌ره‌کیا ئەف تیۆرا -تیۆرا فیمینیزما ره‌ش- ئەو بوو، کو: (بابه‌تی پیست (ره‌ش، یان سپی) نه‌بیته هۆکار و سه‌ده‌می سه‌ره‌کیی ریگریا ب ده‌ستقه‌هینانا مافین ره‌وا بو هه‌ر ژنه‌کی). به‌لکو پینداچوون و گوهار‌تتا شیوازی ئەوی په‌یه‌ه‌ندیا ناکوک، ئەوا ل گه‌ل ژنن پیست سپیدا هه‌ی بکه‌ن. هه‌روه‌سان ئەزمونا وان (ژنن پیست سپی) نه‌بیته ریاز و میتۆده‌کا ره‌گه‌ز پهریسی دژی هه‌فدوو پراکتیزه‌که‌ن، دیسان نه‌که‌نه به‌هانیه‌ک بو دووره‌په‌ریزی ژنن پیست ره‌ش و بیبه‌ه‌رکرنا وان ژ هه‌ر ماف و ئەره‌که‌کی فه‌رمی و ره‌وا د نا‌ف بیافین کارکران و وه‌رگرتنا ده‌سته‌ه‌لاتیدا (نیهایهت محهمه‌د سألح عزه‌ددین، ، 2022، ل77).

د قیره‌دا ب ئاشکه‌رای دیاردیبت کو تیۆرین فیمینیزمی هه‌ر ئیک ژ وان بو ته‌مامکه‌ر و راسته‌کارا هه‌ر شاشیه‌کا تیۆری و پراکتیکی د به‌رجه‌ستکرنا دیتن و بوچوونین ئەوین پیشترا. له‌ورا ئەف تیۆرا (فیمینیزما ره‌ش) نا‌فیری بو ئەگه‌ری وئ چه‌ندئ کو (پشتی پینشه‌ه‌فتنا سه‌رده‌می، نه‌مازه‌ل سالا (1974) و ویقه، سیمایین مرو‌فایه‌تی هاتنه‌ گوهارتن و تیگه‌ه‌ی پوست مودیرنیزمی تیدا ره‌نگه‌دا و... هه‌روه‌سا بالین خو ل سه‌ر هه‌می ره‌ه‌ندین مرو‌فایه‌تییدا راکیشان) (نیهایهت محهمه‌د سألح عزه‌ددین، ، 2022، ل77).

که‌واته د قیره‌دا ئاشکه‌را دیبت کو فیمینیزم و تیۆرین وئ نه‌مان چوارچووه‌که‌ری و د داواکارین خو‌دا دو‌ماهی ب خه‌باتا خو‌نه‌هینان؛ به‌لکو پینشه‌ه‌فتنا سه‌رده‌می هه‌ندک هزر و ره‌ه‌ندین نویترا ل سه‌ر ژیان ب گشتی و یا ژنی و زه‌لامی ب تایه‌تی زیده‌کران. له‌ورا د قیره‌دا ئەم دئ به‌ره‌ف مژار و بابه‌تی تیۆره‌کا دیبا فیمینیزمیقه‌ چین، ئەوژی (تیۆرا فیمینیزما پوست مودیرنیزم)ه، کا چاوان ته‌ماشه‌ی خوازتین ژنان ب به‌راورد د گه‌ل زه‌لامیدا کرینه (نیهایهت محهمه‌د سألح عزه‌ددین، ، 2022، ل77).

هه‌ر قوتابخانه‌کا فیمینیزمی ئەف قوناغی داکوکی ل سه‌ کومه‌کا جیاوازییا مافین ره‌گه‌زی می دکر و هه‌ولدا ئەوان ره‌گه‌زی می بگه‌هیننه ئەوان مافان، تا راده‌یه‌کی زور ژ چالاکفانین ئەف قوناغی شیان ئەف چه‌ندئ ئەنجام بدن. به‌لئ سه‌ره‌رای ئەفان هه‌می سه‌ره‌ه‌فتن و ده‌سته‌ه‌فتان کومه‌کا مه‌زن ژ ره‌گه‌زی می ل سه‌رانسه‌ری جیهانی دبیبه‌شبوون ژ مافین خوه وه‌کی ئیک ژ ره‌گه‌زی می سه‌ره‌ده‌ری ل گه‌ل نه‌هاته‌کران، ئەوژی کومه‌کا ژنن ره‌شپیست بوون. ئەف چه‌نده بو کیشه‌یه‌کا مه‌زن ل سه‌رانسه‌ری جیهانی ب گشتی و ل ئەمه‌ریکا ب تایه‌تی (هودا سلیمان پیرموس، 2022، ل42).

(Zebari, R.I.K, husein. B. R, abdulrahman. L. M, ameen, S. T. M, (2022)

R. 128)

2- فیمینیزما لیبرالی:

تۆنگ (1992) واده‌بینتی که‌هوتی نافره‌تانه‌ی لیبرالی باشتترین ده‌روایه بو ناسینه‌وه‌ی بیربوچوونی فیمینیزم و بنه‌ماکانی - هه‌رچه‌نده که‌زور له‌وه‌ی ئیستا وه‌رده‌گیریت له‌ جه‌وه‌ه‌ریا جیایه یاخود دژ به‌م رووگه‌یه . (Zebari, R.I.K, husein. B. R, abdulrahman. L. M, ameen, S. T. M, (2022) R. 128) ره‌وتی لیبرالی جه‌خت له‌سه‌ر ئەوه ده‌کات که کومه‌ل روو له‌و باوه‌ره ده‌کات که ده‌لایت توانای عه‌ق‌لی و جه‌سته‌یی نافره‌ت - به‌پیی سروشتی تایه‌ت خوی - له‌ توانای پیاوان

کەمتره(نورة فرج المساعد، 2006، ل 7). ژ ئەوان کارین سەر مکیین لایەنگرین ئەفی قوتابخانی پێ رابووین ((ناسناقی بزافا نازادخوازا ژان خوه کربوو)). ژ ناسناقی ئەفی قوتابخانەیی ئاشکەرا دبیت، کو فۆکسانەونا زیدەتر ل سەر ئەفان هەردوو کارین ل خواری بوو:

ئیک: یەکسانکرنا هەردوو رەگەزین نیر و می.

دوو: رزگار کرنا رەگەزێ می ژ ئەوان نەرکین ل سەر ئەئ هاتینە سەپاندن(هودا سلیمان پیرموس،

(27-2022)

3- فیمینیزما مارکسی و فیمینیزما سوشیالیستی:

رەوتی فیمینیزمی مارکسی بو ئەوه دەچیت کە مەحاله بو هەر کەس بێت بەتایبەتی ئافەت هەلی راستەقینە و یەکسانیان لە کۆمەڵیکی چینیایەتیدا دەسبکەوت، لە کۆمەڵیکی لەم جۆردا کە بەرەبووم دەسکەوت و لەلایەن کەسانی چەوساو موه فراھەمدەریت و بەرھەمەکەیشی دەچیتە دەستی کەمەینەیکە بەھیزەوه(نورة فرج المساعد، 2006، ل 16).

ئەف قوتابخانەیین رەخنەیی جەخت ل سەر ئەوی چەندێ دکن کو رەگەزێ می ژێ خودان کار و داھات بێت ژبو ئەوی چەندێ ئەو و رەگەزێ نیر د ئیک ئاستدا بن و ب چاقەکی کیم تەماشەیی ئەوی نەھیتە کرن. کۆمەکا ہزرەندین مینا (ھایدی، ھارتما، زیلا ئەنشتیان) د ئەوی باوەریدانە جفاک ب ئەوی شیوەیی ہزرەکت، ئەو ژنێن کابانیین دناف مالدا کار دکن، چ مفاہیکێ ئابووری ناگەھینە مالا خوه(هودا سلیمان پیرموس، 2022، ل 30).

ئەفان بیروبوچونین سوشیالیزمی کارتیکرن ل ھژمارەیکە ژنێن چالاک کر، وەکی (جان دۆریانا) فرەنسی بوو، کو ل ھەمی کۆمبوونین سیاسیدا پرسیا ژان دەینا پێش، چونکی یاسایا وەلاتی ری نادەت ژن خو بەر بژیر بکەت بو پەرلەمانی، پشتی چەندین ھەولان ئەوی خوه بو ھەلبژارتنێن سالا (1949)ی بەر بژیر کر بنتی ژبو ئەوی چەندێ، داکو دەنگو باسی بەر بژیربوونا ژنەکی بو پەرلەمانی دناف خەلکیدا بەلاقبیبیت(هودا سلیمان پیرموس، 2022، ل 33).

4- تیورا ھەلوەشینەر:

((ئەف تیورە ل دەستپیکا شورەشا پێشەسازی ل ئەوروپا دەرکەفت و گەھشتە د ناھ ھەمی بواری ھەمی رامیاری و ئایدیۆلۆژی و سوسیۆلۆژی و دەروونزانییدا، ھەروەسان د ئەنسەرپۆلۆجی و زانستین مرقایەتی (ئەدەب) و ھونەریدا. واتە سیمایەکی ھەلوەشینەر ل دوپف تێگەھی تیورا ھەلوەشینەر د ھەر مەودایەکی بەرھەف بابسالاریفە بچیتن و شکاندنا زنجیرا ھەرشین وئ بابسالارییا فیودالیزمی کاردکەت. ئەفجا ئەف بابەتە ل ویلایەتین ئیکگرتی (ئەمریکا باکور) کو ب (ھەلوەشانندنا سیستەمی کویلاتی بو ھەردوو رەگەزان (نیر و می)... سەر ھلدایە). ب دەربرینەکا دیتەر ھیدی ھیدی چارەسەری د ئەفی تیوریدا ھاتنە دیتن و رۆلەکی نەرینی گنرا. دیارترین چالاکفان و ژنێن کو ھزرا خو ل سەر بنەمایێ سیاسەتا ھەلوەشانندنی د خەباتا فیمینیزمیدا ئافاکری خانم (سارا گریمەگ) بوویە؛ کو پتیریا کارین وئ ب گروھە و مورەکا دیموکراتی بوو، دژی نیرانیی مل ب ملی مینە نەرکین خو نەجامداینە. ئەفی میتودێ گەلەک بنەما دانان کو بەھراپتر ژ ژنێن فیمینستین ئالیگرن وئ ل سەر رژدبوون؛ ئەوژی بابەتی ژ بەربرنا کۆرپەلەیی یی کو ژنی نەچارکەتن گەلەک ژ مافین خو بین رەوا ژ دەستبەندن، ھەروەسا ئەو کۆرپەلە دی بیتە زاروک و ئیدی ژن مینا جارن نەشیتن بەشداریی د ھېچ کارەکی سیاسی و ئابوری و جفاکی و رەوشەنبیرییدا بکەتن، ژبەر ھندی ژبەربرنا وی زاروکی ب بریار و ئازادییا ژنی د بواری ھەر بریارەکیدا

ب گرنگ زانین، چونکه ئەقە ب خۆ جێبەجێکارا نازادییە مەدەنیە، زەلامی د ئەقە مژاریدا مافی پشکداریا بریاردانێ هەیه، بەلێ نەسەپاندنا بریارەکا چارەنقیس ساز ((نیهایەت محەمەد سألح عەزەددین، ، 2022، ل ل 70 - 71).

باس لە هەلوەشانەوێ کویلیەتی دەکات بە تاییەتی لە ئەمریکا - هەرچەندە کویلیەتی بەر لە سەر هلدانی فیمینیستی میژووێهکی کونتری هەیه، بەلام بە سەر هلدانی ئەم بزاقە لە نوابردنی کویلیەتی بوو بەباس و خواس و ورده چارەسەری ئەکتیفانەوەرگرت (عەباس سألح عەبدولە، 2007، ل ل 70). هەر دابینشا یەکسانی و نەجودابوونی، ژ هزرا بەرز راگرتنا رۆلی ژن و زەلامان، گرۆپەکی ب ناغی (فیمینیزما هەر فینەرا یەکسانخواز) دەرکەفت؛ کو ئیک ژ پیرۆزترین سالوختانین وان ئەو بوو، ژن و زەلام رەوشتین خۆ ژ دەستەدەن، چونکه ئەگەر لایەنەکی - چ نیر یان می بن- ئەو رەوشتە ب ئیکجاری ژ دەست د دا، دئ ئەو هاوکێشە و ریزگرتنا مافان ژێ ژ ناغچین. ل گورە ی تیروانین و گوشەنیگایا ئەقە تیۆری یاسا دشتین ئەقە هەفکیشانی بیاریزیتن و پینگەهێ ژنی ل دویف بنچینەیین راستفەکری بو تەقایا مافین وئ هاتینە چەسپاندن. پینگەهێ وئی دروست و ژ هەژنی کارین ل بەرامبەر هەفکیشکی وئ -زەلام- قورتال بکەت (نیهایەت محەمەد سألح عەزەددین، ، 2022، ل ل 72).

دەرئەنجامی ئەقە تیۆری تیگەهین دیموکراسی و نازادی و جێبەجێکارنا یاسایی بو ژن و زەلامی، نە ب تئێ بو خزمەتا جەستەیی وان یی روت و هەست و سوزانە؛ بەلکو بو ئاراستەکارنا هیژا وی جەستەیی و بکارهینانا وی د بەرژەوهندیا فیکر و رەوشەنبیرییدایە. ئانکو ئەو جەستە ببیتە خزمەتکار بو چەسپاندنا هەبوونا راستیدەرا هزرا ژن و زەلامی د ریتما جەندەریدا، ئەقە ئەف تیۆرە بوو خالاً وەرچەر خانێ کو هەمی ژن و ئەو زەلامین ب ناغی ژنن بئەست و بی دەستەلات، هزری دوی چەندیدا بکن، تەنها هەلوەشانەدنا بو هاین جفاکین کەفتار و پیرۆز دئ ئەنجامەن، ژ بەر هندی ئەف چەندە بوویە ئەگەری ئەو یەکی، تیۆرەکا دی ل سەر دەستی هەندەک ژنن خەباتگیر و شورەشقان بهینە دامەزراندن، ئەوا هزری د راستیا هەبوونا ژنیدا دکەتن، وەکو بونەوەرەکا خودان بوچوون و تیروانین ب بەراورد ل گەل زەلامی؛ لەورا دئ دەرگەهێ بابەتەکی دیتەر فەکەین، ئەوژی تیۆرا فیمینیزما هەبوونگەرییە (نیهایەت محەمەد سألح عەزەددین، ، 2022، ل ل 72 - 73).

5- تیۆرا رادیکالی:

ب دیتنا رادیکالان هەردەم ژن دەیتە چەوساندن و زۆری ل مافی وئ دەیتەکارن ((ب بوچوونا ئەقە قوتابخانەیا رەخنەیی ب دریزا هیا میژووێ رەگەزی می ل پلەیا ئیک دھین کو توشی زیانی بین ل هەمی دەمان، بئەستی ژنی ب شیوہیەکی زوی دناف کۆمەلاندا بە لاقبوویە، ئەف بئەستی و تەپەسەرییە گەهشتیە ئەوی ئاستی کو ئەم نەشێن ب شیوہیەکی ب سەنەهێ بگورین، بو نمونە زالبوون ل سەر سیستەمی چینایەتی ئەف بئەستی و تەپەسەرییا رەگەزی می و زاکرن و سەرئێخستنا رەگەزی نیر بوویە ئەگەری دروستبوونا چینایەتی ل ناغ کۆمەلگەهێ)) (هودا سلیمان پیرموس، 2022، ل ل 3).

هەر وەسا دەستەلاتداریا بابی دناف خیزانیدا کارتیکرنی ل ژنی دکەت ((بەلایانەوێ سیستەمی باوک سالاری سیستەمیکە سیمای هیژ و دەسەلات و چینگەری و کتیرکی پیو دیارە سیستەمیکە چاناکریت و نایەتە سەر سکهی راستی، بەلام دەرکری بەتەواوی لە رەگوریشەوێ لەناو بیری. فیمینیزمە رادیکالەکان دەلین باوکسالاری سیستەمی یاسایی یا دەزگای سیاسی نییە کە دەبیت قلیبکریتەوێ و ژیر بخریت، بەلکو دەبیت باوکسالاری دەزگای کۆمەلایەتی و سیاسیەکانیش بگریتەوێ، بە تاییەتی سیستەمی خیزان کە دەبیت هەلبووشیریتەوێ)) (نورە فرج المساعدا، 2006، ل ل 28 - 29).

6- تیۆرا فیمینیزما هه‌بوونگه‌ری :

ژینگه‌ها هه‌بوونگه‌ریی د سهردهمه‌کیدا بوویه، ده‌می شوره‌شین مه‌زن ل سهر ئاستی مرۆفایه‌تی لسه‌ده‌یین ناقه‌راست تاكو دگه‌هینه سه‌د سالیا (19)ی، ده‌می ههر كه‌ته‌كی ژیا‌نی قه‌ژان‌دن و نو‌یكرن تیدا هاتیه ئه‌نجام‌دان سهر ه‌لدا‌یه (نیه‌ایه‌ت محمه‌د س‌ال‌ح عزه‌ددین، ، 2022، ل 72 – 73).

ئه‌ق‌جا فه‌لسه‌فه د ئه‌قی قو‌ناغیدا به‌ره‌ف ئاسوی ریک‌خستنێفه چوو، چونکه هه‌بوونگه‌رای ئیک ژ وان ته‌م‌ر و فه‌لسه‌فین هه‌ق‌چه‌رخ بوو؛ کو ریک‌خستن بو کارین ژنی و به‌ره‌قانی ژ هه‌بوون و می‌شک و بیرتیژیا وی د نا‌ف ج‌قا‌کیدا د ئه‌ور‌وپادا کرین له‌ورا ده‌یته‌ گوتن؛ ((بنه‌مای سه‌ره‌کی فه‌لسه‌فه‌ی بوونگه‌رای بریتیه له‌ مرۆف خوی، هه‌موو بوونگه‌راکان سه‌ره‌رای جیا‌وازی و نا‌کوکیان له‌ باره‌ی زور پرسی تاییه‌ت، به‌لام فه‌لسه‌فه‌که‌ی خویان له‌ مرۆفه‌وه ده‌ست پیده‌که‌ن و مرۆف له‌ لای ئه‌وان بنه‌مای سه‌ره‌کی بوونه نا‌کریت فه‌رامۆش‌ب‌کریت)) (نیه‌ایه‌ت محمه‌د س‌ال‌ح عزه‌ددین، ، 2022، ل 72 – 73).

که‌واته د ئه‌قی ئاخ‌ق‌ت‌نیدا دیار‌بیتن کو هه‌بوونگه‌ری گه‌له‌ک بایه‌خی ب هه‌بوونا مرۆفی ده‌ته‌ن. له‌ورا نه‌گوتیه ب تنی زه‌لامی هه‌بوونا خو یا هه‌ی و ژنی هه‌بوونا خو نینه، چونکه هه‌بوونگه‌ری وه‌کو فه‌لسه‌فه‌کا مرۆفایه‌تی گرن‌گیه‌کا مه‌زن ده‌ته‌ مرۆف و بزاف هاتیه‌که‌رن مرۆف ببیه‌ته‌ بایه‌تی سه‌ره‌کی د ئه‌قی فه‌لسه‌فیدا... وه‌کی بونه‌وره‌کا سه‌ره‌خو (نیه‌ایه‌ت محمه‌د س‌ال‌ح عزه‌ددین، ، 2022، ل 73 – 74)..

ئه‌ف ئاراستا فیمینیزمی د ناقه‌راستا سه‌دی بیستیدا، ژ بنه‌کوک و ه‌زرا م‌نیات‌نیا پاک و هه‌بوونا وی ئه‌وا (سیمون دی‌یوف‌وار)ی راسته‌که‌ری بوویه، هه‌روه‌سان هنده‌ک ژ بو‌چوونین خو بین فه‌لسه‌فی و دیتنا خو ل به‌رامبه‌ر هه‌ر ره‌فتاره‌کا دژی توخمی می ده‌یته‌که‌رن، ل سهر زی‌ده‌که‌رینه (نیه‌ایه‌ت محمه‌د س‌ال‌ح عزه‌ددین، ، 2022، ل 73 – 74)..

دیسان مینا ره‌خنه‌گرا فیمینستاسا عه‌ره‌ب (ره‌شیدا ئیبن مه‌سه‌وود) دو‌وپاتیه‌ی ل سهر هه‌بوونا فیکری بو ژنی د ریک‌چه و ر‌ی‌بازا ئالینگریا (سیمون و دی‌یوف‌وار)ی و (هودا شه‌عراوی) یا مسری دکه‌ت کو : (ژن د ناقه‌را چهند هه‌لب‌ژار‌دادایه، وه‌کی ئامانج و یان مینا بوونخوازه‌کا د نا‌ف جیهانا پر بو‌هایین مرۆفایه‌تیدا یا هه‌ی، ئه‌و جیهانا کو پیدیه‌ی ل سهر وی ژ نالیی ئابوری و ج‌قا‌کی رۆلی خوئی چالاک تیدا بگ‌ریتن و خو‌فه‌ دۆزیتن، ژ به‌ر هندی د هه‌ر تیروانینه‌کیدا جه‌ی هه‌بوونگه‌رییا ژنی تیدا‌ی ره‌به‌قه و چ تشت نین، ب نا‌قی (هه‌بوونا) زه‌قا نیرینه (نیه‌ایه‌ت محمه‌د س‌ال‌ح عزه‌ددین، ، 2022، ل 75 – 76)..

6- تیۆرا پوست مودیرنیزم:

ئه‌ف بزاقا مافین ژنان دنا‌ف بزاقا فیمینیزمی بخوه‌دا کار‌د‌کر، (ئه‌ف تیۆره بو ئیکه‌م جار ژ لایی فه‌یله‌س‌وفا ئه‌مریکی (جودیت باتلر)یقه ل سال (1990)ی هاتیه‌ بکاره‌یان، د تیۆرا خوه‌دا ره‌خنه‌ ل (سیمون دی‌یوف‌وار) و (میشیل فوکو) و فه‌یله‌س‌وفی فره‌نسی (لاکان) دگ‌ریت (هودا سلیمان پیرموس، 2022، ل 43).

ژ تاییه‌تمه‌ندین ئه‌قی تیۆری ئه‌وه، به‌رچا‌ف وه‌رگرتنا ره‌فتارا سایکۆلۆژیا هه‌ر ژنه‌کی د قه‌واریه‌ی و نیی م‌نیات‌نیدا و ده‌ره‌که‌فتن ژ چوارچو‌فی خ‌یزانی وه‌کو پیدیه‌که‌کا فه‌ر بو مافی هه‌ر ژن و زه‌لامه‌کی تیدا به‌یته‌ پاراستن. ب ده‌ره‌رینه‌کا دیتر د ئه‌قی جو‌ری فیمینیزمیدا، خ‌یزان و شیوازی په‌روه‌ده‌که‌رنی ب ئه‌رکی خو یی گ‌رنگ دزانیت، له‌ورا دژی هه‌ر ه‌زرها فیمینیزمیا خودان یاساین ه‌شک و ریک‌گر ده‌ره‌قی ژنی و زه‌لامی پیده‌که‌ن. واته (پوست مودیرنیزم) دا‌کوکیی ل سهر تیگه‌ه‌ی نه‌رماتیی دکه‌تن کو ((نابیت ه‌یچ یاسا و ده‌ست‌وره‌کی ه‌شک و چوارچو‌فه‌که‌ری بو مرۆفی به‌ینه‌ دانان))، ب دیتنا ئه‌قی قوتابخانی ئالافی سه‌ره‌کی بو ره‌وشه‌نبیرکرنا هه‌ردوو ره‌گه‌زان په‌روه‌ده‌که‌رنه. کو دبیته ئه‌گه‌ری

پهیدا کرنا جودا هییا هزری و پراکتیزه کرنا وی د ناڤ کومه لگه هیدا، واته هر تشته کی ژ دهر قه ی خیزانی ب ره های و بی پلانیکا پیشومخت نه هاتیبته دارژتن رمدکن، چونکه په روه رده کرن ب خو فلسفه و پلانیه (نیهایت محمهد سألح عزه ددین، 2022، ل 78 - 79).

ئهقی بزاقی ههولدا ژبو یهکسان کرنا مافین رهگزی می د ناڤ بزاقا فیمینیزیدا. (ژ نهجامی گشتگیر کرنا شه پولا دووی بو (ژن) و (ژنایه) تیورا فیمینیزیت ل ماوهی سألین ههشتیبان ژ چرخه بووری گوهورینه کا دی ب سردا هات، د نهجامدا هه می جوړین داخوازا مافین خوه کر، لایهنگرین ئهقی بزاقی د ئهوی باوه ری دانه کو ستهملیکرنا رهگزی می بنتی ل سهر بنه مایی رهگزی نینه، بهلکو ل سهر بنه مایی (سیاسهتا جودا هییان) کار دکر (هودا سلیمان پیرموس، 2022، ل 43 - 44).

ل دوماهی دگه هینه وی نهجامی ئه م دشین بیژین کو تیورا فیمینیز ما پوست مودیرنیزم ب هه می لقین خوڤه؛ بوویه کومکارا هه می جوړین تیورین فیمینیز میین بهری خو و ب هه قرا خالین بهیز و لاوازین هه چه شنه کی دیار کرینه. دیسان ب ئاویه کی مودیرن و هه چرخ ل دو یف پیدقی و ره قار و سهر دهریا سهر دهمی بوویه جیه جیکارا هه گوشه نیرینه کا فیمینیز می، ل بهرام بهر ژن و زهلامی د ئهک و مافاندا. ئه قرا ئه ق چهند تیورین - تیورین فیمینیز می - ناقبری بوویه خو دیکا رهنگه دان و ئاراسته کرنا کیشین ژن و زهلامی د ناڤ کومه لگه هاندا. دیسان ئه ق تیورین فیمینیز می د هنده ک سیما و بنچینه یین خو دا جوړه هه قرتنه کی ل گه ل بنه مایین جهنده ریدا دروستدکن. هوسان د نالی تیوریدا ژ هه قو و نزیکدین و ژ نالی پهم و پراکتیزه کر نیفه ژیکجودا دین. ئه قرا ئه ق په یوه ندییا نالوگور کر دی د ناقبره هردوو تیگه هین ناقبریدا، بهری مه دده نه بابته کی دیتر ئه وژی بهر اور دکاری د ناقبره (فیمینیزم و جهنده ر) ل گوره ی بوچوون و دیتنن تیورقان و ره خنه گراندا؛ کو دی بینه و ئسته گه هه کا دیتر، بو روونکرنا مژداری و نالین قهشارتی، ئه وین ئه ق ههردوو چه مکه د ناقه روکا خو دا هه لگرن (نیهایت محمهد سألح عزه ددین، 2022، ل 80).

دوور ژ هه ئاستهنگه کی مافی ژنانه دوپاتی ل سهر بهایی خو بکن و زاتییه تا خو ب ئازادانه دیار بکن و دهر برینی ژ هه تشتی ئه وان بقیت بکن و ب خو یه تیا خو یا می بنفیس و دهر برینی ژ خو و هزی، خو بکن و بخوین، چونکه ئه ده بیات دوور ژ هه گفاشته کی دهر برینی ژ تاکی دکت، لهورا ده ما نفیسر یان خوانده قان نه چار دبیت بهرگی رهگزه کی دی بکت بهر خو تا کو بشیت بنفیس یان بخوینت ئه ده بیات تام و چیژا خو ژده ست دده ت، لهو دقیت هه تاک و رهگزه ک و هکو خو و ب خو یه تیا خو بخوینت و بنفیسیت تا کو ئه و ئامانج و مه به ستین هه ی ب روونی بگه هن. ره خنه یا میینه گه هشتیه ئه وی نهجامی دهمی میینه دهر باره ی بابته تین خو دناحقیت و دنفیسیت، پتر شیان هه نه ئه وان بابته تان باشتر وینه بکت ژ بهر کو ئه و ئه وان بابته تان ب شیوه هه کی جیاواز ژ دیتنا نیری دبیت، ئه قه زی پیدقی ب هندئ دکت، کو خواندنه ک بو ئه وی بهر هه می بهیته کرن کو ئه و لایه نین نه گرنگ و بو ره خنه گری نیر بهینه ناشکر اکرن و گرنگی پی بهیته دان، ژ بهر هندئ پیدقیه ئه ده بی میینه خواندنه کا میینه بو بهیته کرن دوور ژ کونترولا نیری ئه ق ئارمانجه زی د بواری پراکتیکیدا یا ب زحمه ته چونکی ب ده سته قه نینا ئه وی چهندئ و گه هشتن بو ره خنه هه کا ژ ئه قی جوړی پیدقی ب بزاق و چالاکیه کا مه زنا ره وشه نبیری و هزری و زمانقانی و سایکولوژی و جفاکی هه یه، هه تا ره خنه گر بشیت خوه ژ وی که لتوری هزری پی نیر رزگابکت ئه وی ب دریزیا قوناغین میژووی ل سهر ئیک خر قه بووی (یهمان محمد عبدالرحمن و قهرمان اسعد، 2019، ل 230 - 231).

پشکا دووی:

ئیک ژیاننامه و بهرهم سەلوا گولی:

سەلوا ل باژیری دھۆکی ل مەها گولانی ژدایک بوویە، هەتا نوکە چوار قوناغ گۆهارتینە، دھۆک، باتیف، و گوند و ئەوروپا. سەلوا دبیژیت: قوناغا هەری جوان و پر باش گوند بوونە، گوند جوانترین خەسلەت ددەتە مروۆفی، جوانترین هەست ل جەم مروۆفی پەیدا دکەت، و جوانترین وەلاتپاریزی دروست دبیت.

- ل سالا (1980) دکەڤیتە دناڤ ریژی، ئیکەتیا قوتابی و لاوان تایی زاخو.
- ل سالا (1982) د ریکخستنا نەهینی یا . پ.دک کار دکت.
- ل گەلەک جهان ل گەل پێشمەرگەیی بەشدار دبیت و کاری خوە دکەت و د سالا (1984) ئ دا سوپاسنامەیک ژلایی سەرۆکی وەردگریت.
- گەلەک جارا ژلایی رژیما سەدام هاتیە بن چاڤکرن.
- هینشتا ئەو بچووێک بوو بابی خۆ هنداگریە، بابی وئ کار و خەباتا نەهینی دکر و ل گەل 15 هەڤالیت خۆ هاتە گرت و هەتا نەها ژێ گورا بابی وئ نەدیاره.
- ئەو نەها ل گەل دایکا خۆ و خوشک و براییت خۆ ل سوید دژیت و هەر کاری خۆ و خواندنا خۆ دکەت.
- ئەنداما نڤیسەریت سویدە ئەنداما پەنا سویدە.
- ئەنداما ئیکەتیا ژنیت سویدە و ئەنداما کۆمەڵیت کورد ل سوید.
- ئەنداما دەزگایی چاندنا گولچکا یا سویدە و نوونەرا پەنا کوردە ل ئاسکەنداڤیا(سەلوی گولی، 2007، ل 5).
- گەلەک هەلبەستین وئ هاتینە وەرگەراندن بو ئەلمانی ژلایی د. زەردەشت و تنگەزار ڤە. بو تورکی ژێ ژلایی ئوسمان ڤە. بو عەرەبی ژلایی کەریم حەداد السامرای.

پراکتیکرنا بزاقا نافرەتی دناڤ هۆزانا کوردیدا، هۆزانی سەلوا گولی (سورە برینا شەفا من) وەک نمونە.

هۆزانقان سەلوا گولی د هۆزانەکا خۆدا بەحس ل ئەوی دەردەسەری و دل سوتنی دکەت ئەوا ب سەری دایکان دەیت دەمی جەگرا وان ژلایی رژیما بەعس ڤە دەینە شەهید کرن دەمی دھۆزانا (دیاری) دا، د ئەڤی هۆزانییدا بەحس ل ئەوان پێچ مامین خۆ دکەت ئەوین شەهید بووین ئەڤی هۆزانی بو (دایپرا) خۆ دبیزیت:

((هینشتا ئەز ب ئاوازیت وی هشیار دبم))

یا کۆ کوردینی د مالا مەدا راجاندی پینج جانە مەرگ ل بەر چاڤا شەهید بوین

و پینج مال بوینە گرانترین خەم

و پیروترین روندک بو وەراندین

و هینشتا چیرکیت

وہلات پاریزی بو مە دڤەهینیت.

هەسەرەتا وی ئەو بو.

دگوت خوزگا دای هس ئەز نەمرم من

دیتی دلی سەدام سوتی،

- دا زانیا کا جہرگ سوتن چہواہیہ)) (سہلوی گولی، 2007، ل6) .

د ئەفئی ھۆزانیدا بەحس ل کارساتەکا جەرگ بر دکەت دەمی دبیزیت: (ھیشتا ئەز ب ئاوازیت وی ہشیار دیم) ئانکو ل دەنگی گریبا داپیرا خۆ ہشیار دبیت چونکی زارۆکین خۆ ژبیر نہکرینہ و شەھید بوونا وان گەلەک کارتیکرن لیکریہ، ئەو خەبات و کوردینیا ئەفئی خیزانا وان کری و پینج شەھید گوری ناخا وەلاتی کرین، ھەروەسا زارۆکین ئەوان بوینہ ئیتیم دەمی دبیزیت: (پینج مال بووینہ گرانترین خەم) ل قیرئ ھەفزیئین ئەفان پینج شەھیدان ھەروەسا زارۆکین وان بەردەوام ب خەم و کوفانن. بەلج داپیرا وی ھیشتا وەلات پاریزی و شورەشگیری یا ددلی دا مای سەرەرای ژ دەستدانا پینج کورین خۆ دەمی دبیزیی:

((و ھیشتا چیرۆکیت

وہلات پاریزی بو مہ فەدھینت)) (سہلوی گولی، 2007، ل7) .

ئەف دایکە ھەر یا رژدە ل سەر خەباتی و ئازادکرنا وەلاتی ژ دەستی رژیما بەعس دا ژبەر ھندی ھەر پینکولی دکەت خەلک گوھداری چیرۆکین شورەشگیران بیت و نازایەتیا وان داکو خەلک بگەھیتە سەرەفەرازیی.

ھەروەسا د پارچەکایدا یا ھوزانی دەمی دل سوتنا داپیرا خۆ دیار دکەت و ھەسرەتا وی ئەو بوو کو دلی (سەدامی) ژی بەیتە سوتن و ئەو ب چاقین خۆ ببینیت دەمی دبیزیت: ((دگوت خوزگا دای ھش ئەز نہمرم من دیتی دلی سەدام سوتی،

دا زانیا کا جەرگ سوت چہواہیہ)) (سہلوی گولی، 2007، ل6) .

ھەروەکی یا دیار د ئەفئی پارچا ھوزانیدا ئەف دایکە دزانیت کو ئەو زولما (سەدامی) دکر دئ جارەکی ئەو ژی کەفیتی و ئەوئ نہخوشیی ژی ببینیت ئەوا گەلەک دایکان دیتی و جەگەرین وان ژ بە سینگی وان چووین. چونکی مہ دیت ھەردوو کورین سەدامی (قوسەمی و عودەمی و نہفیی وی) ھاتتە کوشتن بەری ئەو بمریت و جەگەرین وی ژی نہمانە ل پینج چاقین وی ئەفہیہ داد پەروریا خودئ، دەمی ئەم ب کوردی دبیزین (یا قی دەستی بو ئەفی نامینیت).

ئازادیا ژنی ل ھەمی سەردەمان و ل ناڤ ھەمی مللەتان یا ھاتیہ بن پینکرن ھەر ژ پەیدا بوونا کۆمەلگەھین مرقایەتی، تاکەکی ھاتیہ بیہەرکرن ژ ئازادی ژن بوویہ، ھەروەسا د ناڤ کوردان ژیدا ل سەردەمین کەفن وەرە ھەر ژن ھاتیہ تەپەسەرکرن ب تاییەتیژی ژلایئ شەرەفیئە کو پیندقیہ کچینیا خۆ ب پاریزیت ھەتا شوی دکەت. ل قیرئ ژی ھوزانقان (سەلوا گولی) ئەوان روویدانین دناڤ کۆمەلگەھا کوردیدا پەیدا بوون دیار دکەت کو چەند کچ ھەر ل ژیی گەنجا تیا خۆ ل بہارا ژیی ھاتیہ کوشتن. وکی د ئەفئی نموونا شەریدا دیار دبیت:

(ئاسویین نہپەنیئ)

((ژە ھەرەویا خوە.

د سروودی، وەرەمان من دا

د

چ

ک

لاند

دلۆرینم..

ژ ئاگیرئ کوفانان،
ژ نالینا پیخواسان
ژ قیریین نههنگان

مروفتین ساقا دادقورتانندن..)) (سەلوی گولی، 2007، ل 15).

د ئەفئ پارچیدا دیاردکەت (ژەرەویا خوە) ئانکو ھەزین خۆیین نەرەوا و سکسی ب کچکەکا سنیلە تیر دکەت. کول و کۆفانین ئەفئ زارۆکی زیدە دکەت (ژ نالینا پیخواسان) ئانکو ھەوارین وی کچی دەمی دەیتە رەفاننن ژلایی و مروفتی درندەفە ئەوی زوریی لیدکەت چونکی پتیریا جارن (پیلایین) وان د پیدادا نامینن چونکی ب زوری دبەن. ھەرەوسا ل دەمی مالباب ژئ ئەفئ چەندئ دزانیت ژلایی وانفە دەیتە کۆشتن ل قیری ژئ ھەر نالینین ئەفئ کچی بلند دبەن و پیخواس ب لەز دبەن د بن ئاخ بکەن.

ھەرەوسا د پارچەپەکا دیدا ھۆزانفان دبیتیت:

((د چارگافی دا،

کێلەکی ل کفنی من

زی .. دە .. دکئ.

تاریستانا من دەستنیشان

دکە..)) (سەلوی گولی، 2007، ل 14 – 15)

مەرەم ژ ئەفئ پارچا ھۆزانئ ئەو دەمی دبیتیت: (د چارگافی)د، ئانکو ب لەز ھەر زیکا کفنی بو حازر دکەن یان ژئ ھەر بی کفن ھندەک کچ و ژن ھاتینە بن ئاخکرن، (تاریستانا من دەستنیشان دکە) ئانکو بەرەف مرنئ فە دبەن و ئەف کچە دەیتە کۆشتن.

کارکرن د ژیانیدا باھرا (ژن و میران)ە، ھەردوو پیکفە کار دکەن دناف خیزانیدا ھەر ئیک ژ ئەوا ن ب کارەکی جودا رادبیت داکو ژیان بەردەوام ببیت، ھەر ژ کەفتدا (ژن و زەلام) کارین رۆژانە وەکی جوتیاری و ب خودانکرنا پەزی ھەر دووکان مل ب مل کارین خۆ ئەنجام ددان زیدەباری ب خودانکرنا زارۆکان ھەر ئەف کارە ژئ ژلایی ژئئ فە دەاتە کرن و پەرەردەیا زارۆکین خۆ دکرن. ل گوندان د جفاکا کوردیدا ژن و میر تاممکەرین ئیک بووینە ژبو بریفەبرنا ژیانای وی دەمی یا ب زەحمەت، لەورا (سەلوا گولی) د ھۆزانا (ھەناسا نەکەزاختی) بەحس ل ئەوی کەتواری دکەت و کارین ژئئ وەکی یین زەلامی دەتە دیارکرن و دبیتیت:

دەنگئ دیکلی سپیدئ،

ئاوازین مەلی گوندی

نمنا نانپیتئ.

شەقانا لەولەبیین دارمەشکی(سەلوی گولی، 2007، ل 22)

کەواتە ئەف پارچە ھۆزانە دیار دکەت ھەر ل دەمی سپیدئ زووی ل گەل دەنگئ (مەلای) و (دیکلی) ژن دەست ب کارین خۆ یین رۆژانە دکەن ژ نانپیتئ و ھەژاندنا مەشکی، ئەفە ژئ وی چەندئ دیاردکەت کو ژن بەرپرسیارەتیپەکا مەزن د ھلگریت د خیزانیدا و ل گەل زەلامی کاری رۆژانە دکەت. ھەرەوسا ھۆزانفان د پارچەپەکا دیدا رۆلی زەلامی دیار دکەت د کارین رۆژانەدا دەمی دبیتیت:

پەردا شەفئ داقورتاند

دەنگئ گۆپالی شقانی،

چەقەچەقا لولیین تەفەنکا

سوار رکیب سەقا دکر(سەلوی گولی، 2007، ل 23)

د ئەفقی پارچیدا ھۆزانقان دیار دکەت کو زەلام ژى ھەر زووی دەست ب کارین خو بین تاییەت ب ئەوانقە دکەن وەکی دیاردکەت (دەنگی گۆپالی شقانی) ئانکو پەزى خو بەرەف چەروانیقە دبەت، ل دیرەکا دی دبیزیت (لۆلین نەنکا) ئانکو پێشمەرگە ژى بەری ھەلاتنا روژی دەست ب ئەرکی خو دکەن و ل بەر دوژمنی د راوہستیاینە.

ھەر وەسا د ھۆزانەکا دیتردا بەحس ل ژین و ژیارا کچین سنیلە دکەت دەمی د دەوزانا (ژ فەرھەنگا پێغەمبەرا دەرکەفە) دەربرینی ژ ئەوان رەفتارین کەسین مەزن دەیتە کرن دەمی کەسانین ئاینی دچن کچین بچووێک دخوازان، ئەفە چەندە ب دیتنا ھۆزانقانی دەرکەفتنە ژ ریکا خودی و ب تێشتەکی نەرەوا دبیزیت دەمی دبیزیت:

((نە بیژە من،

من تو دقئ.

ب زمانئ خوہ یئ سوتی

دی خودی ھاش تە ھەبە) (سەلوی گولی، 2007، ل 31).

د ئەفقی پارچا ھۆزانیدا ھەر ژ دەستپیکئ ئەو کچا سنیلە دبیزیت (نە بیژە من تو دقئ) ئانکو بێھێقی دکەت ژ ھەر تێشتەکی، چونکی ب دیتنا وئ کەسانین ئاینی نابیت دلئ خو بیھنە کچین گەنج کو چەندین سالان ژئ مەزنترن، ئەفە ژى وەکی زورداریەکی یە ل نافرەتی دەیتە کرن کو شووی ب کەسەکی دان ەمەر بکەت یان ژى جیاوازییا ەمەری دنابەرەا واندا گەلەک بیت. ھەر وەسا د پارچەپەکا دیدا وەک بەرسفەکا فەبر دبیزتئ:

((ژبو روژا شرینی

ل سەر گۆرا شەمزارا،

خیر بکە.

من گۆتە تە!!

ژ فەرھەنگا پێغەمبەرا دەرکەفە.

بەسە)) (سەلوی گولی، 2007، ل 32).

ل قیرئ دبیزتە ئەفی مەلایى کوخو ب شوینگری پێغەمبەری دەرژمیرن دبیزیتئ (ژ فەرھەنگا پێغەمبەرا دەرکەفە بەسە) ئانکو تو کارئ خو ب دروستی ناکەمی، ھەر وەسا ژبو بێھێکیکرا نا وی کەسی دبیزتئ (ژبو روژا شرینی ل سەر گۆرا شەمزارا، خیر بکە.) ئانکو ئەوئ شرینی تو ژئ دبیزیت بکە خیر بو ئەفی تێشتئ نەرەوا یئ تو دکەمی. بەلکی خودئ ل تە ببوریت.

نەجام:

1. فیمینیزم وەکی ئیک ژ ئەوان ھزر و بیرین مروقانە ل دەمەکی دیار بوویە، ب بوورینا دەمی شیبایە جہئ خو بگریت وەکی بزوتنەکا سیاسی و فەلسەفەى و ئەدەبى.
2. ژنن کورد ب دریزیا میژووئی مل ب ملئ زەلامی قە د ھولین بەردەوام دا بوون ژبو بەدەستقە ھینانا پارئی روژانە.
3. د ئەدەبیاتا کوردیدا، ژنان درەنگ دەست ب نقیسینی کریە و ل دەستپیکئ ھوزان نقیسینە پاشی چیرۆک و روومان.
4. د ھۆزانین سەلوا گولیدا پتر بەحسئ ئەوئ دەرەسەرییا ژن کەتیە تیدا و پێشیل کرنا مافین وئ ژبو بەدەستقە ھینانا ژیانەکا نازاد و سەرەبەت.

5. دهۆزانین سەلوا گولیدا هەندەك جاران بەحس ل ئاینی دكەت و وهکی هۆکارەك دبیینیت كو ژن پاشافە مایبە.

لیستا ژیدەران:

ئێك: پەرتووك:

أ. پەرتووك ب زمانی كوردی:

1. جین فریدمەن، و: فەرشید شەریفی، فیمینیزم، تەهران، 1381.
 2. سەلوی گولی، سورە برینا شەفا من، دەهۆك، 2007.
 3. عەباس سألح عەبدوللا، فیمینیزم لە شیعری كوردیدا كرمانجی خواروو، سلیمانی، 2007.
 4. كازیوہ سانع، فیمینستناسی و جفاکی كوردی. هەولێر، 2005.
 5. نورة فرج المساعد، و: عەبدوللا تاهیر بەرزنجی، فیمینیزم فیکرو رەوتەکانی، سلیمانی، 2006.
 6. هیمداد حوسین، ئەدەبی نوێی كوردی (لیكۆلینەوه و رەخنە ی پراكتیکی)، (هەولێر: 2020).
 7. یهەمان محمد عبدالرحمن و قەرمان اسعد، دەروازەیهك بۆ رەخنەیا ئەدەبی، دەهۆك، 2017.
- ب. پەرتووك ب زمانی عەرەبی:
8. نرجس رودكر، تعریف: هبه فاخر، فیمینیزم (الحركیه النسويه) مفهوما، أصولها النظرية وتيارات اجتماعيه، بیروت، 2019.

دوو: نامین ئەكادیمی:

1. ئەفین ئاسو حەمە عەبدوللا، فیمینیزم لە چیرۆکەکانی شیرزاد حەسەن، ناما ماستەری، زانکویا سلیمانی، سالا 2014.
2. فەرهاد قادر کەریم، فیمینیزم لە شعرەکانی هیمندا، زانکوی گەرمیان.
3. نەهایەت محەمەد سألح عەزەددین، جەندەر د رۆمانی، (خاتم الرمل - فؤاد التکرلي) و (مريهما - سەبری سلێقانی) دا فەهۆلینەکا بەراوردکارییە، ناما دکتورایی، زانکویا دەهۆك، 2022.
4. هودا سلیمان پیرموس، شرۆفەکرنا چیرۆکین فولکلۆریین دەقەرا بەهیدینان ل دوویف تیۆرا رەخنەیا فیمینیزمی، ناما ماستەری، زانکویا زاخۆ، سالا 2022.

Çavkanî - References

- Avîn, A. H. A. (2014). *Fîmînîzm le Çîrokekanî Şêzad Hasan*, Nameya Masterê, Zankoya Sûlêmanî.
- Ebas S. Edulla. (2007). *Fîmînîzim le şîrî kurdî Kurmancî xwaru*, silêmanî.
- Ferhad, Q. K. (2015). *Fîmînîzim le Şîreknî Hêmin da*, Zankoya Germîyan
- Firîdmen, C. (1381). Wergera: Ferşîd Reşîd, Fîmînîzim, Tahran.
- Gulî, S. (2007). *Sore birîna Şeva min*, Duhok, Weşanên Spîrêz.
- Hamad Kareem, H., Sovereign Immunity and Its Development in International Law, Qalaai Zanist Scientific Journal 3 (1), 1113-1129.
- Hamdi Mahdi, M., Kareem Hamad, H. and Abdulameer Hameed, H., The Role of The Environmental Observer and The Environmental Police in Protecting the Environment in Iraqi Law: Comparative Legal Study, Qalaai Zanist Journal 8 (3), 889-910.
- Hamdi Mahdi, M., Kareem Hamad, H., Abdulameer Hameed, H., Preventive Methods of Administration in Protecting the Environment from Pollution-Comparative Legal Study, Journal of Juridical and Political Science (2022). 11 (2), 183-222.
- Hîmdad, H. (2020m). *Edebî Nwê Kurdî*, Hewlêr
- Kinêr E. Rehendekanî Fîmîniizim, <http://penus.kurdlindey.php/c>
- Nîhayet, M. S. (2022). *Çênder di romana Mirymea de vekolînek berawirdkarîrye*, Namey Diktorayê, Zankoya Duhok.
- Pîrmus, H. S. (2022). *Şîrovekirin Çîrokên folklorî de vera Badînan 1 dîf teorya rexneya Fîmînîzî*, Nameya Masterê, Zankoya Zaxo.
- Rudkir, N. (2019). *Tahrîf: Hibe Faxîr, Fîmînîzim*, Beyrut, 2019.
- Sanan, K. (2005). *Fîmînîstnasî û civakî Kurdî*, Hewlêr, Wêşanên Aras.
- Yehman, M. E. û Esaad, Q. (2017). *Derwazeyek bo rexneyê edebî*, Duhok, Weşanên Spîrêz.
- Zebari, R. I. K. & Babayiğit, V. (2022). *Diroka Rexne ya Kurdi li Rojova*. Mesopotamia Journal of Interdisciplinary Studies, 2(2), 102-109
- Zebari, R. I. K. & Rasheed Huseein, B., Sufism in Classical Kurdish Poetry: (Poems on Hariri as a model), Qalaai Zanist Journal 8 (4), 461-497

Nasname, Vatij û Medyaya Nû ya Kurdî
(Kurdish Identity, Discourse, and New Media)
(Kürt Kimliđi, Söylem ve Yeni Medya)

Jaffer SHEYHOLISLAMI*

Wergera Ji Îngilîzî: Ahmet KAN**

Article Type: Translation Article // Gotara Wergerî
Received // Hatîn: 17.11.2023
Accepted // Pejirandin: 23.11.2023
Published // Weşandin: 29.11.2023
Pages // Rûpel: 101-122

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Citation/Atîf: Sheyholislami, Jaffer (2011), Kurdish Identity, Discourse and New Media, Weşanxaneya Palgrave Macmillan, r 1-19, **Wergera Ji Îngilîzî:** Kan, Ahmet, Kurdi name, 9, r. 101-122

Plagiarism/Întihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website // *Ev gotar herî kê m ji aliyê 2 hakeman va hatiye nirxandin û di malpera întihalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.*

Kurte

Çarçoveya teorîk a nasyonalîzmê di pêşgotina pirtûka Jaffer Şeyholislami ya bi Îngilîzî ya bi navê "Kurdish Nasname, Discourse and New Media" de hatiye kişandin. Di vê çarçoveyê da pê naseyên têtînên netew, netewe dewlet û koma etnikî têne dayîn. Paşê jî li ser nasyonalîzm, nasname û nasnameya netewî tê rawestîn. Di bin sernavê "gotar, medya û nasnameya neteweyî" da, li ser rola medyayê di pêkhatina nasnameya neteweyî da tê rawestîn. Di vê beşa destpêkê ya pirtûkê da, aliyê metodolojîkî yê analîza daneyan jî tê nîqaşkirin.

Di dawiya beşa destpêkê da, heşt beşên mayî yê nîqaşkirin. Di beşa duyem a pirtûkê da, ravekirin û pê naseya rêbaza Analîz Gotûbêja Rexneyî (CDA) ku di warê teorî da hatiye bikaranîn û rêbaza ku di pirtûkê da hatiye pêşxistin hatiye dayîn. Hate balkişandin ku ev rêbaz sê qonax hene: zimanê medyayê, pratîkên axaftinê û çarçoveya sosyo-çandî, siyasî û dîrokî. Di beşa sêyemîn a pirtûkê de, armanca lêkolîna vê pirtûkê eşkere dibe. Di beşa çarem a pirtûkê de bandora medyaya nû li ser pêkhatina nasnameya neteweyî bi danberheva medyaya girseyî û medyaya nû hatiye vegotin. Di beşên pêncem, şeş û heftem ên pirtûkê da, bi lêkolîna herikîna weşana 168 saetan û bi pirsên cuda ve, polîtîkaya weşanê ya Kurdistan TVyê hatiye lêkolînkirin. Di beşa dawî ya pirtûkê da, li ser encamên ku hatine bidestxistin nirxandin tên kirin.

Kilîtbêje: Nasyonalîzm, nasnameya neteweyî, vatîş, medyaya nû, nasnameya kurdî, Kurdistan TV

Abstract

The theoretical framework of nationalism is drawn in the introduction of Jaffer Sheyholislami's English book titled "Kurdish identity, Discourse and New Media". In this context, definitions of the terms nation, nation state and ethnic group are given. Then, nationalism, identity and national identity are emphasized. Under the heading of national identity discourse and media, the role of the media in the formation of national identity is emphasized. In this introductory section of the book, the methodological aspect of data analysis is also discussed. At the end of the introduction, the remaining eight chapters of the book are reviewed. In the second part of the book, the definition and explanation of the Critical Discourse Analysis (CDA) method used in the field of theory and method developed in the book is given. It is emphasized that this method has three stages: media language, discourse practices and sociocultural, political and historical context. In the third chapter of the book, the purpose of the study in this book is revealed. In the fourth chapter of the book, the impact of the media on the formation of

* Prof. Dr. Jaffer Sheyholislami, Carleton University, Canada, jaffer.sheyholislami@carleton.ca.

** Xwendekarê doktorayê li Zanîngeha Dicleyê, ahmedkani21@gmail.com, Orcid: 0000-0002-4968-3581
(PhD student at Dicle university, Türkiye)

national identity is expressed by comparing mass media and new media. In the fifth, sixth and seventh chapters of the book, Kurdistan TV's broadcast policy is examined by examining a 168-hour broadcast flow with different questions. In the last part of the book, evaluations are made on the results obtained.

Keywords: Nationalism, national identity, discourse, new media, Kurdish identity, Kurdistan TV

Özet

Jaffer Sheyholislami'nin "Kürt kimliği, Söylem ve Yeni Medya" adlı İngilizce kitabının giriş bölümünde nasyonalizmin teorik çerçevesi çizilmektedir. Bu çerçevede ulus, ulus devlet ve etnik grup terimlerinin tanımları verilmektedir. Daha sonra nasyonalizm, kimlik ve ulusal kimlik üzerinde durulmaktadır. Ulusal kimliğin söylemi ve medya başlığı altında medyanın ulusal kimlik oluşumundaki rolü üzerinde durulur. Kitabın bu giriş bölümünde veri analizinin metodolojik yönü de ele alınıyor.

Giriş bölümünün sonunda kitabın geri kalan sekiz bölümü gözden geçiriliyor. Kitabın ikinci bölümünde kitapta geliştirilen teori ve metod alanında kullanılabilecek Eleştirel Söylem Analizi/Critical Discourse Analysis (CDA) yöntemin tanımı ve açıklaması veriliyor. Bu metodun medya dili, söylem pratikleri ve sosyokültürel, politik ve tarihsel bağlam olmak üzere üç aşaması olduğunu vurgulanıyor. Kitabın üçüncü bölümün de ise bu kitapta yer alan çalışmanın amacı ortaya konuluyor. Kitabın dördüncü bölümünde ise kitlesel medya ile yeni medyanın karşılaştırılması yapılarak yeni medyanın ulusal kimlik oluşumu üzerindeki etkisi dile getiriliyor. Kitabın beşinci, altıncı ve yedinci bölümlerinde Kürdistan TV'nin 168 saatlik bir yayın akışı değişik sorularla irdelenerek yayın politikası inceleniyor. Kitabın son bölümünde ise elde edilen sonuçlar üzerinde değerlendirmeler yapılıyor.

Anahtar Kelimeler: Nasyonalizm, ulusal kimlik, söylem, yeni medya, Kürt kimliği, Kürdistan TV

DESTPÊK

Tevî ku çend zanyaran pêşbîniya hilweşîna nasyonalîzmê û netewebûnê di serdema globalbûnê² da kiribûn (Appadurai, 1996; Hobsbawm, 1990),³ jî nasyonalîzm wekî "yek ji hêzên herî bi hêz di cîhana nûjen" da hatiye nasîn (Hutchinson & Smith, 1994, r. 3, binêre Anderson, 1991; Billig, 1995; Hail, 1993; Malesevic, 2006). Digel ku berê nasyonalîzm ji dawîya sed sala hijdehan û pê ve wekî mîmarê netewe-dewleta modern dihat dîtin (Deutsch, 1966, 1953; Gellner, 1997, 1983; Hobsbatvm, 1990, 1988; Kedouri, 1993; Smith, 1998), zêdebûna di deh salên dawî da ji bo hewcedariya nasnameyên kolektîf wekî bersivek tê dîtin. Gelek lêkoler bawer dikin ku nasyonalîzm hêz û çavkaniyek e ku nasnameyên neteweyî hem di netewe-dewletan da bi pêş dixê (Billig, 1995; Calhoun, 1997; Madianou, 2005; Wodak, de Cillia, Reisingl & Liebhart, 2009) û hem jî di nav neteweyên bêdewlet da. (Castells, 1997; Kane, 2000; Guibernau, 1999,1996).

Morley (1992) pêşniyar kiriye ku "avakirin û derketina nasnameyên neteweyî bêyî referansa li ser rola teknolojiya ragihandinê bi rêkûpêk nayê fêm kirin" (r. 267, her weha binêre Silverstone, 1999, r. 19-27; Hroch, 2006). Lêkolîna li ser cihê ragihandinê bi giştî (Deutsch, 1953,1966), û bi taybetî jî ragihandina girseyî, di pêvajoyê û pratîkên avakirina netewe-dewletên modern da hema niv sedsal berê dest pê kir (Anderson, 1991; Innis, 1951; McLuhan,

² Gerdûnîbûn wekî "tevgera tişt, nişan û mirovan di nav herêm û qada navparzemînî da tê fêm kirin. Gerdûnîbûna çandê tevgera her sêyan pêk tîne." (Held et al., 1999, r. 329).

³ Hobsbatvm (1990, r. 182) pêşbîni kir: "Diroka cîhanê ya dawîya sed sala 20. û destpêka sed sala bîst û yekê... dê bê guman wekî diroka cîhanek ku êdî nikare di nav sînorên "netew" û "netewe-dewletan" da bête nivîsandin, wek van. an ji hêla siyasî, an aborî, an çandî, an jî ji hêla zimanî ve dihat pênase kirin. Ew ê wekî 'netew-dewletan' û 'neteweyan' an komên etnîkî/zimanî bi taybetî wekî ku berê xwe didin paşvekişandinê, li ber xwe didin, li hember veavakirina nû ya ser-neteweyî ya cîhanê vediqetin, tene guheztin, an ji cihê xwe dûr dikevin, bibînin."

1962,1964). Di deh salên dawî da, bêtir lêkolîn li ser cîhê medyayê di damezrandin û domandina nasnameyên neteweyî da, di dewletên netewe da disekinîn (Billig, 1995; Drummond, Paterson & Willis, 1993; Madianou, 2005; Price, 1995; Wodak et al., 2009) û di nav neteweyên bê dewlet û hindikahiyên netewî da jî (Castells, 1997; Guibernau, 1999; Hassanpour, 1998; Higgins, 2004; Law, 2001).⁴

Pirsa ku divê were pirsîn ev e ku çima medya di vî warî da ewqas girîng têne dîtî? Bi gotineke din, bikaranîna medyayê çawa beşdarî avakirin û parastina nasnameyên neteweyî dibe? Pirsa ku pir caran nayê pirsîn ev e; belê, tê texmîn kirin ku girêdanên medya, nasyonalîzm û nasnameya neteweyî hene û tiştê ku hemû lêkolêr divê bikin jî ew e ku girêdanan ji xwe ra esas bigirin û nexşeyê wan derxînin (Schlesinger, 1991; Law, 2001). Digel ku gelek lêkolînan armanc kirine ku têkiliya di navbera nasnameya neteweyî û medyayê da diyar bikin, Schlesinger (1991) destnîşan kiriye ku di lêkolînên ragihandinê da netewe û nasnameya neteweyî bi têra xwe nehatine teorîzekirin; di heman demê da, "di edebiyata nasyonalîzmê da, medyaya girseyî bi gelemperî bêteorîzekirî ye" (r. 156). Di 1991ê da, Schlesinger banga ji nû ve nixandina pêwendiya medya û nasyonalîzmê kir. Lêbelê, wekî Law (2001) destnîşan dike, "ji ber vê yekê pêşveçûnek hindik çêbûye" (r. 299).⁵ Ev lêkolîn beşdarî vê rêza lêkolînê dibe.

Lêkolîn di heman demê da tevkarîyek e ji bo nêzîkatiyek nûtir a nasnameya neteweyî: Analîzkirina gotara rexneyî (Billig, 1995; Wodak et al., 2009; Wodak, 2006b). Ji bilî balkişandina li ser rola girîng a medyayê ya di pratîkên avakirina nasnameya kolektîf da, nêzîkatiyek analîtîk a axaftinê rêyên ku nasnameyan di her çarçoveyek taybetî ya herêmî da bi vegotinê têne çêkirin eşkere dike. Wodak (2006b) pêdiviya bêtir lêkolînên navdîsîplînî dide ji bo ku baştir tevliheviya pêkhatina nasnameya neteweyî were çareser kirin:

Her çend... nêzîkatiyên analîtîk ên axaftinê [mînak, CDA] ji bo çandên din û lêkolîna nasnameyên neteweyî li cîhên din hatine adaptekirin û sepandin, lê lêkolînên navdîsîplînî zêdetir hewcane ku taybetiyên dîrokî û çarçoveyên her komek civakî/kolektîv di bin lêpîrsînê da bêtir eşkere, çêbikin. Di ser da jî, pêwendiya navbera aliyên herêmî, herêmî, neteweyî û cîhanî divê di tevliheviya wan a mezin da were lêkolîn kirin. (rr. 114-115)

Meseleya Kurd wek kompleks, mînaka pêkhatina nasnameyê, çarçoveyê ku tê da têkiliyêke tevlihev a di navbera nasname, vatîj/gotar û medyayê da dikare were vekolandin, tê binavkirin.

Kurd û Kurdistan: Nêrînek

Kurd gelê herî mezin in ku doza statuya neteweya nedewletî dikin (Gunter, 2005; Kreyenbroek & Allison, 1996; Mojab, 2001; Vah, 2003). Li gor texmînan nêzîkî 25 heta 30

⁴ Tê pêşniyar kirin ku damezrandin û domandina civakên hîn mezintir û transneteweyî yên wekî Yekîtiya Ewropî bi ragihandina girseyî ve girêdayî ne (Schlesinger, 1999). Schlesinger diparêze ku pratîkên aborî û siyasî yên serneteweyî yên Yekîtiya Ewropî dest bi xerakirina fonksiyona netew-dewletê kirine, ku ew bû "çarçoveya sereke ya pratîka siyaseta demokratîk û pêkanîna hemwelatîtiyê" (r. 264). Lêbelê YE, di serî da "bi çînayeti" û nedemokratîk e. Ji ber vê yekê, li gorî Schlesinger, ji bo demokratîzekirina Yekîtiya Ewropî, pêdivî bi "ragihandina serneteweyî" heye. Bi gotineke din, demokratîkbûn û bi vî awayî, mayîndebûna YEya ideal wekî pêkhatiyek serneteweyî, ancax bi karanîna rêgezên ragihandinê yên "liser-neteweyî" mimkun e, lê di sa jî li ewropayê, tiştê ku hê ne di cîh da heye.

⁵ Hin hewildanên girîng ên ku di bersiva van fikaran da hatine çêkirin hene wek Billig (1995), Madianou (2005), Schlesinger (1999), û Wodak et al. (2009).

milyon kes,⁶ Kurd bi piranî li Rojhilata Navîn, li herêmeke bi navê Kurdistan, ku beşek ji Tirkîye, Iraq, Îran û Sûriyê (ji niha û pê de, çar dewletan) pêk tê, dijîn (li nexşeya 3.1 binêre).⁷ Tevî ku dewletek bi navê Kurdistanê tune bû (van Bruinessen, 1992), lê têgîna Kurdistan ji sedsala XIIan ve tê bikaranîn, û wek McDowall (2004) dibêje, îro “Kurdistan di nav sînoren baş diyarkirî da di hişê piraniya komên siyasî yên kurd” (r. 3) û hejmareke mezin ji rewşenbîr û girseyên kurd da jî heye.⁸

Dîroka xanedan û mîrekîyên kurdan heta sedsala heştan diçe (Hassanpour, 1992, r. 50) (Binêre li nexşeya 3.1). Di dawîya sedsala XVIIan da 40 mîrekîyên Kurdan hebûn, lê di nivê sedsala XIXan de, ji ber parçebûna Kurdistanê ji aliyê împaratoriyeke Osmanî û Farisan ve, ti rêveberîyeke xweser a Kurdan li herêmê nema. Piştî Şerê Cîhanê yê Yekem ji nû ve nexşeya Rojhilata Navîn ji aliyê dewletên Ewropa (ango Brîtanya û Fransa) ve, Kurdistan di nav çar welatên wek Tirkîye, Iraq, Îran û Sûriyê da hat parvekirin. Neteweperwerîya kurdî di destpêka sedsala borî de bi giranî wek berteka li hember înkarkirina nasnameyên kurdan ji aliyê çar dewletan ve derket holê (Vali, 1998, 2003).⁹

Lê heta roja me ya îro jî neteweperwerîya Kurd ji ber astengiyên derve û yên hundirîn nekariye nasnameyeke Kurdî ya li derveyî sînora an jî derdewletî¹⁰ bi hêz biafirîne. Di sedsala 20an da zêdetirî 20 tevger û serhildanên kurdan yên ku tê da şerê çekdarî tê kirin hebûn (Romano, 2002), lê yek jî bi ser neket.¹¹ Bertekên çar dewletan li ser daxwazên Kurdan ên ji bo otonomî û mafên çandî û siyasî tund û tûj bûn, bi zindankirin, îşkencekirin, kampanyayên leşkerî yên bênavber û kiryarên qirkirinê tîr pêşwazî kirin û tepeser kirin (Fernandes, 2007). Tevgerên rizgarîxwaz ên neteweyî yên Kurd bêbandor bûne, ji ber ku ew pir parêzger bûne (Vali, 1998), û gelek caran ji hêla çar dewletan û hêzên super ên ku di nav siyaseta herêmê da cih digirin, li hember hev wek piyon hatine bikar anîn (Romano, 2006).¹² Ji Şerê Cîhanê yê Yekem ve, dînamîk û şewazên pêkhatina nasnameya kurdî ne tenê ji hêla faktorên wê yên navxweyî ve, lê ji hêla gelek polîtîka û pratîkên netewe-avakirina dewletên cihê yên li ser

⁶Texmîna nifûsa kurdan diguhere. Li gorî McDowall (2004) û Hassanpour û Mojab (2005) mirov dikare bigihîje jimareyên jêrîn: 13.5 mîlyon li Tirkîyê; Li Îranê 7 mîlyon; Li Iraqê 4,5 mîlyon; zêdetirî 1 mîlyon li Sûriyê; li Ewropa, Amerîkaya Bakur û Awistralyayê nêzîkî 1 mîlyon; û nêzîkî 400.000 li Kafkasan, bi taybetî Ermenîstanê. ⁷Ermenîstana ku berê beşek ji Yekitiya Sovyetê bû, carinan di nav lîsteya welatên ku tê gotin beşên Kurdistanê tê da cih digirin, da cih digire. Lê piraniya kurdan tenê li çar parçeyên Kurdistanê ku di navbera Tirkîye, Iraq, Îran û Sûriyeyê da ye.

⁸Li gorî McDotvall (2004), “têgîna Kurdistan cara yekem di sedsala XIIan da wek têgeheke erdnîgarî ji aliyê Selçûqîyan ve hatiye bikaranîn” (r. 6). Lê belê, “Kurdistan di sedsala XXan de bi rastî ji nexşeyê hatiye temaşekirin. Tenê li Îranê parêzgehek bi tenê û qutkirî bi navê Kurdistan \sic\ heye. Ev tasfiyekirina kartografîk eslê xwe di siyaseta da ye. Ji bilî Yekîtiya Sovyetê ya kevin, tu welatekî dilxwaz nebûye ku nasnameya kurdî bi pêş bixe” (Ciment, 1996, r. 75; li McDotvall, 2004, r. 3 jî binêre).

⁹Nasnameya neteweyî ya kurd wek nasnameyeke hevbeş a kolektîf tê fêmkirin ku hestên kurd û Kurdistanê nişan dide, lê di heman demê da hestên cudahiya ji neteweyên cîran ên wekî tirk, ereb û farisan jî nişan dide.

¹⁰Têgehek alternatîf ji bo der-sînora an trans-dewletê de “transneteweyî” bûya. Lêbelê, li pey van Bruinessen (2000b), ez li şûna nasnameya kurdî ya transneteweyî, nasnameya dersînora/trans-dewletî û carinan jî pan-Kurdî bikar tînim. Van Bruinessen pêşniyar dike: “Terma ‘transneteweyî’ bi gelemperî ji bo cûrbecûr tîkîliyên civakî û danûstendinên ku sînoren ‘neteweyî’ derbas dikin tê bikar anîn. Bê guman ev tîgehek guncav e ku meriv behsa tora tîkîliyan û tevliheviya çalakiyên ku civatên kurd li Almaniya, Brîtanya Mezin û Tirkîyê girêdide, bike, lê ez li dijî karanîna wê ji bo torên ku perçeyên Kurdistanê yên Tirkîye, Iraq û Îranê bi hev ve girêdidin nerazî dikim. Ji ber ku di rewşa dawî de hêmana bingehîn a dîrbûna ji welatê kêm e” (para. 5).

¹¹Tevî ku kurdên Iraqê ji sala 1991ê ve karên xwe bi xwe birêve dibin, lê ne veşartî ye ku ew serkeftina xwe di serî da deyndarê beşdarbûna Amerîka û hevalbendên wê li Iraqê ne.

¹²Helbestvanê Kurd ê welatparêz Ehmedê Xanî, nêzî 300 sal berê li ser jihevketina Kurdan gazind kiriye. Çavdêriyên wî di lêkolînên vê dawiyê yên li ser Kurd û Kurdistanê da cih digirin (Romano, 2002; Ignatieff, 1993).

Kurdistanê ve hatine destnîşankirin (Vali, 1998). Nasnameya Kurdî di nava her dewletekê da rengêkî cuda girtiye.

Bi dehsalan e Kurd di warê erdî, siyasa, çandî û zimanî da pir parçe bûn û van parçebûnan danûstendina di nav Kurdan da dijar kir.¹³ Kêmtir ji du dehsalên berê, çend hefte, eger ne çend meh bin, ji bo ku nûçeyên li ser bûyerên mezin li Kurdistanê bigihêjin piraniya Kurdên ku rasterast ji wan bûyeran bandor nebûne.¹⁴ Ji Kurdistana Iraqê du nimûne bes in. Di sala 1988an da, rejîma Iraqê dest bi kampaniya Enfal¹⁵ a bi navûdeng li Kurdistana Iraqê kir ku tê da nêzîkî 100.000 kes hatin kuştin û wendakirin (Black, 1993). Raporeke Rêxistina Çavdêriya Mafê Merivan-Rojhilata Navîn (HRW-ME) hovîtiyên berdewam ên li dijî Kurdên Iraqê "sûcên li dijî merivahiye û jenosayd" bi nav dike (1995, r. 20). Li kêleka Enfalê, meriv dikare bajarê Helebceyê jî bîne bîra xwe ku balafirên şer ên rejîma Iraqê di 16ê Adara 1988an da 5000 Kurd bi gazên jehrî kuşt (Randal, 1997). Li gorî Bulloch û Morris (1992), bûyera Helebceyê "di heftê salên serhildana li dijî desthilatdariya navendî da ji her bûyereke din bêtir kir ku Kurd li her derê nasnameya xwe ya cuda ya kurdî bi bîr bînin" (r. 43).

Tevî vê yekê, hem Enfalê û hem jî bûyera Helebceyê di nav kurdên Tîrkiye, Sûriye û Îranê da reaksiyonek pir hindik peyda kir.¹⁶ Heta piştî meh û salan jî gelek kurdên Iraqê hay ji mezinahiya cinayetên ku ji aliyê rejîma Iraqê ve hatin kirin, nebûn. Tu îmkânên kurdan tunebûn ku bi têra xwe bi hev ra têkilî daynin; wan li Kurdistana Iraqê jî ne xwediyê nasnameyeke kolektîf bû, bila ji sînoren çar netewe-dewletan derbas bibe. Ji bo ku nasnameya kolektîf hebe ne tenê pêdivî ye ku amûrên vegotinê (ango, di pratîkên axaftinê da) (Billig, 1995), lê di heman demê da di nav endamên civatek paşerojê da bi diyalogê jî were ragihandin.¹⁷ Nêzîkî sedsalekê Kurd nikaribûn ji vê pêwendiyê kêfxweş bibin; nasnameyên wan pir parçe mane.

Lêbelê, pêşniyar hene ku ji nîvê salên 1990an vir ve nasnameyeke xurt a kurdî ya dersînor dest pê kiriye (van Bruinessen, 2000a; Romano, 2006). Çend bûyerên mezin di van

¹³ Ev nayê wê wateyê ku berê îfadeyên nasnameya kurdî ya kolektîf qet tunebûn. Îdeolojiya nasyonalizma pan-kurdî heta dawiya salên 1800î dikare were şopandin, wek nimûne di risteya helbestvanê kurd Hacî Qadirê Koyî da (Hassanpour, 2003b). Ev îdeolojî di heman demê da ji bo çend rêxistinên kurd ên elîtîst ên wekî partiya Xoybûn (Serxwebûn), Komeley Jiyanewey Kurd (KJK) û Civata Xwendekarên Kurd li Ewropayê jî wek hêza ajotinê xuya dikin, tenê çend nav in. Xoybûn di sala 1927an da li Sûriyê ji aliyê Kurdên ku ji Tîrkiyê hatine sirgûnkirin hatiye damezrandin. Slogana civakê serxwebûna hemû Kurdistanê bû (McDowall, 2004). KJK di destpêka salên 1940î da li bajarê Mehabadê yê Îranê hate damezrandin û piştê bû Partiya Demokrat a Kurd (PDK), ku bi alîkariya Artêşa Sovyetê Komarî Mehabad (Komara Mehabadê) ava kir. Malbata Barzaniyan, ku ji Kurdistana Iraqê tevli komarê bû, piştgiriya leşkerî ya berbelav da komarê. Îfadeya nasnameya kurdî ya kolektîf jî di Civata Xwendekarên Kurd li Ewropayê da ku di sala 1956an da bi tevlebûna Kurdên herçar parçeyên Kurdistanê derket holê. Lê belê ev îfadeyên îdeolojiya pan-Kurdî di nav derdorên piçûk ên elît an jî rewşenbîran da bûn û di tu beşên mezin ên civakên Kurdan da nehatin bicihanîn. Heya nîvê salên 1990î, kurd wê bigihêjin rê û rêbazên bi bandor ên belavkirin, parvekirin û muzakerekirina fikra nasnameya kurdî ya kolektîf.

¹⁴ Ev hevok ne temam e: Beriya du dehsalan jî, helbet di nava çend deqeyan da bi rêya telefonê îmkana belavkirina nûçeyan hebû. Lê belê, li gorî hejmara kesên ku van rojan ji televizyonên satelaytê û Înternetê bi dest dixin, pir hindik kurd xwediyê telefonê bûn.

¹⁵ Di erebî da wekî El Enfal jî tê binavkirin. Li gorî Human Rights Watch-Middle East (1995, r. 21), peyva Enfal tê maneya "xenîmet" (xenîmeta şer), û ew navê sûreya heştêmin a Qur'anê ye. Di çerçoveya kurd da gotina Enfalê ji aliyê hikûmeta Iraqê ya wê demê ve, hat dayîn bi çend operasyonên ku hêzên wê yên leşkerî di salên 1987-1989 da li kurdistana Iraqê li dar xistin.

¹⁶ Li Îranê rewş hinekî cuda bû. Piştî bûyerê yekser rojnamevanên Îranê li cihê bûyerê amade bûn. Îraniyan ji ber şerê Iraqê, ew dimen li cihanê jî belav kirin. Lêbelê, cihan bi piranî hîlbijart ku an bûyerê paşguh bike an jî kêmtir bike (Buloch & Morris, 1992; Sheyholislami, 2007).

¹⁷ "Bûn tê wateya danûstandina diyalogê" (Bakhtin, 1984, r. 252).

salên dawî da îşaret bi hin guhertinên girîng di rewşa pêwendiya kurdên welatên cuda da dikin. Di nav van bûyeran da revandina rêberê serhildana Kurd Abdullah Öcalan ji aliyê Tirkîyê ve di sala 1999an da, ku bû sedema xwenîşandaneke bilez û xwebexş li çaralîyê cîhanê ji aliyê Kurdên li çar dewletan û civakên dîyasporî ve (Romano, 2002; Siddiqui, 1999; BBC, 1999).¹⁸ Di sala 2004an da jî hevgerîtin li seranserê cîhanê ji bo serhildana Kurdan li bajarê Qamişlo (bi Erebi Qamişlo) li Sûriyê û tepeserkirina wê ya tund ji aliyê Dewletê ve hat ragihandin (O'Leary & Salih, 2005, r. 15). Tayînkirina Mesûd Barzanî wekî serokê Kurdistana Iraqê di sala 2005an da bû sedemê ji bo pîrozbahiyên li seranserê Kurdistan û dîyasporayê¹⁹ (AFP, 2005; Institut Kürde de Paris, 2005).

Ji nîveka salên 1990î ve ji ber hin pêşketinên siyasî yên girîng ên li herêmê, ji nîvê salên 1990î vir ve nasnameya kurdî ya li ser sînor xurtir bûye, lê ya girîngtir jî ji ber bikaranîna zêde û bi bandor a satelayta weşana dijîtal (SWD) di nav Kurdan da. Kurdan bi xwe jî televîzyonên satelaytê yên Kurdî wek katalîzator dîtine. Dema ku yekemîn televîzyona kurdî ya satelaytê, MED-TV, di 1995an da dest pê kir, rojnameyek kurdî nivîsî ku ev gav "ji hemû şoreşên çekdarî [Kurdî] girîngtir e" (wek ku di Hassanpour, 1998, r. 44 da tê gotin). Derhênerê MED-TV, Hikmet Tabak, diyar kir ku Kurdên li çar aliyê cîhanê bi vê kotekirinê kêfxweş bûne, ji ber ku "ew difikirin ku ev gava yekem e di beşa dawî û dirêj a rêya avakirina Dewleta Kurdî de." (Ryan, 1997, r. 5, baldariya min). Dewleta Tirk di Îlona 1996 da karî MED-TVyê qut bike (Hassanpour, 2003a), lê ji wê demê de zêdetirî deh televîzyonên satelaytê yên kurdî hatine vekirin. Ev ji bilî belavbûna Înternetê û weşanê, ragihandin û weşana wê ye. Christiane Bird, piştî ku di sala 2002yan da li seranserê Kurdistanê gerîya, nivîsî:

Kurd di gelek astan da wek miletekî şikestî di navbera welat, herêm, partiyên siyasî, eşîr, malbat, zarava, nêrîn, kevn û nû... da dimînin.

Û hê, û hê jî... .Teknolojiya nûjen, bi zordestiyê re, her tişt guhertiye. Bi rêya peywendiyên satelaytê û înternetê, Kurd xwedî bernameyên xwe yên televîzyonî, weşanên radyoyê, belavok û malperên xwe ne, ku hemû bi awayekî teorîk li her derê cîhanê li ber destê her Kurdekî ne... Dibe ku Kurd ne xwediyê neteweya xwe ya fîzîkî bin, lê dewletek wan a qada sîber a navneteweyî heye, ligel têgihîştineke bilez a nasnameya neteweyî ya ku bi dehan sal şûnda, dibe ku hê jî bibe sedema yekbûna Pan-Kurdan - belkî di şeklê Netewe-dewleta kurd a federasyonê da. (Bird, 2004, r. 373)

Lê Bird, mîna gelek şîrovekarên ku ev pêşketin mizgînî dane, tu analîzek pêşkêş nake ka ev "teknolojiya modern" çawa dibe ku "rêveberiya yekbûna pan-Kurd" bike.

¹⁸Teknolojiya ragihandinê di bûyera Öcalan da rolek diyarker list, wekî Romano (2002) diyar dike. Lêbelê, divê meriv vê yekê jî ji bîr neke ku karîgeriya teknolojiyê belkî gelek deyndarê sofistîkebûna bikarhênerê wan Partiya Karkerên Kurdistanê-(PKK) ye, ku yek ji wan rêxistinên di dîroka Kurdistanê da ên herî birêkûpêk bû.

¹⁹Dîyaspora, ku tê maneya belavbûn, ji Yewnanî dias-peirein, tê wateya belav kirin (Karim, 2003, r. 1). Peyv bi eslê xwe ji Yewnanîyên ku ji Yewnanîstanê dûr bûne ra tê gotin. Lêbelê, paşê, ew bêtir dest pê kir ku bi civakên cihû yên ku ji Filistinê sirgûnî Babilê bûne ra têkildar be. Di demên modern da, têgîn bi gelemperî ji bo civakên koçber, gel û cihên rûniştina wan ên niha tê bikar anîn. Hin lêkoler bi girêdana nifûsa dîyasporî bi welatên taybetî ra têgehek teng a peyvê pêşkêş kirine. Bo nimûne, ji bo Connor (1994), "dîyaspora ew kesên ku li derveyî welatê xwe dijîn û bi nasnameya mêvandar ra asîmîle nebûne ne" (r. 80). Ev pênase, mîna gelekên din, dîyasporayan bi herêmek bav û kalan an welatek ji bilî welatê mêvandar ve girêdide. Lêbelê zanyar hene ku pêşniyar dikin ku "[a]hemû dîyasporayan di navenda hişê xwe da efsaneyên welat nînin" (Karim, 2003, r. 2). Ez dîyasporayê wekî "tevhîya diyardeyên ku teşwîqkirina girêdanên pir-cihanî, rûniştin û rêwîtiyê teşwîq dikin" fêm dikim (Clifford [1994], wek ku di Karim, 1998, r. 4 de hatiye binavkirin). Ji bo girtina aktîvîzma siyasî ya dîyasporayan, Hassanpour û Mojab (2005) li şûna neteweperweriya dûr û dirêj, li ser "neteweparêziya dîyasporîk" diaxivin.

Pêşniyara ku teknolojiyên nû yên medyayê dikarin "yekbûna pan-Kurdî" pêşve bibin, li ser wê yekê hatî çêkirin ku dema ku meriv bi hev ve girêdidin û bi hev re têkildar dibin, ew dest bi parvekirina hestek aîdiyê û nasnameyê dikin. Texmîn meyla paşguhkirina peyaman e, ya ku tê ragihandin. Ragihandina di navbera endamên civatek paşerojê da ji bo afirandin û domandina nasnameyek kolektîf girîng e, lê guman heye ku girêdan an jî hetta danûstendin bi tenê dikare têgehek kolektîf biafirîne. Dema ku meriv dikevin têkiliyê, ew ne tenê dest bi parvekirina wekheviyan dikin, ew di heman demê da cûdahiyên jî dibînin ji ber ku teknolojiyên ragihandinê peyamên ku dibin ku bi raman û baweriyên temaşevanan re li hev bikin an nekin digirin (Connor, 1994). Wekhevî û cudahî bi awayên tevlihev bi hev re dijîn, mîna ku wekî yekitiya dijberan, wek mînaka diyalektîkî. Di medyayê da ji taybetmendiyên wan ên teknolojîk, ango peyamên ku ew belav dikin, eşkere ye. Bo nimûne, Connor dibîne ku hişmendiya etnîkî li piraniya cihanê "ne cewher an zengîniya medyaya ragihandinê, lê peyamê vedihewîne" (r. 38). Kurd bi kêmanî sedsalek e ku di bin çandên cuda yên hegemonîk da (mînak, Erebi, Tirkî, Farisî) dijîn. Bi dîtina hevvelatîyên xwe yên Kurd di televîzyonê da yan jî danûstandina bi wan re li ser Înternetê piştî vê demê, dibin ku ew li şûna ku wan nêzîkî hevdu bike, fêhm bikin ku ew çiqas ji hev cuda ne. Zêdetir danûstandin bi rastî dibin sedem ku ew dev ji xwestekên avakirina dewleteke mezin a Kurdistanê an xwedîbûna nasnameya kurdî ya li derveyê sînor berdin. Ji ber vê yekê, bo nimûne, kurdên Îranê dikarin pê bihesin ku ew ji kurdên Tirkiye û Sûriyê zêdetir bi îraniyên mayî re parve dikin.

Baweriya ku teknolojiyên nû yên medyayê bi serê xwe dibin ku "yekbûna pan-Kurd" biafirîne, ne tenê peyamên ku van teknolojiyan belav dikin, di heman demê da şert û mercên sosyo-çandî û dîrokî yên ku bi karanîna medyayê û hilberandin û karanîna peyamên wan ve girêdayî ne jî paşguh dike. Dema meriv kanalên televîzyonên kurdî yên satelaytê lêdikole, nikare pirsgerêka xwedîderketina medyayê paşguh bike. Ne hemû be jî piraniya van kanalên, yên rêxistinên siyasî ne ku doza xweseriya çandî an/û siyasî ji bo kurdên her parçeyekî Kurdistanê di nav dewletên ku lê dijîn da, dikin. Wek mînak, Partiya Demokrat a Kurdistanê (PDK), ku xwediyê Televîzyona Kurdistanê (KTV) ye, bi eşkereyî ne avakirina dewleteke mezin a Kurdistanê, lê ji bo dabînkirina otonomîya herêmî ji bo Kurdistana Iraqê di nav Iraqê federal da, dixwaze. Vê pirsê dike: hebûna KTV an weşanên wê çawa û çima beşdarî "yekbûna pan-Kurdî" dibin, dema ku xwediyê wê KDP(PDK) ne rêxistinek pan-Kurdî ye? Pirsgerêka xwedîtiyê, li gel mijarên din ên girîng ên wekî gihîştinê, divê dema ku li Înternetê û karanîna wê û bandora wê ya li ser pêvajoyên ji nû ve hilberandin û avakirina nasnameyan tê nihêrtin, li ber çavan bê girtin. Kes, grûbên piçûk û dengên alternatîf dikarin xwe bigihînin Înternetê, ne tenê wekî wergirên agahiyê, ku pir caran di televîzyonê da wusa ye, lê her weha wekî hilberîner û belavkerên agahdariyan in. Wateya vê yekê tê wê wateyê ku gelo Înternet li hember televîzyonê tevkarîyek cûda dide pêvajoya damezrandina nasnameyê?

Vekolînek berfireh a cîhê teknolojiyên ragihandinê di pêvajoyên damezrandina nasnameyê da herî kêmtir di sê astan da lêkolînê hewce dike: (1) peyam: ravekirina stratejiyên avakirina nasnameyê û maddîkirina wan di formên zimanî û yên din ên semiyotîk da (mînak, wêne); (2) navgîn: şirovekirina girîngiya van têgihîştinên semiyotîkî yên nasnameyê li hember pratîkên axaftinê yên têkildar ên ku karanîna peyamên medyayê asteng dikin an hêsan dikin (mînak, celebê medyayê ku ji bo belavkirina peyaman tê bikar anîn); (3) çarçove: di warê

civakî, çandî, siyasî û dîrokî da avahî û pratîkên danûstendîne yê pêkhatina nasnameyê pêk tîne.

Ez radigihînim ku pratîkên axaftinê yê KTV'yê di çarçoveya îdeolojîk û berjewendiyên siyasî yê xwediyê wê PDKê da pêk tînin, rêxistineke ku li dijî avakirina Kurdistana mezin otonomiya herêmî ya Kurdistana Iraqê dixwaze. Nûneratiyên pan-Kurdîzmê gelek caran di KTVê da nazik in. Ji aliyê din ve înternet, ji bo avakirin û vejandina eşkere û eşkere ya nasnameyê dersînor û pan-Kurdî, qadên ragihandinê yê alternatîf peyda dike. Digel ku yek nasnameya kurdî tune be jî, meriv dikare bibêje ku di van deh salên dawîn da, kurdan ji gelek deveran ji ya ku berê nas kiribûn bêtir li ser xwe û "Yên din" hîn bûn. Lêbelê, ev guhertin nikare bi tevahî ji teknolojiyên medyayê yê nû ve were girêdan. Di van salên dawî da, pêşketinê cuda yê sosyo-polîtîk, ji şerê ku Amerîka bi pêşengîya Amerîka li Iraqê û hewildana Tirkîyê ya endametîya Yekîtîya Ewropa, heta berfirehbûna dîasporayên Kurdî, civakên Kurdan veguherand. Di vê çarçoveya sosyopolîtîk û dîrokî da ye ku teknolojiyên nû yê ragihandinê hişt ku Kurd dest bi derbaskirina wan astengên erdnîgarî û siyasî yê ku ew ji hev dûr û parçe kirine, derbas bikin. Di encamê da, ji nêveka salên 1990î ve, li kêleka çend nasnameyên kurdî yê herêmî, nasnameyê kurdî ya pan- an jî li derveyê sînor xurt dibe. Encamên vê pêşketinê ji bo Kurdan û tevahiya herêmê dikare girîng be. Di dawiyê da, lêkolîna pêwendiya navbera nasnameya kolektîf, axaftin û medyayê dikare bibe sedema çavdêriyên gelemperî. Televîzyona satelaytê û Înternetê ji ajanên tenê homojenkirina cîhanê durrî aktorên ne-dewletî û hindikahiyên marjînal hişt ku hem nasnameyên xwe yê herêmî û hem jî yê der-sînor di axaftinê pîrmodal da ji nû ve biguherînin. Di dawiyê da, ez pêşniyar dikim ku îdeolojiya netewew-dewletê ya ku di serî da nasnameya neteweyî ji hêla çandî û zimanî ve homojen dihesibîne, nema dikare di çarçoveya netewew-dewletê ku derketine holê da an jî nû hatine damezrandin da, were domandin.

Daxuyaniya li jor dibe sedema pirsên jêrîn.

- Çima di rewşa kurdan da, di van demên dawî da ev pêwendiya xurt di navbera nasnameya kurdî ya kolektîf û medyaya girseyî da çêbûye? Televîzyonên satelaytê û Înternet dikarin çi ji bo kurdan bikin ku medyayên din nekarîne bikin?²⁰
- Kurd çawa TVyên satelaytê û Înternetê ji bo avakirin, eşkerekirin û danûstandina nasnameya xwe bikar tînin? Di vê pêvajoyê da stratejî û pratîkên gotarê çi ne?
- Nasnameyên kurdî çi tînin avakirin, kî wan ava dike û çima?
- Encamên sosyo-çandî û siyasî yê van pêkhatiyên nasnameya kurd dikarin çi bin?
- Ji bo têgihîştina me ya têkiliyên di navbera nasname, axaftin û medyayê da dikare ji doza kurdî çi fêr bibe?

Pênase û Nêrînên Teorîk

Netewe, Netewe-Dewlet, Koma Etnîk

²⁰ Lêkolînên din ev girêdana xurt di navbera medyaya kevneşopî (wek nimûne, rojname) û neteweperwerîya kurdî da çêkirîye (mînak, Hassanpour, 1992). Lêbelê, di beşên paşerojê da, ez ê diyar bikim ku çima medya çapkirî, radyo, an jî televîzyona kabloyî nekariye bi qasî televîzyona satelaytê û hetta înternet di pêşvebirina nasnameyê dersînor û pan-Kurdî da bi bandor be.

Milet komeke ji merivan e ku ji bo avakirina an jî domandina dewleteke xwe li hev dicivin û ji nû ve vejandina komek taybetmendiyên erdnîgarî, çandî, dîrokî û sosyopolîtîk ên berê an/û îcadkirî didomînin. (mînak, herêm, ziman, dîmen, al, nexşe, qalib, efsane û hwd.) ku ew bawer dikin ku wan ji gelên din cuda dike. Ev têgihîştina neteweyê nêrîna bingehînparêz a neteweyê wekî hebûnek herheyî ku ji mêj ve heye red dike (Geertz, 1973; van den Berghe, 1995). Di heman demê da ew nêrîna modernîst a tund radixe pêş çavan, ku îdia dike ku tu miletek berî derketina netew-dewletên nûjen di dawiya sedsala 18an da çênebûya û neteweyek bêyî dewleta xwe tune (Hobsbatvm, 1990; Gellner. , 1983). Ji ber vê yekê, li gorî Hastings (1997), di destpêka sedsala çardehan da, "Îngilîzan xwe wek netewe hîs dikirin" (r. 15). Ya duyemîn, wekî Castells (1997) pêşniyar dike, "netew, ji hêla dîrokî û analîtîk ve, hebûnên ji dewletê serbixwe ne" (Castells, 1997, r. 30; Billig, 1995, r. 24-26 jî binêre). Ji ber vê yekê, li vir netewe û netew-dewlet wekî ku ji hev cuda tene fêhm kirin (binêre Guibernau, 1996).

Pênaseya netew çî dibe bila bibe, hema bêje teorîsyenên alî netewe-dewletê weke diyardeyeke modern dihesibînin. Wê demê mirov dikare bipirse: netew-dewlet ji neteweyekê çawa cuda dibe? Guibernau cudahiya kêrhatî ya jêrîn dike:

Cudahiyên sereke yê di navbera netewe û netew-dewletê da... .Ev e ku, endamên neteweyekê ji avakirina civakêkê hişyar bin, netew-dewlet hewl dide neteweyekê biafirîne û hesta civatê ya jêderketî pêş bixe. Dema ku netewe xwediyê çand, nîrx û sembolên hevpar e, netew-dewlet bi armanca afirandina çand, sembol û nîrxên hevpar e. (r. 47)

Di vê perspektîfê da meriv dikare behsa wan neteweyên bê dewlet bike ku ligel neteweperwertîya xwe, wek Castells (1997) "negihîştine netewe-dewleta nûjen (mînak, Skoçya, Katalonya, Quebec, Kurdistan, Filistîn). , û dîsa jî ew nîşan didin, û hinan jî bi çend sedsalan, nasnameyeke xurt a çandî/erdî ku xwe wek karaktereke neteweyî îfade dike, nîşan didin" (r. 29-30).

Helwesta ku netew bêyî dewlet dikarin hebin, pênaseya ku li vir tê pejirandin ji nêzikatiyek din a girîng a edebiyata netewe û netewebûnê cuda dike: etnosimbolîzm (Smith, 1998), ku ferqê naxe navbera semantîka netewe û netewe-dewletê. Lêbelê, ev lêkolîn bi Smith (1999, 1998) re lihevhatî ye ku netewe, ferq nake ka ew çiqas nû an kevn in, pir caran xwedî rehên etnîkî ne. Lêbelê, her du têngînên "koma etnîkî" û "netewe" divê wekî hev neyên bikar anîn, heya ku merivên navborî wiya hilbijêrin. Dema ku ji komek merivan re "komek etnîkî" bê gotin, ji hêla derveyî ve, lêkolînerêk jî tê da, tê wateya ku divê meriv di nav dewletek netewe da bêyî ku mafên xweseriya siyasî an serxwebûnê hebe, lê ji komek merivan re dibêjin "netewe" mafên wan dipejirîne ku di warê çandî û siyasî da xwe birêve bibin (Calhoun, 1993, r. 220-221; Billig, 1995 jî binêre). Etiketkirin an binavkirina têgeh, gel û mekan ne bêalî ye; ew derbirîn û xurtkirina helwestek îdeolojîk e ku helwesta axaftvan li ser pîrsek sosyo-kulturî an siyasî nîşan dide (Fowler et al., 1979; Bourdieu, 1991), wek nimûne, gelo divê komek meriv xwediyê mafê xwe yê serwerî be yan na.

Dibe ku neteweyek ji komek etnîkî an jî ji nifûsek pîr-etnîkî pêk were ku bi hev ra ji bo bidestxistina mafên siyasî û çandî heman armançê neteweperwer dixwaze. Ev bi taybetî ji bo neteweyên bê dewlet rast e. Schlesinger (1991), pêşniyar dike ku "neteweya bê dewlet wekî prototîpek ji formên potansiyel ên nûjen ên girêdayîbûna piştî netewe-dewletê, wekî nimûneyek tora nerm, û wekî ku gelek nasname û hevalbendiyê pêşkêşî şênîyên wê dike, xwedî girîngiyek

taybetî ye.” (r. 267). Wê demê pirs ev e: di nebûna dewletekê de, kîjan hêz xeyala neteweyê geş dike? Bersiv ev e: nasyonalîzm.

Nasyonalîzm

Bi rastî li ser pênasekirina nasyonalîzmê lihevkerinek tune. Nêrînek bi lez li etiketên ku teorîsyenan ji bo diyardeyê hîlbijartîye, vê yekê îspat dike: "girêdanek hevpar a hestê..." (Weber, 1948, wekî ku Smith, 1983, di r. 174 da hatî destnîşan kirin), komek ji " hestan..." (Guibernau, 1996, r. 47), "rewşenek hiş..." (Hans Kohn, 1944, wek ku di Smith, 1983, di r. 174 da hatiye binav kirin), "teşeyek hişmendiya kolektîf" (Habermas, 1994),²¹ "prensîbeke siyasî..." (Gellner, 1983, r. 1), "tevgereke siyasî..." (Breuilly, 1993, wek ku di Smith, 1998, r. 84 de hatiye binavkirin), " teorî û pratîkek..." (Hastings, 1997, r. 3), "doktrînek..." (Kedouri, 1993, r. 9), û di serî da "rêbazek ramanê, hişmendiyeke îdeolojîk" (Billig, 1995, r. 10), an jî bi gotinên Collins (1990), "pergalek bawerî an îdeolojî" (r. 11).

Di vê lêkolînê da, li pey Smith (1998), ez neteweperweriyê hem wekî îdeolojîyê²² û hem jî wekî tevgerê civakî an siyasî ya ku ji bo damezrandin û domandina xwerêberiyê û/an jî afirandin û ji nû ve avakirina nasnameya çandî/neteweyî ya kolektîf a komeke ji kesên ku ji xwe bawer dikin ku ew neteweyek in an jî proto-netewe ne.²³ Nêrîna nasyonalîzmê hem wekî îdeolojî û hem jî wekî tevger, gelek pênase û têgînên sereke yê nasyonalîzmê sentez dike. Ji ber ku têgîna "îdeolojî"yê ji aliyên çandî, etnîkî û zimanî yê nasyonalîzmê re (bi armanca parastina çand û nasnameya xwe û ne hewceyî peydakirina serxwebûna siyasî ne-mînak katalanên li Spanyayê) vedibêje; têgîna "siyasî tevgerê" behsa xwezaya siyasî ya nasyonalîzmê dike (bi rojeva eşkere ya peydakirina hinek otonomî yan serxwebûna herêmê, wek nimûne,

²¹ "Neteweparêzî şewazek hişmendiya kolektîf e ku hem jî xwedan refleksa kevneşopiyên çandî ferz dike ku... tenê bi kanalên ragihandina girseyî ya nûjen belav dibe... [Ev dide] nasyonalîzmê taybetmendiyên çêkirî yê tiştê ku heya radeyekê ye. avahiyek, bi vî awayî wê ji aliyê pênaseyê ve dibe sedema bikaranîna nebaş a manipulatîf ji aliyê elîtên siyasî" (Habermas, 1994, r. 22).

²²Ji bo van Dijk (1998), îdeolojî "çarçoveyek hevpar a baweriyên civakî ye ku şirove û pratîkên civakî yê kom û endamên wan, û bi taybetî, hêz û têkiliyên din ên di navbera koman da birêxistin dike û hevrêz dike" (r. 8). Ev pênaseya îdeolojîyê dişibe ya lêkolerên navdar ên wek Eagleton, ku tekez kiriye ku "divê îdeolojî ji bo awayên ramana hevpar ên ku berjewendiyek taybetî di bidestxistina hêzê de hene were veqetandin" (McDonald, 2003, r. 29). Ev nêrîna îdeolojîyê dide xuyakirin ku îdeolojî ne tenê ji aliyê desthilatdaran ve di heman demê da ji aliyê kesên ku ji bo desthilatdariyê hewl didin û berjewendiyên taybet dişopînin, an jî yê ku ji bo rizgariyê têdikoşin jî hene. Komên bindest jî dikarin bibin xwedî îdeolojî û dikarin ji bo "berjewendiyên taybetî yê bidestxistina desthilatdariyê" bixwazin. Nimûneya îdeolojîyê nasyonalîzm e, ku dikare her du aliyên îdeolojîyê, wekî pergala cihanbîniya zordaran û cihanbîniya tevgerên civakî jî nîşan bide. Li gorî Mann, nasyonalîzm "îdeolojîyê berfireh e ku ji hêla gelek kesan ve li ser xakê tê parve kirin" (wek ku Spencer & Wollman, 2002, di r. 47 da hatî destnîşan kirin). Îdeolojîya neteweperweriyê "li dora prensîba bingehîn a pêşgirtina neteweyê hatiye organîzekirin" (Sutherland, 2005, r. 188). Ne tenê nasyonalîzma dewletî an nasyonalîzma piraniyê, lê di heman demê da "neteweparêziya di neteweyên bê dewlet da dê wekî eşkere îdeolojîk were hesibandin, ji ber ku ew li damezrandina hêzê digere" (McDonald, 2003, r. 29) û ya girîngtir, ew "rêbazek ramana hevpar e" ji bo seferberkirina çalakiyek civakî ya hevpar, wek avakirina nasnameya neteweyî ya kolektîf û/an jî damezrandina pêkhatiyek siyasî. Nêrîna nasyonalîzmê wekî îdeolojî, di rastiyê da, girîngiya teknolojiyên ragihandinê di projeyên nasyonalîzmê û hilberîna nasnameyên neteweyî da radixe ber çavan, ji ber ku Mann dibêje, "eger îdeolojî belav bibin, divê bi kanalên ragihandinê yê taybetî bêne organîze kirin" (wek Spencer & Wollman, 2002, di r. 47 da hatiye binavkirin).

²³ Ji bo Hobsbawm (1990), proto-netew ne neteweyên tam (netew-dewlet) in, lê ew potansiyela buna yek ji wan nîşan didin. Hobsbawm kurdan wek nimûneya proto-neteweyekê nas dike. Tiştê ku proto-neteweyekê ji neteweyekê vediqetîne, ku ji bo Hobsbatvm hevwatera netew-dewletê ye, nebûna siyasî, dewletek e. Proto-netewên li ser xakeke mezî dijîn, cûrbecûr ziman û taybetmendiyên din ên çandî yê mîna hev an jî bi dozan ve girêdayî ne û ya herî girîng jî bawer dikin ku ew heman kokên etnîkî û hewesên wekhev ên dewletek û naskirina siyasî parve dikin. Di bingeh da, tiştê ku Hobsbawm jê re dibêje "proto-netewe" min di vê lêkolînê da jê re gotiye netewe.

nasyonalîzma Quebec) (Smith, 1999). Têgihîştina nasyonalîzmê di wateya îdeolojiyê da ji bilî tevgerê civakî û siyasî dê her du kategoriyên nasyonalîzmê jî di nav xwe da bigire (Hutchinson & Smith, 1994).

Neteweperwerî çî dibe bila bibe, bêguman ew diyardeyê nûjen e (Anderson, 1991; Gellner, 1983; Hobsbawm, 1988, 1990; Smith, 1998). Li gorî Deutsch (1953), di nav tiştên din da, modernîte jî bi zêdebûna "xwegumanî" tê nîşankirin. Di cîhana nûjen da, ji ber ku meriv ji bajarên xwe yê piçûk, kevneşopî û pergalên wate yê girêdayî bi çarçoweyê (mînak, danûstendina rû bi rû) hatine derxistin, ji her demê bêhtir bersiva pirsê "ez kî me?" xapînok e (r. 184, binêre jî Dascal, 2003, r. 160). Bi heman rengî, Hail (1992) bi wateya "parçekirina ferdê nûjen wekî mijarek yekgirtî" behsa "krîza nasnameyê" dike (r. 274). Li gorî Deutsch (1953), di lêgerîna xwe da, meriv kesên ku dişibin hev, kifş dikin û "dibe ku careke din pêwendiya navbera neteweya etnîkî û kapasîteya hevaltiyê kifş bikin" (r. 184).²⁴ Lê belê di salên 1990î da, tê gotin ku nasnameyên neteweyî ji hêla globalbûnê ve di bin xetereyê da ne (Guibernau, 1999).²⁵ Ji ber vê yekê, bicihanîn û parastina hevpariya çandî û nasnameya kolektîf yek ji sedemên bilindbûna nasyonalîzmê û armanca wê bûye (Billig, 1995; Guibernau, 1996; Smith, 1998).

Nasname

Nasname di serî da bi serpêhatiya aktorên civakî û her weha bi temsîlkirina van serpêhatiyên di vegotin û axaftinên ku bi raya giştî re têne parve kirin, wek mînak, bi rêya medyaya girseyî ve tê hesibandin (Brubalcer, 2004). Bi vî rengî, Casfells (1997) nasnameyê wekî "çavkaniya wate û ezmûna merivan" binav dike (r. 6). Ya ku navên merivan, ziman, çand, tevger, awayên jiyanê, û awayên têkiliya bi kesên din re vedihewîne ew e. Ji ber vê yekê, ji bo armanca vê lêkolînê, "nasname, wekî ku ew ji aktorên civakî re vedibêje... [wek] pêvajoya avakirina wateyê li ser bingeha taybetmendiyek çandî, an komek taybetmendiyên çandî yê têkildar, ango / Ji çavkaniyên din ên wateyê re pêşî li wan tê girtin" (r. 6). Yê din bi domdarî nasname di warê çêkirina wateyê da di wateya têgihîştina hevpar a di nav aktorên civakî da diyar kirine (Ainstvorth & Hardy, 2004; Hail, 1992; Triandafyllidou & Wodak, 2003). Ainsworth û Hardy îdia dikin ku "avakirina nasnameyê di axaftinê da jî avakirina wate û têkiliyan e" (r. 237).

Wate û têkilî, nasname jî di nav da, di çarçoveyan da têne çêkirin û kirin. Ji perspektîfa sosyolojîk, hemû nasnameyên merivan civakî û bi civakî tî avakirin (Triandafyllidou & Wodak, 2003).²⁶ Lê avakirin, di valahiyê da pêk nayê. Ji bo girtina tevliheviya avakirina

²⁴ Deutsch tîne bîra me ku lêgerîna hevalbendiyê bi kesên ku ji aliyê etnîkî an jî di neteweya xwe da dişibin hev vedigere serdema kevniyê: "Sokrates li şagirtên xwe ferz kir, "Xwe nas bike" û şagirtê Sokrates, Platon, pêşniyar kir ku alî Yewnanî. divê ji vir û pê da dev ji pîlankirin an koletiya Yewnanîyên xwe berdin, lê divê van tiştan ji barbaran re bikin" (1966, r. 184-85).

²⁵ Guibernau (1999) dibêje ku "ji nû ve derketina neteweperweriyê di nav neteweyên bêyî dewletan da rasterast bi xurtbûna pêvajoyên globalbûnê ve girêdayî ye ku îsbat kirine ku dikarin binyadên siyasî, aborî û çandî yê civakên heyî biguherînin" (r. 20). Globlîzasyon, ew dibêje, meriv ji cudahiyan xwe yê bi kesên din re haydar dike, lê di heman demê da ew bi hêz û meyla xwe ya homojenbûnê wan tehdîd dike. Tîrsa ji homojenbûnê û bi vî awayî, windakirina çandên kêr hêz e ku çandên hindikayî neçar dike ku serî li pratîkên avakirina nasnameyan bidin.

²⁶ Fikra ku nasname tîne avakirin bi gelemperî wekî helwestek "post-modern" tê gotin. Joseph (2004), lêbelê, bawer dike ku ev tîgeh jî vî kevntir e û destnîşan dike ku têgihîştina xelet bi kêmbûna zanîna dîrokî ve girêdayî ye. Ji bo îsbatkirina vê yekê, wî ji Jan Christiaan Smuts (1870-1950), general û serokwezîrê Afrîkaya Başûr, di yek ji pirtûkên xwe de vedibêje, "[M] ez bi xwe, di xuyangê da ew qas yekta yekta ye, bi giranî... avakirina civakî" (r. 7).

nasnameyê, Castells (1997) pêşniyar dike ku divê em bipirsin: "çawa, ji çi, ji alîyê kê ve û ji bo çi" nasname têne çêkirin (r. 7; binêre jî r. 32). Van pirsan balê dikişîne ser girîngiya kontekstê. Her kom û pêkhateyê kolektîf li gorî çavkaniyên xwe yên civakî, çandî û dîrokî yên berdest û di nava "çarçoveya mekan/dema" xwe da nasnameyê ava dike (Castells, 1997, r. 7). Ev avakirina nasnameyan a li ser çarçoweyê ji bo nasnameyên neteweyî wiha derbas dibe: "Ev avakirinê cuda yên vegotinê yên nasnameya neteweyî li gorî çarçove û ji raya giştî ya ku tê da derdikevin şeklên cihê têne dayîn" (Wodak et al., 2009, r. 3). Castells (1997) sê celeb avakirina nasnameyê pêşniyar dike: meşrûkirina nasnameyê,²⁷ nasnameya projeyê,²⁸ û nasnameya berxwedanê. Ya paşîn bi taybetî bi vê lêkolînê re têkildar e. "Ji hêla wan aktorên ku di rewş/şertên ku ji hêla mantiqa serdestiyê ve hatine bêqîmetkirin û/an jî daxkirin ve tê çêkirin, bi vî rengî xendekên berxwedanê û jiyane li ser bingehên ji yên ku di nav saziyên civakê da diherikin cuda ne an jî dijberî wan in) têne çêkirin. (Castells, 1997, r. 8). Ez ê bibêjim ku têkoşîna nasyonalîzma hindikahiyê ya li dijî nasyonalîzma piraniya asîmîlasyonîst, mînakek nasnameya berxwedanê ye (binêre jî Kymlicka & Strahle, 1999; Williams, 1999). Li gorî Castells (1997), "nasnameya ji bo berxwedanê, dibe sedema pêkhatina komînan, an jî civatan" (r. 9), an jî ya Anderson (1991) a bi navûdeng ku bi "civakên xeyalî" bi nav kiriye. Ev celeb nasname, ji bo Castells, celebê herî girîng ê avakirina nasnameyê ye ji ber ku "ew formên berxwedana kolektîf li dijî zordestiya ku nayê tehemmulkirin, bi gelemperî li ser bingeha nasnameyên ku bi eşkeryî ji hêla dîrok, erdnîgarî, an jîyoloji ve hatine diyar kirin ava dike. , hêsankirina bingehînkirina sînorên berxwedanê dike" (Castells, 1997, r. 9).²⁹ Mînaka zelal a nasnameya berxwedanê nasnameya neteweyî ye ku avakirina wê, wekî berê jî hat behskirin, rastkirina her cure neteweperwerîyan e.

Nasnameya Neteweyî

Nasnameya neteweyî hestên hevpar ên endambûna komeke çandî an neteweyî nîşan dide, lê di heman demê da ew cûdahiyên ji komên din û nasnameyên neteweyî destnîşan dike (Billig, 1995; Riggins, 1997; Wodak et al., 2009). Hemî nasname pêwendîdar in û nasnameya neteweyî jî ji vê yekê îstîsna nîne. Nasnameya neteweyî di serî da avahiyeke civakî ye; lê belê koka wê ya dîrokî û etnîkî heye, her çend kokên weha bêne îcadkirin jî (Smith, 1998). Li gorî Castells (1997), "piraniya neteweperwerên serketî hin civatên berê yên xak, ziman, an çandê, ku maddeya xav ji bo projeya rewşenbîrî ya netewebûnê peyda dikin, destnîşan dikin" (r. 29). Bi gotineke din, îdeolojiyên neteweperwer, bi armanca xurtkirina têkiliyên neteweyî, dîrok û bîr, xak û dîmen, ziman û hejmareke mezin ji sembol û efsaneyên çandî û siyasî bikar tînin (Smith, 1999; Hobsbawm, 1988; Wodak et al., 2009). Her weha divê were destnîşankirin ku nasnameya

²⁷ Rewakirina nasnameyê "ji aliyê saziyên serdest ên civakê ve ji bo ku serdestiya xwe li hemberî aktorên civakî dirêj bikin û bi aqilane bikin" tê destnîşankirin. (Castells, 1997, r. 8) Ev yek li gorî nêrîna Billig (1995) ya li ser nasyonalîzma netew-dewletan wekî "nasyonalîzma banal" e ku tê de kar ji hêla dezgeha dewletê ve tê meşandin.

²⁸ Avakirina nasnameya projeyî 'Dema ku aktorên civakî... li veguhertina pêkhateya giştî ya civakî digerin' pêk tê (Castells, 1997, r. 8). Mînakeka vê jî tevgera femînîst e.

²⁹ Li gorî Hall (2006), "Tevgerên civakî bi taybetmendî karaktera xwe ji dewletên ku pê re tevdigerin digirin. Tevgerên hişmendîya siyasî dema ku dewlet bi rengekî keyfî tevdigerin, çi di warê bac, çewisandin, dîrxistin an jî leşkerkirina leşkeriyê da, çêdibin. Bê guman ev yek di nasyonalîzmê re derbas dibe" (r. 40). Li gorî Hall, mînak hene, mînaka li Hindistanê, ku têrkirina daxwazên neteweperwer ên komên neteweyî û hindikahiyên teşwîq kiriye ku dev jê berde an dereng bikeve armanc û tevgerên veqetandî û bi vî rengî pêşî li pevçûn, şer, şidet û windakirina jiyane bigire. Ji ber vê yekê, divê meriv neheyîre ku em fêr bibin ku nasnameya berxwedanê taybetmendiyek girîng a nîqaşa nasyonalîzmê ya hindikahiyên ku maf û daxwazên wan nayên rêz kirin e (Guibernau, 1999,1996).

neteweyî dînamîk e; ew ne seretayî ye û ne jî dê her û her wek xwe bimîne. Ew girêdayî kontekstê ye, ku tê wê maneyê ku "avakirinê cuda yê vegotinê yê nasnameya neteweyî li gorî çarçove û raya giştî ya ku tê da derdikevin şeklên cihê tene dayîn" (Wodak et al, 2009, r. 3).

Nasnameya Neteweyî û Gotar

Avakirina nasnameya neteweyî bi awayên girîng nîqaş e. Weke ku Billig (1995) pêşniyar dike, "xwedîbûna nasnameyê neteweyî, xwedîkirina awayên axaftinê yê li ser netewebûnê ye" (r. 8). Awayên ragihandina netewbûnê, bi taybetî di serdema televîzyon û înternetê da, ne tenê zimanê devkî, di heman demê da amûrên ragihandinê yê dengî-dîtinî jî dihewîne. Ji bo ku ez vê pirrengiya medyaya nû bigirim nav xwe, ez têgîna axaftinê bikar tînim. Gotûbêj û pratîkên jîrbêjî beşdarî avakirin, nûsîn û parastina nasnameyên neteweyî dibin (Wodak, 2006b). Ji ber vê yekê, "lêkolîna nasnameyê divê lêkolîna hûrgulî ya axaftinê" bike (Billig, 1995, r. 8). Pêkhateyên gotara neteweperwerî bi gelemperî avakirina jîrbêjîya çand, ziman, herêm, sembol, dîrok û niha û paşerojeke hevpar dihewîne.

Gotara Nasnameya Neteweyî û Medya

Nasnameyên kolektîf di serî da bi wate û têgihîştinên hevpar ên di nav aktorên civakî da tene fêhm kirin. Ji ber vê yekê pêdivî ye ku avahiyên vegotinê yê nasnameya neteweyî di nav endamên paşerojê yê civatekê da bêne belavkirin û danûstandin (Ainsworth & Hardy, 2004; Hail, 1992; Triandafyllidou & Wodak, 2003). Medyaya girseyî ji bo belavkirin û bilêvkirina axaftinê nasnameya neteweyî îspat kiriye ku amûr û cîhên hêja ne (Anderson, 1991; Billig, 1995; Bishop & Jaworski, 2003; Chouliaraki, 1999; Madianou, 2005). Ji bo neteweyên bê dewlet, wek kurdan, yê ku sazîyên wan ên wek dibistanên xwe, wezaretên çandê û artêşê tune ne, teknolojîyên ragihandina girseyî çavkaniyên girîng ên navbeynkariyê û danûstandina li ser avahiyên nasnameya nîqaşê ne.³⁰

Lêbelê, teknolojîyên medyayê li gorî asta gihîştinê, jêhatîbûna wan a ji bo afirandina avahiyên semîyotîk û vegotinê, û di dawiyê da, peyama û wêneyên ku ew belav dikin, ji hev cuda ne. Zanyarên ragihandinê yê wekî Deutsch (1966) û McLuhan (1962, 1964) û çend zanyarên nasyonalîzmê yê wekî Gellner (1983) bal kişandine ser form û taybetmendiyên teknolojîk ên medyayê û guh nedane naveroka medyayê. Berevajî vê, zanyarên din, nemaze vekolerên gotarê, ku bi navbeynkariya di navbera medya û nasyonalîzmê da mijûl in, kêma zêde bala xwe dane taybetmendiyên teknolojîk ên medyayê û li şûna wê, li ser naveroka medyayê rawestiyane (Billig, 1995; Wodak et al., 2009). Gelek lêkolerên nasyonalîzmê jî girîngiya naverok û peyama medyayê piştrast kirine (Smith, 1998; Connor, 1994). Ev lêkolîn ji bo rola ragihandina medyayê di pêvajoyên avakirina nasnameyê da nêzîkatîyek hevsengtir pêşniyar dike. Dorûber girîng e, lê naverok jî girîng e. Di heman demê da şertên sosyo-çandî yê ku li ser çêkirin û vexwarina hilberên medyayê jî girîng in.

³⁰ Dibe ku ev ji bo piraniya Kurdên Iraqê yê ku li herêma xwe ya xweser dijîn derbas nebe. Lê belê ji bo Kurdên li Tirkîye, Îran, Sûriye û civakên dîasporîk derbas dibe.

Nêrînên Rêbazî³¹

Dane

Daneyên televizyonê ji 6-12ê Tebaxa 2005an, bi qasî 168 saetên weşana Televizyona Kurdistanê (KTV) pêk tên. Daneyên Înternetê di deh salan da ji çavdêrîkirina çalakî û çavkaniyên kurdî yên serhêl, wek pelrêçên webê, malper, odayên sohbetê, weblog, forum û amûrên torên civakî (mînak, YouTube) hatin berhevkirin. Dane bi hevpeyvînên e-nameyê û danûstendina kesane ya bi temaşevanên televîzyonê û bikarhênerên Înternetê re û hem jî bi raporkirina li ser dezgehên medyayî yên cihêreng ên ku li ser pratîkên axaftinê û aliyên sosyo-çandî yên medyayê yên di bin lêpîrsînê da radigihînin, dewlemend dibin.

Metoda Analîza Daneyan

Ji bo ravekirina pêwendiya di navbera nasnameya neteweyî, axaftin û medyayê da, ev lêkolîn ji hêla nêzîkatiya navdîsîplînî ya Analîziya Gotûbêja Rexnegir (CDA) ve tê agahdar kirin, nêzîkatiyek navdîsîplînî di vê wateyê da ku ew teoriyên civakî bi teoriyên ziman û axaftinê re tevlihev dike. Li gorî Chouliarakî û Fairclough (1999), CDA (Critical Discourse Analysis) di navbera teoriyên cihêreng ên civakî û zimanî da diyalogek hêsan dike (r. 16). Gotûbêj, pratîkeke civakî ye, di heman demê de pêkhate, têkilî û nasnameyên civakî pêk tîne. Wek mînak, nasnameyên neteweyî di bikaranîna ziman û axaftinê da têne xuyang kirin û bilêvkirin û di heman demê da bi pratîkên vegotinê têne avakirin, nûveberkirin û domandin. Lê belê divê du xal bîn zelalkirin. Ya yekem, axaftin bi serê xwe nasnameyan ava nakin; ew vê yekê dikin ji ber ku ew ji hêla merivan ve têne hilberandin û karanîna hin îdeoloji û nêrînên cihanê (Weiss & Wodak, 2003). Xala duyem jî ew e ku nasnameyên netewî li derveyî axaftinê hene; lê belê, ew bi navbeynkarî û bi riya axaftinê berdewam in.³²

Çarçoveya CDA ya ku li vir ji bo xwendina gotara medyayê tê pêşniyar kirin ji sê beşên bi hev ve girêdayî pêk tê: metn, pratîkên axaftinê û pratîkên sosyoçandî. Di asta nivîsê da, CDA analîzên hûrgulî yên taybetmendiyên nivîsê, wekî hêmanên zimanî û nîşanên bihîstwerî vedihewîne. Di asta pratîka axaftinê da, mijarên hilberandin û têbûnê yên metnê têne destnîşan kirin. Analîz di asta sosyoçandî da hewil dide ku rave bike ka şertên civakî, çandî û siyasî çawa bandorê li awayên hilberandin, belavkirin û têbûna metnê dikin.

Naveroka Beşan

Beşa duyem bi teorî û rêbazê ve girêdayî ye. Ew diyar dike ka nasnameyên netewî çawa avahiyên jîrbêjî ne. Lê belê, ji bo ku ew wêne û wateyên zimanî û semiyotîk bi bandor bin, divê di nav endamên paşerojê yên neteweyekê da bîne belavkirin û danûstandin. Ji bo merivên bê dewleta xwe, medyaya elektronîkî ya nû, wekî TVya satelaytê û Înternetê, îspat kiriye ku di nav amûrên herî pratîk û bi bandor ên hilberandin û belavkirina avahiyên nîqaşî yên nasnameyan da ne. Ji bo têgihiştina avahiyên jîrbêjîyê yên di mesela kurdan da çawa navbeynkarîyê dikin û

³¹ Zêdetir danasîna dane û metodolojiyê dê li pey were.

³² Min li vir bal kişand ser Hall (1980) ku dibêje: “Rastî li derveyî ziman heye, lê bi navbeynkarîya ziman û bi rêya ziman her tim tê navbeynkarîkirin; tiştê ku em dikarin zanibin û bibêjin divê di nav axaftinê da û bi riya axaftinê were hilberandin” (r. 132).

van pratîkên axaftinê çî qas dikarin bibin xwedî çarçoveyeke analîtîk a gotebêjê hatiye pêşxistin.

Sê binbeşên sereke yê nê beşê hene. Di binbeşa yekem da, amûra zimanî di avakirina nasnameyê da bi vekolînek lêkolînên ku di vekolîna avahiyên jîrbêjî yê nasnameyên neteweyî da xwedî meyla analîtîka gotarekê ne, tê xuyang kirin. Digel ku tê destnîşan kirin ku avahiyên nasnameyê ne bi tenê yê axaftinê ne, beş destnîşan dike ku hebûna nasnameyê şiyana vegotina wê di ziman û zindeerkên din da vedihewîne. Ji ber vê yekê, lêkolîna nasnameyê hewce dike ku lêkolîna axaftinê bike. Di binbeşa duyemîn da girîngiya teknolojiyên ragihandinê, ji çapxaneyê heta Înternetê, di projeyên avakirina nasnameyê da nîşan dide. Tê gotin ku ji bo bibandor bin, divê avahiyên nasnameyê yê nîqaşî/jîrbêjî di nav merivan da bî belavkirin û muzakerekirin. Li vir giranî ne tenê li ser form û taybetmendiyên teknolojîk ên medyayê ye, ku ji bo piraniya lêkolêrên li ser netewe û medyayê bûye xala sereke (mînak, di xebatên Cari Deutsch, Marshall McLuhan, Benedict Anderson, David Morley, û Philip Schlesinger da), lê di heman demê da naveroka wan, avahiyên zimanî û dengî-dîtinî ên ku çapemenî vedibêje û belav dike. Di binbeşa sêyem da, nêzikatiya metodolojîk, Analîza Gotûbêja Rexnegir (CDA), tê pênasêkirin û ravekirin. Ev metodolojî di sê astan da derfeta analîzan dide: (1) nivîs (mîkro-analîzkirina awayên cûrbecûr yê nivîsan wekî ziman û wêne), (2) pratîkên axaftinê (hilberandin û bikaranîna metnan), û (3) şertên sosyo-çandî, siyasî û dîrokî yê ku li ser metnên medyayê yê di bin analîzê da ne.

Di beşa 3. da li ser nasnameya kurdî disekine. Di vir da mebest ew e ku pirrengî û perçebûna nasnameya kurdî li ser xetên siyasî, çandî, erdnîgarî û zimanî nîşan bide. Beş bi dîroka Kurdan a kevna û ya îroyîn dest pê dike. Ew di lêkolîna nasyonalîzma Kurd da berdewam dike ku eslê wê di tura sedsala borî de û sedemên têkçûna wê ya di afirandina nasnameya Kurdî ya li derveyî sînor de dinirxîne. Ez hem astengên derve û hem jî yê hundirîn ên li pêşiya pêkhatina nasnameya pan-Kurdî nîqaş dikim. Ev beş radigihîne ku di van salên dawîn da, çend lêkolêrên kurdnasî amaje bi wê yekê kirine ku nasnameya kurdî ya dersînori xurtir bûye û ku televizyona satelaytê, bi taybetî, di vî warî da bûye katalîzator. Ez pêşî dipirsim ka gelo divê medya bi yekdestdariya vê pêşkeftinê were hesibandin. Çend pêşhatên çandî û siyasî, ji serhildana Barzanî heta reformên dawîn li Tirkiyê, wek alîkarên potansiyel ên zêdekirina pêwendiyên û hişyariya etnîkî di nav Kurdan da tene gotûbêj kirin. Paşê ez bi bîr tînim ku, heta îro, li ser cîhê medyaya nû ya kurdî tu analîzeke berfireh nehatiye kirin. Divê em lêbikolin ka çima di van demên dawîn da di mijara kurdan da ev pêwendiya xurt bi nasnameya kurdî ya kolektîf û medyaya girseyî re çêbûye. Di beşê da jî tê xwestin ku lêkolîn bê kirin ka televizyona satelaytê û internet ji bo Kurdan çî kariye bikin ku medyayên din nekarîn bikin.

Li ser bîngeha lêkolînên sazkerî yê ku destnîşan dikin ku medyaya girseyî ji bo piraniya projeyên avakirina neteweyê, eger ne yê din, bîngeh bûne, beşa 4. eşkere dike ku çima medyaya kevneşopî nekariye heman tiştî ji bo Kurdan bike. Kurte dîroka medyaya kurdî tê pêşkêş kirin da ku diyar bike ka çima çapemenî, radyo û televîzyonên kabloyî nekariye bibe navgîna girseyî ya kurdî, ku bikaribe civakek kurdî ya bi rastî xeyalî biafirîne. Di dawiyê da, dîroka televizyona kurdî ya satelaytê û internêta bi qismî li ber ronahiya çend lêkolînên ku bi tevayî an jî beşek ji van her du teknolojîyên ragihandinê yê kurdî hatine terxankirin, tê pêşkêş kirin. Di vir da armanca sereke ew e ku mirov vê argumana xwe bide nasîn ku bi derketina televîzyonên satelaytê û internetê re kurdan cara yekem bi awayekî bêhemdî dest bi

danûstandina diyalog û spontan kirine. Wekî din tê texmînkirin ku ev guhertina di ragihandina di nav kurdan da nikare bê bandor li awayên avakirin û belavkirina nasnameyên kurdan be. Lê ya ku divê bê kirin ew e ku were lêkolîn kirin ku kurd bi rastî bi van medyaya nû ya di destê xwe da çi dikin.

Beşa 5. ji bo nerîneke giştî ya Kurdistan TV û daneyên ampîrîkî yê ji bernameyên KTV yê ku di heyama hefteyekê de (168 saet) hatine tomakirin, hatiye berhevkirin. Li dû çarçoweya sêyem a analîza axaftinê ya medyayê ku berê hatî destnîşan kirin, ev beş li ser asta pratîkên axaftinê li ser analîzê disekine. Piştî birêxistinîna daneyan di çend kategoriyan da, cureyên bernameyên ku KTV diweşîne diyar dibin. Bi rêberiya çend pirsên lêkolînê, paşê, ravekirinên din tene pêşkêş kirin da ku pratîkên hilberandin û têbûna metnên medyayê yê ku ew bi nasnameyên kurdî yê herêmî an derveyî sînor ve girêdayî ne, werin destnîşankirin. Ev pirs ev in: (1) Pêşandanên ku ji bo dîrok, demografi û erdnîgariya beşên din ên Kurdistanê hatine veqetandin hene? (2) Gelo KTV kêşeyên rojane yê girêdayî hin beşên Kurdistanê yan yê Kurdistanê Iraqê tenê dinirxîne? (3) Kultura kê, ya Kurdistanê Iraqê bi tenê yan jî yê din, di KTV da xuya dike? (4) Gelo ji bilî Kurdên Iraqê Kurdên din beşdariyê di çekirina bernameyên TVyê da dikin (mînak, wek mazûvan an hoste, çêker û derhêner)? (5) Gelo Kurdên ne Iraqî wek mêvan, bangewaz, hevpeyvîn beşdarî pêşandan û bernameyan dibin?

Ji nû ve xebitandina Wodak el al. (2009) rêbaza tehlîlîkirina avakirina dîskursîf a nasnameya neteweyî, di beşa 6. da mîkro-analîzek (devkî û dîtbarî) ya metnên KTVyê tê kirin da ku nîşan bide ku çawa beşên cihêreng ên vegotina nasnameya neteweyî (wek dîrok/rabirdû), niha û paşeroj, ziman, sembolên netewî û xak û welat) tene avakirin û ji nû ve hilberandin. Ji nû ve xebitandina Wodak el al. (2009) rêbaza tehlîlîkirina avakirina dîskursîf a nasnameya neteweyî, di beşa 6. da mîkro-analîzek (devkî û dîtbar) ya metnên KTVyê tê kirin da ku nîşan bide ku çawa beşên cihêreng ên vegotina nasnameya neteweyî (wek dîrok/rabirdû niha û paşeroj, ziman, sembolên netewî û xak û welat) tene avakirin û ji nû ve hilberandin. Mîkro-analîzîkirina nivîsên televizyonê bi analîzîkirina bernameyê hewayê tê nîşandayîn, nîşan dide ku çawa îmajê derûnî ya Kurdistanê mezin li ser bingeheke rojane ji nû ve bi navên cihên erdnîgarî û bi sembolîk ji nû ve xêzkirina nexşeya Kurdistanê mezin bi riya wêneyên liv û hewayê pêşgotinê tene avakirin. Analîz nîşan dide ku KTV, ku girêdayî rêxistineke herêmî ya Kurdên Iraqê ye, bi eşkereyî wek kurdekî iraqî dimîne, lê bi awayekî nepenî beşdarîya ji nû ve avakirina nasnameya kurdî ya li derveyî sînor dike. Di binbeşa dawî ya vê beşê da nêzikatiyek analîzek pîrmodal a stranek welatparêziya kurdî ya ku pir caran di KTV de tê weşandin cih digire. Di vir da mebest ew e ku nîşan bide ka çawa pêkhatiyên cihêreng ên vegotina nasnameya neteweyî di sê awayên sereke yê vê nivîsa dengî-dîtbarî da ji nû ve tene avakirin: zimanê devkî, wêneyên dîtbarî û muzîk. Di analîzê da herî kê du nasnameyên siyasî yê Kurd ên di heman metnê da hevrikiyê dikin, nasnameyek herêmî ya Başûrê Kurdistanê (bixwîne Iraqî) û nasnameya Kurd a panoramîk û derveyî sînor diyar dike. Sedem û encamên vê pêkhatina nasnameya tevlihev di beşa dawî da tene nîqaş kirin.

Beşa 7. diyar dike ku Înternetê ne tenê ji rêxistinên siyasî yê bi hêz ên Kurdan re, lê ji bo takekesên Kurdan û komên marjînal, wek jinên ku, bi teorîk, dikarin nasnameyên kurdî yê cuda ji yê partiyên siyasî yê kurdî, yê ku di heman demê da xwediyên xwe bûn û xwediyên wan jî bûn, qadên ragihandinê yê girîng peyda kiriye ku kontrolkirina hemû televizyonên kurdî yê satelaytê, ku bê guman navgîna herî bi hêz e li Kurdistanê û di nav civakên kurd ên

diasporîk da, ava bikin. Ji bo ronîkirina vê yekê, ez ê pêşî daneyên Înternetê yên ku ji bo vê lêkolînê hatine berhev kirin pêşkêşî bikim. Piştî vê yekê danasîna pêkhateyên Înternetê yên Kurdî, wek nimûne, malper, odeyên sohbetê, blog, forum û amûrên din ên tora civakî yên mîna YouTube û Facebookê tê vegotin. Koka Înternetê ya di nav kurdan da û çiqasî hatiye bikaranîn tê ragihandin. Çavdêrî dê li ser bingehe çavdêriya min a aktîf a zêdeyî deh salan li ser çalakiyên kurdî yên serhêl, û name û hevpeyvînên bi kesên ku hem di hilberîn û hem jî di bikaranîna tekstên Înternetê yên Kurdî da cih digirin, be. Paşê tê pirsîn: çi avahîyên dîskursîf û semîyotîk ên nasnameyên kurdî li ser înternetê hene?

Beşa 8. ji bo vekolîna tekstî ya naveroka pêkhateyên cuda yên Înterneta Kurdî hatiye veqetandin. Analîz ku hem awayên zimanî û hem jî yên dîtbarî digre nav xwe, nexşeyên avahîyên vegotinê yên nasnameyê û celebên nasnameyên kurdî yên ku hatine vegotin radixe ber çavan. Wek mînak di beşê da behsa xebatên bloggeriyê yên du jinên kurd dike. Bi hevpeyvîna bi bloggeran ra û analîzkirina nivîsên wan ra, lêkolîn li ser motîvên bloggerên bi kurdî û çawa ew vê yekê wekî îfadeya nasnameya xwe ya etno-neteweyî dibînin radigihîne. Her du jin bi eslê xwe ji Îranê ne, ku kurdî tê da tu statûyeke fermî nîne, bi saya bloggeriyê yekem car behsa serpehatiya xwe ya bi hestiyarî ya kûr a fêrbûna nivîsandina bi zimanê dayikê dikin. Înternetê ji wan ra qadeke danûstendîne peyda kiriye ku tê da hesta xwe ya aîdiyeta kurda ya li derveyî sînor û kolektîf diyar bikin.

Di beşa dawî, nîqaş û encamnameyê da, ez beşdarî beşa sêyemîn a çarçoveya vê lêkolînê dibim: pratîkên sosyokulturî. Li vir ez di çarçoveyeke sosyokulturî û siyasî da ku li ser hilberandin û bikaranîna gotarên ku hatine analîzkirin, di du astên din da (pratîkên metinkî û nîqaşan) da rave dikim. Di vir da bal tê kişandin ser wê yekê ku çima di vê demê da ev aktorên civakî di nav avahîyên nasnameyên weha yên ku di lêkolînê da hatine xuyang kirin, dikin û encamên muhtemel ên van çalakiyên nîqaşê ji bo Kurdan û her weha li herêmê çi ne. Ma medyaya nû dikare nasnameya pan-Kurdî û daxwaza avakirina Kurdistana mezin a serbixwe xurt bike? Di vê pêvajoya damezrandina nasnameyê da du medya dikarin bandorên cûda hebin û dikarin bibin çi? Vekolîna bersivên muhtemel ên van pirsan bi kurteya encamên giştî yên lêkolînê û nîqaşek li ser hin encamên vê lêkolînê ji bo lêkolînên din ên pêwendiya di navbera nasnameyên kolektîf, axaftin, û teknolojiyên ragihandinê da di çarçoveyek din da tê şopandin.

Çavkanî / References

- Agence France Press (AFP). (2005, July 15). Rioting erupts in Iranian hotbed of Kurdish nationalism. Retrieved July 17, 2005, from www.payvand.com/news/archive/6-05.html.
- Ainsworth, S., & Hardy, C. (2004). Critical discourse analysis and identity: Why bother? *Critical Discourse Studies*, 1(2), 225–259.
- Anderson, B. (1991 [1983]). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (Rev. ed.). London: Verso. (1992). Long- distance nationalism: World capitalism and the rise of identity politics. Conference papers (Working paper 5.1). Conference on Nation, National Identity, Nationalism, September 10–12, 1992. University of California, Centre for German and European Studies.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Minneapolis, Minn.: University of Minnesota Press.

- Billig, M. (1995). *Banal nationalism*. London: Sage.
- Bird, C. (2004). *A thousand sighs, a thousand revolts: Journeys in Kurdistan*. New York: Ballantine Books.
- Bishop, H., & Jaworski, A. (2003). "We beat 'em": Nationalism and the hegemony of homogeneity in the British press reportage of Germany versus England Euro 2000. *Discourse & Society*, 14(3), 243–271.
- Black, G. (1993). *Genocide in Iraq: The Anfal campaign against the Kurds: A Middle East Watch report*. New York: Human Rights Watch.
- Bourdieu, P. (1991). Language and symbolic power. J. Thompson (Ed.) (G.Raymond & M. Adamson, Trans.). Cambridge: Harvard University Press.
- Breuilly, J. (1993). *Nationalism and the state* (2nd ed.). Manchester: Manchester University Press. British Broadcasting Corporation (BBC). (1999, February 19). Kurdish arrests "reach 1000." Retrieved December 15, 2005, from <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/282492.stm>.
- Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without groups*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bulloch, J., & Morris, H. (1992). *No friends but the mountains: The tragic history of the Kurds*. New York: Oxford University Press.
- Calhoun, C. J. (1993). Nationalism and ethnicity. *Annual Review of Sociology*, 19, 211–239. (1997). *Nationalism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Castells, M. (1997). *The power of identity*. Oxford: Blackwell.
- Chouliaraki, L. (1999). Media discourse and national identity: Death and myth in a news broadcast. In R. Wodak & C. Ludwig (Eds.), *Challenges in a changing world: Issues in Critical Discourse Analysis* (37–62). Wien: PassagenVerlag.
- Ciment, J. (1996). *The Kurds: State and minority in Turkey, Iraq and Iran*. New York: Facts On File, Inc.
- Collins, R. (1990). *Culture, communication & national identity: The case of Canadian television*. Toronto: University of Toronto Press.
- Connor, W. (1994). *Ethnonationalism: The quest for understanding*. Princeton: Princeton University Press.
- Dascal, M. (2003). Identities in flux: Arabs and Jews in Israel. In G. Weiss & R. Wodak (Eds.), *Critical discourse Analysis: Theory and interdisciplinarity* (150–166). New York: Palgrave Macmillan.
- Deutsch, K. (1953). The growth of nations: Some recent patterns of political and social integration. *World Politics*, 5(2), 168–195. (1966). *Nationalism and communication: An inquiry into the foundations of nationality* (2nd ed.). New York: M.I.T. Press.
- Drummond, P., Paterson, R., & Willis, J. (Eds.) (1993). *National identity and Europe: The television revolution*. London: BFI Publishing.

- Fernandes, D. (2007). *The Kurdish and Armenian genocides: From censorship and denial of recognition?* Stockholm: Apec Förlag.
- Fowler, R., Hodge, B., Kress, G., & Trew, T. (1979). *Language and control*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures: Selected essays*. New York: Basic Books.
- Gellner, E. (1983). *Nations and nationalism*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Guibernau, M. (1996). *Nationalisms: The nation- state and nationalism in the twentieth century*. Oxford: Polity Press. (1999). *Nations without state: Political communities in a global age*. Oxford: Polity Press. (1997). *Nationalism*. New York: New York University Press.
- Gunter, M. M. (2005). *The Kurdish minority identity in Iraq*. In M. Shatzmiller (Ed.), *Nationalism and minority identities in Islamic societies* (264–281). London: McGill-Queen's University Press.
- Hall, J. (1993). *Nationalisms: Classified and explained*. *Daedalus*, 122, 1–28. (2006). *Structural approaches to nations and nationalism*. In G. Delanty & K. Kumar (Eds.), *The Sage handbook of nations and nationalism* (33–43). London: Sage.
- Hassanpour, A. (1992). *Nationalism and language in Kurdistan*. San Francisco: Mellon Press. (1996). *The creation of Kurdish media culture*. In P. Kreyenbroek & C. Allison (Eds.), *Kurdish culture and identity* (48–84). London: Zed Books Ltd. (1997). *Language and television*. In H. Newcomb (Ed.), *Encyclopaedia of television* (Vol. 1, 923–926). Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers. (1998). *Satellite footprints as national borders: MED-TV and the extraterritoriality of state sovereignty*. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 18(1), 53–72. (2003a). *Diaspora, homeland and communication technologies*. In K. H. Karim (Ed.), *The media of diaspora* (76–88). London: Routledge. (2003b). *The making of Kurdish identity: Pre- 20th century historical and literary discourses*. In A. Vali (Ed.), *Essays on the origins of Kurdish nationalism* (106–162). Costa Mesa: Mazda Publishers. (2010a). *Şovinîzmî Soranî û Efsanekanî: Beşî dû (Sorani chauvinism and its myths: Part one)*. *Farhang*, 22, 4–10. (2010b). *Şovinîzmî Soranî û Efsanekanî: Beşî dû (Sorani chauvinism and its myths: Part two)*. *Farhang*, 24, 4–8.
- Hastings, A. (1997). *The construction of nationhood: Ethnicity, religion and nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Higgins, M. (2004). *The articulation of nation and politics in the Scottish press*. *Journal of language and politics*, 3(3), 463–483.
- Hobsbawm, E. (1988). *Introduction: Inventing traditions*. In E. Hobsbawm & T. Ranger (Eds.), *The Invention of tradition* (1–14). Cambridge: Cambridge University Press. (1990). *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hoch, M. (2006). *Modernization and communication as factors of nation formation*. In G. Delanty & K. Kumar (Eds.), *The Sage handbook of nations and nationalism* (21–32). London: Sage.

- Huchinson, J., & Smith, A. D. (Eds.) (1994). *Nationalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Innis, H. (1951). *The bias of communication*. Toronto: University of Toronto Press.
- Kane, A. (2000). Narratives of nationalism: Constructing Irish national identity during the Land War, 1879–1882. *National Identities*, 2(3), 245–264.
- Kedouri, E. (1993). *Nationalism* (4th ed.). Oxford: Blackwell.
- Kreyenbroek, P., & Allison, C. (Eds.) (1996). *Kurdish culture and identity*. London: Zed Books.
- Kymlicka, W., & Straehle, C. (1999). Cosmopolitanism, nation-states, and minority nationalism: A critical review of recent literature. *European Journal of Philosophy*, 7(1), 65–88.
- Law, A. (2001). Near and far: Banal national identity and the press in Scotland. *Media, Culture & Society*, 23(3), 299–317.
- Madianou, M. (2005). *Mediating the nation: News, audiences and the politics of identity*. London: UCL Press.
- Malešević, S. (2006). Nationalism and the power of ideology. In G. Delanty & K. Kumar (Eds.), *The Sage handbook of nations and nationalism* (307–319). London: Sage.
- McDowall, D. (2004). *A modern history of the Kurds* (3rd ed.). London: I. B. Tauris.
- McLuhan, M. (1960). Effects of the improvements of communication media. *Journal of Economic History*, 20 (4), 566–575. (1962). *The Gutenberg galaxy: The making of typographyic man*. Toronto: University of Toronto Press. (1964). *Understanding media: The extensions of man*. New York: Mentor Books.
- Mojab, S. (2001). *Women of a non-state nation: The Kurds*. Costa Mesa, Calif.: Mazda.
- Morley, D. (1992). *Television, audiences and cultural studies*. London: Routledge. (2000). *Home territories: Media, mobility and identity*. London: Routledge. (2004). *Broadcasting and the construction of the national family*. In R. C. Allen & A. Hill, *The television studies reader* (418–441). London: Routledge. O’Leary, B., & Salih, K. (2005). The denial, resurrection, and affirmation of Kurdistan. In B. O’Leary, J. McGarry & K. Salih (Eds.), *The future of Kurdistan in Iraq* (3–43). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Price, M. E. (1995). *Television: The public sphere and national identity*. Oxford: Clarendon Press. (2001). Satellite broadcasting as trade routes in the sky. In Joseph M. Chan & Bryce T. McIntyre (Eds.), *In search of boundaries: Communication, nation-states and cultural identities* (146–167). Westport, CT: Abex Publishers.
- Randal, J. C. (1997). *After such knowledge, what forgiveness? My encounters with Kurdistan*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Riggins, S. H. (1997). The rhetoric of othering. In S. H. Riggins (Ed.), *The language and politics of exclusion* (1–30). London: Sage.
- Romano, D. (2002). Modern communications technology in ethnic nationalist hands: the case of Kurds. *Canadian Journal of Political Science*, 35(1), 127–149. (2006). The

Kurdish nationalist movement: Opportunity, mobilization, and identity. Cambridge: Cambridge University Press.

Ryan, N. (1997 March). Med- TV newsfla sh. Wired, 4–9.

Schlesinger, P. (1991). Media, state and nation: Political violence and collective identities. London: Sage. (1999). Changing spaces of political communication: The case of the European Union. *Political Communication*, 16, 263–279.

Siddiqui, H. (1999, February 21). Finding the mix of home and homeland *Toronto Star*, A13.

Silverstone, R. (1999). Why study the media? London: Sage.

Smith, A. (1983). *Theories of nationalism* (2nd ed.). London: Duckworth. (1991). *National identity*. Reno: University of Nevada Press. (1996). LSE centennial lecture: The resurgence of nationalism? Myth and memory in the renewal of nations. *The British Journal of Sociology*, 47(4), 575–598. (1998). Nationalism and modernism. London: Routledge. (1999). *Myths and memories of the nations*. Oxford: Oxford University Press.

Triandafyllidou, A., & Wodak, R. (2003). Conceptual and methodological questions in the study of collective identities: An introduction. *Journal of Language and Politics*, 2(2), 205–223.

Vali, A. (1998). The Kurds and their “others”: Fragmented identity and fragmented politics. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 18(2), 82–95. (2003). *Genealogies of the Kurds: Constructions of nation and national identity in Kurdish historical writing*. In A. Vali (Ed.), *Essays on the origins of Kurdish nationalism* (58–105). Costa Mesa: Mazda Publishers.

Van Bruinessen, M. (1992). *Agha, shaikh and state: The social and political structures of Kurdistan*. London: Zed books. (1999) *The Kurds in movement: Migrations, mobilisations, communications and the globalisation of the Kurdish question*. Islamic area studies, working paper series, no. 14. Tokyo: Islamic Area Studies Project Management Office. (2000a). *Kurdish ethno- nationalism versus nation- building states: Collected articles*. Istanbul: The ISIS Press. (2000b). *Transnational aspects of the Kurdish question*. Working paper, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute, Florence. Retrieved November 13, 2004, from www.let.uu.nl/~martin.vanbruinessen/personal/publications/transnational_Kurds.htm.

(2003). Ehmedî Xanî's Memû Zîn and its role in the emergence of Kurdish national awareness. In A. Vali (Ed.), *Essays on the origins of Kurdish nationalism* (40–57). Costa Mesa: Mazda Publishers.

Van den Berghe, P. (1995). Does race matter? *Nations and Nationalism*, 1(3), 357–368

Weiss, G., & Wodak, R. (2003). Introduction: Theory, interdisciplinarity and critical discourse analysis. In G. Weiss & R. Wodak (Eds.), *Critical discourse Analysis: Theory and interdisciplinarity* (1–32). New York: Palgrave Macmillan.

- Williams, L. (1999). National identity and the nation state: Construction, reconstruction and contradiction. In K. Cameron (Ed.), *National identity* (7–18). Exeter (Eng.): Intellect.
- Wodak, R. (2006a). Critical Linguistics and Critical Discourse Analysis. In J. O. Östman & J. Verschueren (Eds.). *Handbook of pragmatics* (1–24). Amsterdam: John Benjamins.
- (2006b). Discourse- analytic and socio- linguistic approaches to the study of nation(alism). In G. Delanty & K. Kumar (Eds.), *The Sage handbook of nations and nationalism* (104–117). London: Sage.
- Wodak, R., de Cillia, R., Reisigl, M., & Mitten, R. (1999). *The discursive construction of national identities*. Edinburgh: Edinburgh University Press. (2009). *The discursive construction of national identities* (2nd ed.). Edinburgh: Edinburgh University Press.

Book Review / Nirxandina Pirtûkan

A review of *Saladyn i Krucjaty* by Piotr Solecki,

Wyd. Replika, Zakrzewo, 2014, 236 rûpel, ISBN: 9788376743608

Wojciech KACZOR*

Article Type: Book Review // Nirxandina Pirtûkan

Received // Hatîn: 10.09.2023

Accepted // Pejirandin: 26.10.2023

Published // Weşandin: 29.11.2023

Pages // Rûpel: 123-126

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Citation/Atif: Kaczor, Wojciech (2023). Book Review: *Saladyn i krucjaty*, *Kurdiname*, 9, r. 123-126

Abstract

Following review evaluates the first biography of sultan Salah Ad Din written in Polish language by the historian Piotr Solecki, under the title *Saladyn i krucjaty* (*Saladin and the crusades*). It summarises its content, pointing out not only the lacks and mistakes, but also its good features. The use of sources is being critically discussed. The review begins with presenting some of the references to Ayyubid sultan in western culture: Polish historical novel *The Leper King* by Zofia Kossak-Szczucka, published in 1937, as well as the movies *The Kingdom of Heaven* (2005) by Ridley Scott and *Arn the Templar* (2007) by Peter Flinth. This introduction places Solecki's biography in the wider cultural context, showing how it fits into the long lasting interest in the figure of Salah Ad Din.

Keywords: Saladin, Crusades, Middle Ages, Kurdish

Saladyn i Krucjaty

(Saladin and The Crusades)

In the western world, Salah-ad-Din Ayyub (usually referred to by the Latinized version of his name, Saladin) remains one of the most recognizable Muslim leaders. Throughout the years, his persona has been featured in novels, films, and even computer games. In the first decade of the present century, he appeared as an important character in two cinematic productions distributed worldwide: *The Kingdom of Heaven* (2005) and *Arn the Templar* (2007).

The first motion picture, directed by American filmmaker Ridley Scott, shows the last months of the Kingdom of Jerusalem, led by the lethally sick King Baldwin IV the Leper, who tries to prevent the confrontation with the growing power of the Islamic empire led by Salah ad-Din (starred by the Egyptian Muslim actor Ghassan Massoud). The latter also cherishes peace, negotiating with the king of Jerusalem. He surpasses most of his Christian opponents in

* (2007 Graduate of the Law and Administration Department of the Jagiellonian University in Cracow; 2020 - Graduate of the Iranian Studies of the Jagiellonian University), wojtekj.kaczor@gmail.com, Orcid: 0000-0003-1912-9659

honor and wisdom, showing great patience with numerous provocations. Finally, reacting to personal harm (his sister gets murdered during her travels by the notorious crusader lord Renald of Chatillion), he declares war with the new Christian king, Guido de Lusignan. The other motivation is constant pressure from the *ummah*, urging him to recapture the city of Jerusalem for Islam. The film, bringing a pacifist message, depicts religious leaders—priests and mullahs—as bloodthirsty war-mongers, and asks a question about the role of religion in instigating violence.

The second film by Danish director Peter Flinth, presents a far too idealistic and therefore unreal image of Saladin. Telling the story of a Scandinavian aristocrat who becomes a knight Templar and shows him rescuing the famous sultan from the hands of desert bandits. In return, Salah-Ad Din welcomes him to the campfire and starts a friendly conversation with his savior. This would have been very less probable, since Saladin hated the Knights' Orders—Templars and Joannites—whom he perceived as ideological enemies of Islam; after the victorious battle of Hittin (1187), he ordered the execution of those who were taken captive.

The figure of sultan Salah-Ad Din appears also in several works of European literature, including the 1937 novel *The Leper King* by Polish author Zofia Kossak-Szczucka (1889–1968). Her book forms the second volume of the “crusader trilogy”, including also *The Crusaders* (orig. *Krzyżowcy*, 1935), telling the story about a Christian conquest of Jerusalem in 1099, as well as *Without the Weapons* (orig. *Bez oręża*, 1937), dealing with the unfortunate fifth crusade (1217–1221). Kossak-Szczucka, a devoted Catholic, presents a critical approach towards Christian medieval expeditions to the Middle East, describing them as a quest for power and wealth rather than sanctity.

This opinion is clearly visible in *The Leper King*, covering the very same events that inspired the screenplay of *The Kingdom of Heaven*. Sultan Saladin appears in the final chapter, fighting his battle against the crusader armies. He is humble, not underestimating his enemies, as well as merciful; after the victory, the conquest of Jerusalem, he forbids any massacre of its inhabitants and orders the protection of churches. The defeat of the crusaders does not give him joy; he rather regrets the bloodshed that resulted from the violation of the truce. The last scene, in which the Muslim leader meditates about the will of God, allows Kossak-Szczucka to question the morality of the crusades.

Recently Polish historian Piotr Solecki, fascinated with the topic of crusades for years, decided to describe Salah Ad-Din in a more critical and objective way. His research resulted in the first biography of a famous sultan written in Polish, originally published in 2011 under the title *Saladin and the Crusades* (orig. *Saladyn i krucjaty*). The following review refers to the second addition from the year 2014. Solecki's book, which is 236 pages long, is divided into 22 chapters, preceded by an introduction and concluded by an epilogue. The publication also includes a timeline, bibliography, illustrations, and maps.

The initial chapter outlines the history of crusades, starting with the preceding period of Arabic conquests in the 7th century and ending with the failed crusade of King Louis IX of France in 1270. It also provides a good insight into the Middle Eastern politics of that time. The next chapter traces the early years of the future sultan, from his birth as Yusuf ibn Ayyub in the town of Tikrit in 1137 until his promotion as one of the commanders of Seljuq Atabeq Nur ad-Din in 1152. The author highlights the Kurdish origin of Saladin, describing the rise of the Ayyub family. In the third chapter, one can read about Amalric III's (king of Jerusalem) expeditions to Egypt and Nur ad Din's intervention in this country, led by Salah ad-Din and his

uncle Shirkuh. The following chapter discusses the rise of Saladin to the position of Egyptian vizier, the deposition of Fatimide khalif Al-Adis in 1171, and the reestablishment of Sunni Islam in his former reign. In the fifth chapter, we find a story of Saladin's seizure of Damascus after the death of Nur ad-Din in 1174. Chapter six focuses on Salah ad-Din's administration of Egypt, whereas the next one focuses on his further war with Nur ad-Din's dynasty as well as the Syrian branch of the Nizarite sect, led by Rashid ad-Din Sinan. The eighth chapter presents the battle of Montgisard in 1177 with the king of Jerusalem, Baldwin IV, lost by Salah ad-Din. Chapter nine deals with the subsequent Muslim-Christian clashes, also mentioning Saladin's rise to power in Aleppo in 1183. Chapter ten describes the political situation in the Kingdom of Jerusalem between 1174 and 1186. The escalation of enmity between this state and the Muslim Empire created by Salah ad-Din, resulting in the battle of Hittin (1187), forms the topic of Chapter 11. The following three chapters relate to the further advance of the sultan's army and the conquest of Jerusalem, whereas the next three relate to the Third Crusade undertaken by European monarchs: German Emperor Frederic Barbarossa, king of France Philip II August, and Richard the Lion Heart, ruler of England. The reader follows their departure from Europe, their adventures on the way to the Middle East, their struggle with Muslims from the siege of Acre to the battle of Arsuf, and the signing of a truce between the sultan and Richard the Lion Heart. Chapter Nineteen presents the last years of Saladin and a short remark about the fate of the dynasty he created. The twenty-first chapter lists sources relating to the reign of Salah ad-Din and also the most important biographies written in the XIX and XX centuries by Western and Middle-Eastern scholars. Chapter twenty-one compares Muslim and Christian memory and perception of the crusades. The last chapter reflects on the contemporary view of Saladin and his presence in popular culture (including the previously mentioned films *Kingdom of Heaven* and *Arn the Templar*).

When evaluating a biography, one must appreciate its narrative style, which presents complex issues in a clear, vivid, and entertaining way. Trying to fulfill his goal, the author several times expresses critical opinions about Salah ad-Din. Relying on Arabic sources, he mentions that the future pious leader of Islam in his youth didn't abstain from practicing earthly pleasures such as drinking wine; three times he also refused to join the Hajj undertaken by the members of his family. His poor commandment in the battle of Montgisard is pointed out as well.

A Polish historian reminds us that Saladin, usually merciful, was able to commit atrocities if he perceived them as necessary. Apart from the previously mentioned massacre of Templars and Joannites, during his campaign against the crusaders, he burned the fortress of Antartus to set a terrifying example. His conquest of Jerusalem, usually positively contrasted with the bestial behavior of European crusaders in 1099, wasn't free from atrocities either; the Arabic chronicle by Imad ad Din mentions the abuse of women by Saladin's soldiers. In fact, the sultan's approach to the people of Jerusalem was that of a businessman: he took them as slaves yet provided the possibility of buying freedom.

Another advantage of a biography by Piotr Solecki is the description of the sultan's internal policy in Egypt. Unfortunately, the author does not focus on it much, the topic of the book being mainly the role of Salah ad-Din in the history of crusades, as suggested by the title. The list of advantages can be closed by maps that are readable, precise, and completed by the dates of important events.

Nevertheless Solecki's book is not free from several mistakes, most significant concerning the conquest of Cyprus by Richard the Lion Heart. Quoting French historian Regine

Pernoud, he repeats her wrong information about the ruler on an island: at that time it had been governed by the usurper Izaak Komnen, not “emperor Izaak Angelos”. The British specialist on the Byzantine Empire, Steven Runciman, whose monumental synthesis about the crusades is being mentioned by Solecki in his bibliography, provides the proper version; unfortunately, the Polish author seemingly did not use it to verify his statement. The second mistake refers to Guido de Lusignan, described in one place as the “son in law” of King Baldwin IV. In fact, he was his “brother-in-law”. In describing the mobilization of a Christian army prior to the battle of Hittin, the author mentions the Turkopole Cavalry, recruited among the indigenous Christians and converted Turks, using only the name of the formation without any explanation of its origins. In a few places there are misspellings and inconsequences in transcription: King Amalric is several times referred to as “Almaric”; the name “Nejah” is one time given in English, another time in Polish (“Nedżah”).

In the description of German engagement in the Third Crusade, there is not a single remark about the creation of the Teutonic Knights’ Order, which is definitely important information in this context. Basing his research on Arabic sources, Solecki ignores the main Latin chronicle relevant to the epoch he deals with, “A History of Deeds Done Beyond the Sea” by archbishop William of Tyre. Confronting this work with the relations of Arabic historians could have given interesting results. Furthermore, there is only one short reference to the novel “The Leper King” by Zofia Kossak Szczucka; her portrait of Salah ad-Din is not mentioned. The final lack worth mentioning are indexes; their presence could definitely facilitate the usage of the reviewed biography for academic research. Reassuring, in spite of certain shortcomings, the biography of Saladin by Piotr Solecki constitutes an interesting and readable introduction to the life of a Kurdish sultan.